

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

TASAVVUF GELENEĞİN'DE AF

Yüksek Lisans Tezi

HÜLYA GÖK

İstanbul, 2013

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

TASAVVUF GELENEĞİN'DE AF

Yüksek Lisans Tezi

HÜLYA GÖK

Danışman: PROF.DR. SÜLEYMAN DERİN

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi HÜLYA GÖK'ün TASAVVUF GELENEĞİN'DE AF adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.06.2013 tarih ve 2013/24-17 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 16 / 7 / 2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Prof. Dr. SÜLEYMAN DERİN	
2.	Jüri Üyesi Prof. Dr. NECDET TOSUN	
3.	Jüri Üyesi Doç. Dr. ALİ AYTEN	

ÖZET

Af; insanın ferdi ve toplumsal boyutta diğel insanlarla kurduğu münasebetlerinde gerek psikolojik olarak tabiatını ve kişiliğini gerekse dinî açıdan olgun bir ahlâki yapıyı ifade etmektedir.

Bu çalışmada affin faziletleri, tasavvuf geleneğinde uygulanan usul ve yöntemlerin af üzerine etkileri, aynı zamanda affin kişinin kâmil insan olma sürecine katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Güzel ahlâktanımının içeriğini oluşturan af ile bağlantılı kavramlar araştırılmıştır.

Af davranışı üzerinde yapılan bilimsel çalışmalarla birlikte diğel dinlerin bakış açıları da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Af, Güzel ahlâk, Tasavvuf Eserleri

ABSTRACT

Forgiveness, in his established connections to other people in individual and social dimensions, expresses human's psychological nature and personality as well as the mature moral structure in religious perspective.

In this study, the virtues of forgiveness, the effects of procedures and methods implemented in the tradition of sufism on forgiveness, and contributions of forgiveness to the process of being a mature human were tried to be determined.

The concepts associated with forgiveness which constitute the content of good morals were examined.

The scientific studies on the behaviour of forgiveness along with the perspectives of other religions were analyzed.

KeyWords: Sufism, Forgiveness, GoodMorals, Sufism Works

ÖNSÖZ

Bir ahlâk sistemi ve İslam'ın ruh hayatı olan tasavvuf özellikle günümüz insanının manevî yaşamında muhtaç olduğu bir disiplindir. Masivâ ile yaşamakta olan bugünün insanı, yaşantısını maddi unsurları temel alarak oluşturmakta, manevî değer yargılarını son derece ihmal etmektedir. Bu durum öfkeli, hevâsına düşkün, bencil, kin ve intikam duygularını tetikleyerek insanı ruhen sorunlu, stresli, kavga ve kargaşaya meyyal bir hale getirmektedir. Bu durum dolayısıyla yaşantısından tatmin olmayan, huzursuz ve psikolojik olarak problemlî fertlerin yetişmesine sebebiyet vermektedir.

İnsanların kardeşliğe, merhamet, şefkat ve hoşgörüyü belki her zamankinden daha fazla ihtiyacı olduğunu gözlemleyerek tezimizin konusunu af olarak belirledik. İnsanı ahlâki olgunluğa, fazilete ulaştırmada önemli rol oynayan af kavramı, sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Ancak af ve müsamahanın bireyin rûhî yaşantısında yerleşmesi ve bir davranış haline gelmesi onun öfke, şehvet, kibir, kin gibi kötü ahlâk unsurlarından kurtulabilmesi ile mümkün olmaktadır.

Öfke ve şehvetlerini terbiye etmiş olan hilm ve tevazuyu ahlâken içselleştirmiş sûflilerin yaşamı, affi tasavvuf geleneğinde çalışmamızın en önemli nedenidir. Affetmek insanlarda bilgi olarak mevcut olmasına rağmen, genelde günlük yaşantılarına yansıtamamaktadırlar. Oysa sûfler bilgi ve yaşamlarını en güzel ahlakî elde etmeye adanmış kimseler olarak tanımlanmaktadırlar. Bu sebeple çağımızın problemlî ahlâkî yaşantısında, affetmek erdemine hâiz, kâmil fertlerin yetişmesi ancak nefsi ıslah ve terbiye etmekten geçmektedir.

Bu çalışmanın konusunun ve içeriğinin belirlenmesi ve hazırlanması sürecinin her aşamasında bana yol gösteren, ilgi ve yardımını esirgemeyen değerli danışmanım Prof.Dr. Süleyman Derin Bey'e, tezin içeriğinin şekillenmesinde değerli fikir ve tavsiyelerde bulunan hocam Prof.Dr. Necdet Tosun Bey'e, yine aldığımız derslerde fikirleri ile yetişmemizde emeği geçen başta Prof.Dr. Mustafa Tahralı, Prof.Dr. Hasan Kâmil Yılmaz, Doç.Dr. Sâfi Arpaguş ve Dr. Ercan Alkan hocalarıma, klasik tasavvuf eserlerini çok büyük emekler ile Türkçeye kazandırmış üstadlarımıza teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmam esnasında manevî desteklerini esirgemeyen, anneme ve kardeşlerime, eşime ve kızıma ayrıca, kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Mehmet

Baydaş'a, tezin düzenlenmesinde emeği geçen Beyhan Sözeri'ye, İbrahim Doğan'a, Yurdanur Acun ve Sağra Göbel'e en kalbi teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Çalışmamızın faydalı olması temennisiyle...

Hülya GÖK

İstanbul, 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI.....	2
II. ÇALIŞMANIN KAYNAK VE SINIRLARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN TABİATI, DİNİ VE TASAVVUFİ TECRÜBE VE TASAVVUFİ AHLÂK

I-İnsanın Tabiatı ve Tasavvufa Göre Manevî Yapısı.....	7
II-Dinî Tecrübe ve Tasavvûfî Tecrübenin Özellikleri	12
III-Ahlâk Kavramı ve Tasavvûfî Ahlâk Terbiyesi ile Oluşan Şecâat Ahlâkı ve Af	20

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ NASLAR İLE ESMÂ'ÜL HÜSNÂ'DA AF

I-KUR'ÂN-I KERÎM'DE AF VE MAĞFİRET	25
A. Allah'ın Kullarını Affedeceğini Bildirdiği Ayetler	25
B. Allah'ın Hz. Peygamber'e Affetmeyi Tavsiye (Emir) Ettiği Ayetler	27
C. Allah'ın Kullarına Birbirlerini Affetmesini Tavsiye Ettiği Ayetler	30
D. Allah'ın Affeden Kullarını Övdüğü ve Affetme Fiillerine Karşılık Kendi Affını Vaad Ettiği Ayetler	32
II-HZ. PEYGAMBERİN AHLÂKI VE HADİSLERDE AF	34
III-ESMÂ'ÜL HÜSNÂ'DA AFVE MAĞFİRET İÇEREN İSİMLER	40
A. <i>Er-Rahman</i>	41
B. <i>Er-Rahîm</i>	42

C. <i>El-Gafûr</i>	43
D. <i>El-Gaffâr</i>	43
E. <i>El-Afuuv</i>	45
F. <i>El-Vedûd</i>	46
G. <i>Er-Raûf</i>	48
H. <i>El-Halîm</i>	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUF GELENEĞİN'DE AF

I-AFF'IN TANIMLARI	53
A. Affetmenin Çeşitleri	54
1. <i>Mağfiret</i>	54
2. <i>Hoşgörme (Safh)- Müsâmaha</i>	54
3. <i>Hilm</i>	55
4. <i>Fütüvvet</i>	55
II-KUL OLARAK ALLAH'TAN AF DİLEMENİN VE BAŞKALARINI AFFETME'NİN ÖNEMİ	56
A. Günah ve çeşitlerinin “affetmek” kapsamında değerlendirilmesi...	56
B. Affetmekten alıkoyan nefsanî arzular ve özellikleri.....	58
C. Affetmeye engel olan ve zemmedilen sıfatlar	61
1. <i>Öfke- Gadab</i>	62
2. <i>Şehvet-Hevâ</i>	65
3. <i>Kin- Hıkd</i>	67
4. <i>Kibir-Ucub</i>	69
III. TASAVVUFTA NEFİS TERBİYESİ AŞAMALARI VE GÜZEL AHLÂK BAĞLAMINDA AFFI GÜÇLENDİRMENİN YOLLARI.....	71
IV. TASAVVUFTA MANEVİ GELİŞİM YOLUNDA UYGULANAN USULLERİN AFFETMEYE ETKİLERİ	78
A. <i>Mürşide İntisâb</i>	79
B. <i>Zikir</i>	81

C. <i>Tefekkür</i>	84
D. <i>Sohbet</i>	86
E. <i>Râbita</i>	89
V-TASAVVUF GELENEĞİNDE AFFETMENİN MANEVÎ GELİŞİME ETKİLERİ	91
VI-AFFETMEK İLE İRTİBATLI TASAVVUFİ İSTİLAHLAR.....	111
A. <i>Güzel ahlâk</i>	112
B. <i>Hilm</i>	114
C. <i>Merhamet</i>	116
D. <i>Mürüvvet</i>	117
E. <i>Îsar</i>	119
F. <i>Rızâ</i>	120
G. <i>Tevekkül</i>	121
H. <i>Sabır</i>	122
İ. <i>Tevbe</i>	125
J. <i>Fütüvvet</i>	127
VII- AFFETMENİN PSİKOSOSYAL BOYUTU.....	129
SONUÇ	133
BİBLİYOGRAFYA	

KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
b.	Beyit
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
ev.	Çeviren
der.	Derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
haz.	Hazırlayan
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfi yayınları
m.	Miladi
Nşr.	Neşreden
Sy.	Sayı
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
şrh.	Şerh eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfi
trc.	Tercüme eden
v.	Vefatı

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI

Günümüz dünyası küçük küçük toplulukların sahip oldukları maddî- manevî kültür unsurları üzerine inşa edilen medeniyetlerden müteşekkildir. Başlangıçta medeniyetlerin inşası, içinde bulunduğu kültür yapısı üzerine kuruluyken diğer toplumlarla ekonomik ve sosyal münasebetlerdeki kültür etkileşimleri ile devam ede gelmiştir.

Bu kültür alışverişi medeniyet unsurlarında zamanla küreselleşmeyi oluştururken mevcut manevî unsurlar ve insan kişiliklerinde de değişimi doğrudan etkilemektedir. Teknolojik araçların gelişimi ile birlikte dünya insanında maddeye yönelip ekonomik yaşantıda maksimum gücü elde etme temâyülü artmıştır. İnsanın fitratında bulunan dünyaya meyiletme, hırs, bencillik, gurur, kibir, öfke ve haset gibi istek ve duygular onu dünya hayatının lükslerine ulaşma yolunda durmaksızın çalışmaya yönlendirmektedir.

Dünyanın ekolojik olarak bozulduğu; savaşlar, açlıklar, susuzluklar, kaos ve buhranlar içinde yaşlandığı çağımızda, kardeşliğe, şefkate ve birbirimizin kusur ve hatalarını affedip merhamet göstermeye, hepimizin kendi kötü yanları ile uğraşp nefsinin ıslah ve terbiye etmesine her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu görülmektedir. İnsanların birbirlerinin ayıplarını ifşa edip yayınladığı, kötü ahlâk unsurlarının model yaşam tarzı olarak sunulduğu bir dönemi geçirmekteyiz. Çocuk ve gençlerin dünya hayatının zevklerine odaklandığı ve madde bağımlılıklarının, sapkınlıkların, depresyon, intihar gibi vakıaların gün geçtikçe arttığı, mal ve mevkî hırsları için insanların birbirlerini katlettikleri şu zamanlarda güzel ahlâka duyulan ihtiyaç yadsınamaz ölçüde büyüktür. Özellikle yapılan araştırmalarda kişilik ve ahlâkî problemlerin artmasının nedenlerinden birisi olarak da modern insanın yaşamında elde etmeye çalıştığı zenginlik, mevkî, itibar gibi unsurlarda başarısız olması ve bunu kabul etmemesi görülmektedir.

Modern hukuk sistemleri, hakkı ihlal edilen ve hakkı ihlal eden arasındaki uzlaşmayı manevî, dinî boyutuyla değil madde boyutuyla ele alıp değerlendirmektedir. Oysa madde boyutundaki yıpranmayla birlikte kişinin manevî ve psikolojik yönünde de oldukça fazla hasar ortaya çıkmaktadır. Manevi ve psikolojik olarak alınan zararların doğurduğu sonuçlar kişiye maddi yönden daha ağır gelmektedir. Kişilerin karşılıklı

olarak birbirlerini ya hukuk açısından adil olduklarına inandıkları bir sistem ile ki; bu da çoğu zaman içtene içe kişinin hırsını ve kinini tam manasıyla giderememekte ya da birbirlerini affedip, maddi ve manevi anlamda helalleşmeleri çözümünü öneren bir sistem ile onarılabilmektedir. İslam hukuku kişiler arası hakları birçok boyutuyla ele almaktadır. Bu boyutlardan bir tanesi kısas ve diyeti, diğeri ise; affetmeyi ve hakkını helal etme yolunu kapsar.

Çalışmamızda affi esas almamızın sebeplerinden birisi kul haklarının İslam dininde oldukça önemli bir yere sahip olmasıdır. Bir diğer sebebi, kul hakları açısından dinin kısas ve diyet dışında göstermiş olduğu ve övdüğü bağışlama, affetme fiilinin faziletidir. Psikolojik açıdan bakıldığında kişiler birbirlerini mazur görüp affetme konusunda bencilce bir tutum içerisine girmektedirler. Hele de madde merkezli yaşayan modern insanın nefesine affetmek oldukça ağır gelen bir davranıştır.

Kur'ân ve sünnette nefsin terbiyesi ve ıslahı üzerinde dikkat çekici vurgulamalar yapılmaktadır. Gerçek kul olmak mutmain olmuş nefis makamına ulaşmak ile açıklanmaktadır. Zira mutmain olmuş nefis, bünyesindeki kötü ahlâk unsurlarından kurtulmuş, Allah'ın emrettiği güzel ahlâk ile süslenmiş, olgunlaşmış nefsi ifade etmektedir. Kötü ahlâk unsurlarından sayılan hırs, öfke, gurur, kibir, kin, haset, intikam, şehvet doğrudan kulların birbirlerini affetmemesi, mazur görmemesi ya da görememesi ile dünyaya olan düşkünlüğü ve aynı zamanda nefsinin ıslah ve terbiye edilmeyişi sebebiyle oluşmaktadır. Oysa güzel ahlâk unsurlarından sayılan sabır, şefkat, merhamet, affetmek, îsar, hilm ve tevâzu, diğergâmlık ve cömertlik ise kişinin nefsinin ıslah ve terbiye edilmesi, dünyaya değil Allah'ın kendisinden razı olmasına yani kul olmaya talip olmasıyla oluşmaktadır.

İslam dininin vurguladığı nefsin ıslahı ve terbiyesini Kur'ân ve sünneti esas olarak uygulamaya çalışan tasavvuf aslında insan-ı kâmil olma noktasında bir ahlâk disiplini olarak ifade edilebilir. Modern insanın madde ile iç içe geçmiş yaşantısı ne yazık ki onu ruhî anlamda bunalımlı, kişilik ve ahlâkî açıdan ise problemlili hale getirmektedir. Bu ahlâkî ve ruhî problemler ancak güzel ahlâk vasıfları ile donanmak ve nefsinin ıslah etmeyle ortadan kalkabilmektedir.

Çalışmamızda sūflilerin affedici olmaları, hilm ve tevazuları ile güzel ahlâka ulaşma ve insan-ı kâmil olma yolunda gayret sarf etmeleri, nefsi ıslah etmede kullandıkları usullerin sâlikin affi tercih etmesine ve affetmenin sâlikin terbiyesi üzerindeki etkilerini görmek açısından tasavvuf geleneğinde affi incelemek istedik. Çünkü çağımız insanının problemlerinin temellerinden birisinin de çökmüş ahlâkî sistemler olduğunu ifade eden psikologlar ve sosyologların son dönem çalışmalarında ahlâk ve özellikle tasavvufî ahlâk disiplinini ele almaları dikkat çekmektedir. Onlara göre birçok kişilik türü içerisinde affetme faziletinin önemini ayrıntılı bir şekilde incelemeye ve araştırıp, sistemli hale getirmeye ihtiyaç vardır. Bu noktada özellikle affetmenin doğal bir davranış haline getirilmesinin yöntem ve usullerinin araştırılması gerekmektedir. Bu usul ve yöntemler için ise özgürlükçü, bireysel ve hırs odaklı madde dünyasından, manevi dünyanın diğergâmlığı, merhamet ve kardeşliği, isar ve tevâzuyu vurgulayan dinî naslarını, temayüllerini, geleneğini araştırarak, önemli sonuçlara ulaşılabilir.

Güzel ahlâk bağlamında hırslarından, öfke ve kinlerinden uzaklaşmış, insanları affetme ve hoşgörülü davranma faziletine erişmiş kâmil insanlardan müteşekkil toplumlarda kargaşaların, bedenî ve ruhî hastalıkların daha az görülebileceği sonucu tasavvuf disiplinine duyulan ihtiyacın en büyük göstergelerindendir.

II. ÇALIŞMANIN KAYNAK VE SINIRLARI

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde tasavvuf geleneğinde affi konu edinmemizin amacı ve nedenleri hakkında bilgi verilmiş ve çalışmanın kaynakları ve sınırları üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde affetmek bir davranış, tutum ve duygu olması itibarıyla incelenmiş, insanın tabiatında davranış ve tutumlarını ifade eden mizaç, huy, karakter, kişilik konuları işlenmiştir. Bu yönüyle bağlantısı açısından insanın temel yapısı içinde olan ve davranışlarını doğrudan etkileyen nefis, kalp, ruh ve akıl kavramlarına tasavvuf geleneği açısından değinilmiştir. Affi; dinî duygu kavramı yönüyle ele aldığımızda, affin dinî tecrübe ile bağlantılı olduğunu gördük. Genel olarak

dinî duygu ve tecrübeyi, özel olarak ta tasavvufî tecrübeyi inceledik. Bu bölümde affetme davranışı ile ilgili yapılmış bilimsel araştırmalara, kısaca sonuçlara ve bu konuda yazılmış makalelere ve diğer dinlerin affa bakış açılarına da yer verdik. Aynı zamanda affin ahlâk kavramı içerisindeki yerini ve özellikle tasavvuf ahlâk disiplini içerisindeki yerini inceledik.

Çalışmamıza böyle bir başlangıç yapmamızın nedeni, öncelikle affın insan tabiatında, dinî tecrübe ve duygu ile tasavvufî ahlâk içindeki yerini tespit etmenin çalışmanın sıhhati açısından önem arz etmesi sebebiyledir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde af konusu dinî naslar açısından ele alınmış, önce Kur'ân-ı Kerîmde af ve mağfireti vurgulayan ayetler incelenmiştir. Bu ayetler Allah'ın kullarını affedeceğini bildirdiği ayetler, Allah'ın peygambere affetmeyi emrettiği ayetler, Allah'ın kullarına birbirlerine affetmesini bildirdiği ayetler ve Allah'ın affeden kullarını övdüğü, affetme fiillerine karşılık Zâtının mağfiretini vaat ettiği ayetler olarak tasnif edilmiştir. Bu ayetler aynı zamanda *Letâifü'l-İşarat*, *Hakâiku't Tefsir*, *Rûhu'l Beyan* gibi işarî tefsirler ışığında incelenmiştir. İkinci bölümün diğer başlığında peygamberin ahlâkı ve affi vurgulayan hadisleri incelenmiştir. Bu bölümün son başlığında ise Esmâü'l-Hüsna'da af ve mağfireti içeren ilahî isimlere değinilmiş ve affetmenin faziletleri çeşitli mutasavvıfların ilahî isimler şerhleri ışığında ele alınmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde tasavvuf geleneğinde af tüm yönleri ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Affın tanımları ile başladığımız bu bölümde af ile paralellik arz eden kavram çeşitleri de genel anlamda incelenmiştir. Kul olarak Allah'tan af dilemenin ve başkalarını affetmenin önemi, günah ve çeşitlerinden yola çıkarak affetmekten alıkoyan nefsanî arzular ve özellikleri tasavvuf geleneği açısından ele alınmıştır. Özellikle affetmeye engel olan ve zemmedilen kötü ahlâk unsurları ile devam eden çalışmamızda öfke-gadab, şehvet-hevâ, kin-hıkd, kibir – ucub kavramlarının af üzerindeki tesirleri incelenmiştir. Tasavvuf geleneğinde nefis terbiyesi aşamalarının neler olduğu ve nefsi terbiye, ıslah ile ulaşılmaya çalışılan güzel ahlâkın affi etkileme ve güçlendirmedeki fonksiyonları araştırılmıştır.

Aynı zamanda tasavvufta kabul edilip uygulanan bazı genel usul ve tekniklerin, bir mürşide intisabın, zikir, tefekkür, sohbet ve râbitanın kişinin ahlâkî yaşantısına ve

affetmeye etkileri incelenmiştir. Bununla paralel olarak affetmenin de kişinin manevî tekâmülüne yaptığı katkılar araştırılmıştır. Bu inceleme esnasında sûfilerin affetmeyi tercih etme nedenleri, söz ve menkıbeleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde son olarak af ile irtibatlı tasavvufî kavramlar ele alınmıştır. ahlâk-ı hasene, hilm, merhamet, mürüvvet, îsar, rızâ, tevekkül, sabır, tövbe ve fütüvvet kavramları sâlikin affetmesi açısından tasavvuf geleneğinde incelenmiştir. Buraya kadar affetme kavramı tüm yönleri ile değerlendirilmiştir. Affetmek ya da affedebilmek fazileti nefsin kontrolünü, kişilik ve karakter unsurları ile birlikte ahlâkî donanımını ve toplumla olan etkileşimlerini kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Affin salt bireysel bir boyutu olmayışından yola çıkarak toplumsal boyutla olan etkileşimini de çalışmamızın son konusu olarak belirledik ve affin sosyolojik boyutunu inceledik.

Çalışmamızda af kavramı öncelikle *İhyâ-u Ulûmi'd'din, et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-Tasavvuf, Keşfu'l-Mahcûb, Risâle, Kutü'l-Kulûb, Avârifü'l-Maârif, Hatmu'l-Evliya gibi tasavvuf klasiklerinden, Tezkiretü'l-Evliya, Nefâhatü'l-Üns, Tabakâtü'l-Kübrâ* gibi Tabakât kitaplarından istifade edilerek tasavvuf geleneğinde incelenmiştir.

Aynı zamanda Osmanlı dönemi ve günümüzde yazılan tasavvuf kitaplarından ve tasavvufun klasik döneminde yazılmış olmasına rağmen klasikler içinde yer almayan eserlerden de istifade edilmiştir. Zaman zaman affin kişilik ve karakter yönlerini psikoloji kitaplarından mizaç, huy, ahlâkî yönlerini ahlâk kitaplarından ve cemiyet boyutunu ise sosyoloji kitaplarından istifade ederek değerlendirmeye çalıştık. Bir de affetmenin, ruhsal ve bedensel sağlığa etkilerini bu konuda yapılan araştırma sonuçlarını aktarmak suretiyle inceledik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN TABİATI, DİNÎ VE TASAVVUFÎ TECRÜBE, AHLÂK VE TASAVVUFÎ AHLÂK

I- İnsanın Tabiatı ve Tasavvufa Göre Manevî Yapısı

Bütün insanlar, bir bölümü kendine özgü, bir bölümü de tüm insanlıkla ortak bir yapıya sahiptir. İnsanın biyolojik olan maddî yapısı tıbbın, ruhsal olan manevî yapısı ise dinin ve psikolojinin inceleme alanını oluşturmuştur. Din ve psikoloji insanın duygularını, düşünce ve davranışlarını irdeler. Ancak ruhsal alanın, sadece psikolojinin pozitif bilim verilerine göre yüzde yüz sonuçların alınabileceği bir saha olmadığı da aşikârdır. Psikoloji insanı incelerken salt gözlemlenebilir olan davranış kısmıyla değerlendirmelerde bulunurken, din hem davranış ve hem de gözlemlenemeyen nefis, kalp ve ruh hususiyetlerinde bizlere apaçık bilgiler vermektedir.

İnsanın temel yapısı; beden, ruh, kalp ve akıl olarak dört ana unsurdan müteşekkildir. Bunların her birinin, insan tutum ve davranışları üzerinde ciddi etkileri söz konusu olmakla beraber aynı zamanda insanın duygu, düşünce, davranış ve tutumlarının köklerini de ifade etmektedir. İnsan tabiatı yine insanın toplum içindeki davranışları ile ilgili olan karakterlerinin bütünü ve hayat içinde gelişip oluşmasını da içermektedir.¹

Lügatte insanın yapısını ifade eden kelimeler genellikle, cibilliyet, mizaç, tabiat ve hulk kavramlarıdır. Bu kavramlarda mizaç ve cibilliyet doğuştan olan hasletleri, tabiat ise; mizaç ve cibilliyeti de içine alan, bir kısmı doğuştan bir kısmı da âdetlerden oluşan insanın doğal yapısını ifade etmektedir. Hulk ise sonradan tabiata sinen ve insanda ahlâk olan hususu ifade etmektedir. İlk üç kavram çoğunlukla insana doğuştan verilen bazı değişmez özelliklerdir. Hulk; gerek iyi gerekse kötülük ve zaafın etkisi ile yaşam süreci içinde bünyeye yerleşerek kökleşen, insan duygu ve hislerini harekete geçiren, manevî yaşantısında etkili olan bir yapıyı ifade etmektedir. Kur'ân ve hadisler,

¹ H. Emin Sert, *Kur'ân'da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, Bilgi Yay. İst. 2004 s.30,31

evrenin bir parçası olan insanın, doğuştan getirdiği bazı temayüller ile birlikte fitratının temiz yaratıldığını beyan ederken (ahsen-i takvim)² âlimlerin ekserisi de Allah'ın, kınanan zaafı fitrata derc etmiş olsa onlardan kurtulmanın imkânsız olacağını ifade etmektedir. Dünyanın bir imtihan yeri olması, imtihanın da mümkün olabilmesi hayır ve şer gibi birbirine zıt kabiliyetlerin varlığını zorunlu kıldığından, insan şehvet, gadab, hırs, zalimlik vb. gibi sonradan kazandıklarına nispeten bazı cüzî ve fitrî duygularla doğmuştur. Yaradılışın bu özelliği, insanın hayır yeteneklerini kullanması yönünde terakki ederek 'âlâyı illiyyin' diye tabir edilen yükseklerle çıkabildiği gibi şer yeteneklerini kullanması ile de en alçak derece olan 'esfel-i safilin'e inebileceğini göstermektedir.³

Sûfiler, insanın, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlık olduğunu göz önünde tutmuş; bir yönüyle süflî, diğer yönüyle ulvî nitelikler taşıdığını belirtmişlerdir. Bu sebeple insanın, aslını bozacak tuzaklara karşı, birtakım tedbirler alarak belirli yöntemler ile kendini korumasını telkin ve tavsiye etmişlerdir.⁴

İnsan tabiatı, kalp, nefis, ruh ve akıldan tertip edilmiştir. Bu tertip aynı zamanda onun kemâle ulaşma yolundaki temel taşlarını da belirler. Gazzalî (v.505/1111)'ye göre kalp, bir latife-i Rabbâniye-i ruhânîyedir. İnsanda anlayan, âlim ve ârif olan bu kalptir. Hitap edilen, ikab ve itab edilen ve aranan yine bu kalptir.⁵

Kalp "İç ve öz" demektir. Bir şeyin altını üstüne getirmektir. İbn Arabî'(v.638/1240) ye göre kalp "nefs-i nâtika ile ruh arasında yer alan nuranî bir cevherdir. İçi ruhu, bineği de nefis-i hayvanîdir."⁶

² Hayati Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay. İst. 2005 s.27, 28, 29

³ Sert, age. s.42, 43, 44, 45

⁴ Ömer Yılmaz, "Tasavvuf Kültüründe İnsan-Dünya İlişkisi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* Yıl: 8 (2007) Sy. 18, s.194

⁵ Muhammed Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, (trc. Ahmed Serdaroğlu) Bedir Yay. İst. 2002 c. III. s.9

⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr. İst. 2004 s.309

İranlı mutasavvıf ve psikoloji ile ilgilenen, Nurbahş'a göre“kalp, nefis ve ruh arasına yerleştirilmiş parlak bir nur cevheri olup, bütün marifetin mahalli, ruhun kemâlâtı ve varlığın farklı mertebeleri vasıtası ile ilahî tecellilerin mükâşefe mahallidir.”⁷

Şafii fıkıh âlimi İzzuddin Abdüsselam Makdisi (v.660/1262), kalbin zahirinin; toprağa, bağlı, süflî ve karanlıkları olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, kalbin batını semavîdir, ulvîdir, nurludur ve ruhanîdir. Kalbin zahirinin karanlığı ise, tabîî ve beşerî kuvvetlere bağlı kalmasındandır. Kalbin bânının latifliği ise, rabbanî, ruhanî ve ulvî olan melekûta teveccühünden kaynaklanmaktadır. Kalp oraya ne kadar çok teveccüh eder, yüzünü o tarafa karşı çevirirse o kadar çok melekûtun nurları onun üzerine gelir.⁸

Sûfî yöntemlerin başında, kalbin nurlanması ve yüzünü melekût âlemine çevirmesi için sâlikin öncelikle zikir ile meşgul olması gerekmektedir. Ancak böylelikle benlikten kurtulabilir. Çünkü nefis, benliktir. Beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli sayılan latifedir.

Sûfilere göre nefis, kula ait vasıflardan illetli olanları, insanın kötü huy ve fiillerinin kaynağıdır. İnsanın illetli fiilleri de ikiye ayrılır: İradesi ile kazandığı günahları, isyanları gibi yasaklanmış fiilleri; diğerleri ise kibir, öfke, kin, hased gibi nefsin aşağı ve bayağı huylarıdır.⁹ Ancak sûfiler nefsi tek ve sabit olarak değil aşağıdan yukarıya terbiye ile birlikte değişen başlıca yedi bölüme ayırırlar. Bu bölümler en aşağıdan ‘nefs-i emmâre’den başlamaktadır. Bu nefis mertebesi tüm kötü huy ve fiillerin oluştuğu, geliştiği kalp ve ruhun etkisi altına girmemiş, tamamıyla hayvanî sâiklerle beslenen insana kötülüğü emreden nefistir. Nefs-i levvame; yine hayvanî sâiklerle beslenir ve kötü huy ve fiilleri yapar ancak yaptığı kötülüklerin farkına varıp pişman olur, tövbeyi hatırlar. Nefs-i mülheme; tövbelerinden sonra kötülüklerine dönmeyi azaltmış, kısmen ruhun etkisine açılmış ve ilham ile keşfe mazhar olmaya başlamıştır. Nefs-i mutmainne;

⁷ Cevad Nurbahş, *Sûfî Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, (trc. Nezahat Holsan), Kurtuba Kitap Yay. İst. 2000, s.106,107

⁸ İzzuddin Abdüsselam Makdisi, *Sırların, Çözümü ve Hazinelelerin Anahtarları*, (çev. Hayri Kaplan), İnsan Yay. İst. 2001, s.40

⁹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.309

o kötü ve çirkin sıfatlardan tamamen kurtulmuş, itmi'nana ermiş ve itaatkâr olmuş nefis mertebesidir. Nefs-i radiyye; kendisi ya da başkaları hakkında tecelli eden kaza hükümlerine tereddütsüz teslim olmuş, rızâ gösteren nefis mertebesidir. Nefs-i merdiyye; bu mertebeye gelmiş kulun Allah'tan ve Allah'ın da kulundan razı olduğu mertebedir ve son olarak nefis-i kâmilemdir ki artık tüm marifet sıfatlarını kazanarak irşad mevkiine yükselen 'insan-ı kâmil'in mertebesidir, artık bu mertebe kesbî değil vehbîdir.

Tasavvûfî fikirlerine geniş yer verilen ve tabakât kitaplarında kelam, hadis, fıkıh ve tasavvufta bir otorite olarak kabul edilen Haris El-Muhasibi (v.243/857)' ye göre "nefis çift kutuplu olup iyiliğe de kötülüğe de mütemayildir. Ruhun ahlâkî ve aşkın nitelikleriyle, süflî ve şehvî illetlerinin tanınıp bilinmesi, insanın mahiyetinin hakkıyla kavranabilmesi, nefsin sınanıp imtihan edilmesiyle ancak mümkün olmaktadır.¹⁰ Bu yüzden sûfilerce insana düşen aslî vazife nefsi arzu ve isteklerinden alıkoymak ve devamlı surette onu kontrol etmektir.

Yılmaz'a göre " Sûfilerce benliğin menfî tarafına nefis, müspet tarafına ise ruh denir. Ruh, beden kalıbına tevdi edilmiş Rabbâni bir latifedir. Ruhun ilahî menşeli olduğunu gösteren ayet ise; "Âdem'in yaradılışını tamamladığım zaman ona ruhumdan üfürdüm"* ayetidir. Bitkilerde nebatî ruh, hayvanlarda ise hayvanî ruh vardır. İnsan ise büyüme, gelişme ve üreme ile nebatî ruh; his, irade ve hareketleri ile hayvani ruh; düşünme ve muhakeme gibi davranışları ile insanî ruh olmak üzere üç ruhla birlikte mevcuttur. Nefis ruhun alt kademesinin, ilk derecesinin adıdır. Nefis yukarıya doğru safiyet kazandıkça nefis özellikleri zail olur ve mutmainne derecesine eren nefis, nefis olmaktan çıkıp ruh özelliği kazanır."¹¹ İnsanı eşref-i mahlûkat kılan akıl ise kısıtlı olması ile birlikte, onun kalp ve nefis arasındaki muhakemeyi yapabilmesine imkan vermektedir.

¹⁰Hâris Muhâsibî, *Er-Riaye*, (çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük) , İnsan Yay. İst. 2009, s.110, 111, 112

* Hicr Suresi 15/29, Sad Suresi 38/72

¹¹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.310, 311

Nurbahş'a göre akıl kavramı; Kuran'da zikredildiği üzere yaradılıştan sınırlandırılmış olan bir yetidir. Akıl "Bağlantı veya bağlanmak anlamlarına gelen ve ön koşulu sınırlandırılmış olan bir kavramdır."¹²Yılmaz'a göre ise; Allah'ın yarattıklarının ilki, akıldır. Aklın yaradılıştan sınırlandırılmasına mukabil, kalbin idrakinin üstünlüğü aklın bilgisinin de ötesindedir. Kalbin eşyanın hakikatine vâkıf olacak üstünlüğü Kuran'da zikredilmiştir. Buna dayanarak sûfiler, genellikle akıl yerine kalp kelimesini kullanırlar. Kalp, ruh, nefis ve akıl arasında şöyle bir ilgi kurulmaktadır: "Bir ruhta şehvet galip gelince nefis; ruh haram olan kısmıyla şehveti yenince akıl; ruh bu yolda sebat edip iman özelliklerine sahip olunca kalp adını almaktadır."¹³

"Kendilerine ilim verilenler, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah tarafından indirilen hak bir kitap olduğuna inanmışlar ve Ona kalpten bağlanmışlardır." (Hac 22/46) "Onlar kalpleriyle ile anlar ve aklederler. Ancak inanmayanların kalpleri bu gerçekten habersiz olduğu için (Mü'minun 23/63) tıpkı, kulakları ve gözleri gibi kalpleri de körleşmiştir.(Hac 22/46)" ayetleri kalbin düşünen ve akleden yönüne vurgu yapmaktadır.

Uyanık'a göre, kalbin anlamaması ve idrak etmemesi söz konusu değildir. Ancak kalplerin bu idraklerinin kapanmasını o şöyle açıklamaktadır: İşlenen her günah ve yapılan her kötü hareket, ruhun merkezi olan kalpte kararmayı başlatır, ruhun ışığı söner. Bu ışık sönünce insan yalnızca baş gözüyle görüp, baş kulağı ile işitir, üstelik bunları gerçek olarak algılamaya başlar. Bu sürecin sonunda insan sadece hevâ ve hevesiyle davranan nefisten ibaret bir varlık haline gelir.¹⁴

İnsanın tabîî ve manevî yapısı içinde yaşadığı dinî duyguların, yönelişlerin tümü tecrübedir. Dinî tecrübe inanan insanın davranışlarını ortaya koyarken, daha derin bir tecrübeyi içeren tasavvufî tecrübe; kişinin davranış kalıpları üzerinde köklü değişimler yaparak 'sûfîyi aslî tabiatına, özüne döndürmeyi ve safleştirmeyi hedeflemektedir.

¹² Nurbahş, s.134

¹³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.312

¹⁴ Mevlüt Uyanık, *İslam Bilgi ve Felsefesinde Kalbin Anlaması*, Araştırma Yay. Ankara 2005, s.86

Sûfî kendi tabiatından yola çıkarak, muhasebe ve mücâhede ile duygularını tecrübe ederek, kötü huylarından kurtulmayı talep etmektedir. Güzel ahlâkı hedefleyerek, insanların kendisinden incinmediği ve kimseyi incitmediği, hoşgörü ve diğergâmlık duygularıyla birey-toplum ilişkisi düzleminde, model olacak bir ahlâki yaşamı seçmektedir. Sûfînin seyr ü sulûk olarak nitelendirilen bu özel tecrübesini dinî tecrübe ile birlikte değerlendirmemiz gerekmektedir.

II- Dinî Tecrübe ve Tasavvufî Tecrübenin Özellikleri

Din olgusu; duygular, arzular, inanç ve tutumlar, dünya hayatı ve toplumla olan ilişkiler içinde kendisini göstermekte, psikolojik hayatı da her bakımdan etkileyerek kişiliğe nüfuz etmektedir. Din, ferdin geçmiş hayatı içinde kalmış en karanlık, en derindeki köklerini kavrayarak sürekli ve derin olan duygusal bağları ele geçirmektedir. Aklın karar vermek zorunda olduğu his ve davranışlardan oluşan tecrübeyi meydana getiren din, mü'min tutum ve davranışının bütün görüntülerini açıklamaya, anlamlandırmaya, birleştirmeye çalışarak düzenli bir yapıya kavuşturmaya yönelmektedir. Bu açılarından din duygusu, kişiliğin yapısına yön veren temel inanç ve tutumları etkiler ve belirler. Benimsenmiş dinî inançlar, ferdin kişilik yapısında bir "bütünleşme" meydana getirme gücüne sahiptir. Bu güç Allah'a imandır. Kişi Allah'a iman etmek ile psikolojik yönünü, insanın tabiatındaki zaaf noktalarını ve aşırılıkları dengeleyen ahlâk etkisini, kendi hayatında tecrübe etmiş¹⁵ olmaktadır.

Din duygusu, dinî tecrübe ya da yaşantı esnasında hissedilen duyguları ve idrakleri ifade eden genel bir kavramdır. Duygular, zihin hayatından çok daha önce başlar ve insanın esas varlığına bağlı ruhî hallerini ifade ederler. Duyguların kökleri ihtiyaçlarda, eğilimlerde ve içgüdülerdedir. Böylece yerine göre dinî duygunun; korku, sevgi, hayranlık, sabır, affetme, bağlılık, dayanma, rızâ, güvenme, sığınma, teslimiyet, istek, ümit, şükretme, kaçınma, sonsuzluğu arama, hürmet, ta'zim ve ilahî âlem ya da ilahî kuvvete yönelme gibi duygulardan birisinin önemli bir kaynağı olduğu görülmektedir. Dinî duygu sürekli olarak ilahî âleme yönelik ve oraya doğru yükselme çabası içinde

¹⁵Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV. Yay. Ank. 2011, s.187

olan bir duygudur. Bu duygu sonlunun, sonsuz yüce kuvvete yönelmesi, güvenmesi, sığınması ve teslim olmasıyla sonuçlanmaktadır.

Uysal'a göre din duygusunu kuvvetle yaşayan insan; izlenimlerinde, düşünce ve tasavvurlarında, hal ve davranışlarında Allah'ın emirleri ile uyum içinde olduğunu hisseder. Hisseden ve isteyen ferdin bu yolda gayret göstermesi onun dindarlığının bir göstergesidir.¹⁶

Amerikan Psikolojisinin temeli sayılan William James, dinî tecrübe üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda dinî kişisel, duygusal ve çeşitlilik olmak üzere üç farklı özelliğini tespit etmiştir. O dinî duygunun bireyin zihinsel yapısını şekillendiren önemli bir temel olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda o, mistik tecrübelerin bireysel dinî önemli bir yönünü oluşturduğunu ve bu mistik hallerinde din olgusunun sağlıklı parçaları olduğunu ifade etmektedir.¹⁷

James'e göre dinî gerçek temeli olan dinî tecrübe, Tanrı'nın göstergelerini algılamak ve ilahî kudretle sezgisel ve duygusal bir ilişki kurmaktır. James'in bakış açısına göre; din duygusu, Tanrı ile doğrudan doğruya kaynaşma; visal hissidir. İlmî tecrübeden daha dolaysız ve derin olan dinî tecrübe, aynı zamanda ilmî tecrübe kadar gerçek ve faydalıdır. Schleiermacher imanı; bağlılık, mutlak tabiiyet, yüksek bir otoriteye koşulsuz teslimiyet duygusu olarak ifade etmiştir. O, mutlak bağımlılık duygusunu Tanrı ile irtibatlı olma durumu olarak görmüştür.¹⁸ Rudolf Otto'ya göre ise "insan, kendi hayatında bir şekilde üstün bir güç ile karşı karşıya gelir; kendi varlığından tamamen farklı olan bir gerçeklik ile kuşatıldığını hisseder. Önce celâli anlamda, sonra cemâli manada tecellilerle yüz yüze gelir ve büyülenir." Otto, dinî tecrübeyi bir hisler terkibi olarak anlamakta ve bizlerin yüce olan karşısında kendimizi muhtaç, ezilmiş, önemsiz varlıklar olarak hissettiğimizi söylemektedir. Ona göre dinî korku hissini tecrübe eder,

¹⁶Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yay. İst. 1996, s.20, 22, 23, 24, 25

¹⁷ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, İz Yay.İst.2012, s.30,31

¹⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da "İnabe" Kavramı- dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 9 (2008) Sy.22 s.138,139

Tanrı'nın "müşâhadesinde" ürperir ve titreriz. Yine biz, bizi büyüleyen aşkın varlığına karşı içimizde hasret duyguları besleriz.

Diğer bir dinî tecrübe kuramcısı Ribot'a göre ise, din duygusu iki farklı yapıdan meydana gelmektedir. Birincisi korkudur ki; haşyet, ta'zim gibi duyguları içerir. Diğeri ise ferahlık ve huzurdur ki; güven ve sevgi gibi duyguları içerir. İlki bağılılık duygusuna ikincisi ise karşılıklı bir birliğe giden gönül akışı duygusuna doğru yol almaktadır.

Dinî tecrübe, yeni bilgilere idraklere yol açar. Bu nedenle dinî tecrübeler insanın bütün yeteneklerini, öğrenme ve algı süreçlerini, duygusal alanlarını harekete geçirir ve fiillerle sonuçlanır.¹⁹

Dinî tecrübe kuramcılarının görüşlerinden hareketle tasavvufî tecrübenin derunî bir dinî tecrübe olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Sûfî tecrübe köklü bir tefekkür tarzı olduğu kadar, bir yaşama üslubu, bir hikmet ve irfan ufkudur. Bu tecrübe; kişiye özel yoğunluk biçimlerinde yeni ve özellikle de dinî içeriklere sahip idrak ve bilgilerin aktarıldığı tecrübeler bütünü olarak tanımlanarak, tasavvufî tecrübenin dinî tecrübenin özel bir kategorisini temsil ettiği söylenebilir.

Son yıllarda mistisizm araştırmacıları, sıradan insanların yoğun yaşantıları ile çok daha fazla ilgilenmektedirler. Günümüzde genelde, duanın kabulü, tabiatla bütünleşme, benlik kaybı vb. sıra dışı tecrübeler ile ilgili araştırmalar oldukça yaygınlaşmaktadır. Abraham Maslow'a göre bu yoğun yaşantıların kaybolması, ortaya çıkmalarından daha anormaldir. Araştırma sonuçları göstermektedir ki, murakabe ve iç zenginlik ile ilgili uygulamalar, birey için kendisini daha sakin kılacak ve gerginlik yaratıcı görevlerde iken kendini daha iyi hissettirecek bir ruhsal yapı için denge ve güç kazanabilir hâle getirmiştir. Ancak tekâmüle ulaşma yolunda, çoğu zaman uzun süreli araştırmalar gerekmektedir. Yapılan ölçümlere göre, sessizce icra edilen ibadet sırasında, gevşemenin bir belirtisi olarak alfa-aktivitesi ortaya çıkmıştır. Björkqvist bu tecrübenin ruhsal gevşemeye yönelik belirtilere yol açtığını sonucuna²⁰ ulaşmıştır.

¹⁹ Kasapoğlu, agm, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 9 (2008) Sy.22 s.139,140

²⁰ Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, (çev. Abdülkerîm Bahadır), İnsan Yay. İst. 2004 s.71, 74, 75

Dinî duygu içerisinde incelediğimiz “affetmek” kavramı yüzlerce yıldır felsefi ve teolojik araştırmaların konusu olmuştur. Ayten’in aktardığına göre; “en uygun insan davranışını konu edinen birçok dinî rivayet, affedilmeyi istemeyi ve insan kişiliğinin unsurlarından biri olan affedici olmayı dile getirmektedir. Modern psikolojik ve sosyal bilim bağlamında ise affedicilik konusu, popüler ve klinik anlamda ilgi görmüş ve temel psikoloji tarafından din psikolojisinin en önemli parçası olarak görülmüştür.”²¹ Affetmenin insanın beden ve ruh sağlığı hayatında nelere etki ettiği araştırmalara konu olmuş, özellikle ayla bağlantılı olarak, stres ve öfke üzerine yapılan araştırmalar gittikçe artmıştır.

Ayten’in aktardığına göre; affedicilik üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, dört hususta odaklanmaktadır. Bunlar “affedicilik eğilimini ölçen ölçekler bulmak, affediciliğin sağlık ve psikobiyoloji açısından sonuçlarını incelemek, affediciliğin durumsal ve eğilimsel ilişkilerini açıklamak, akıl sağlığı-affedicilik ilişkisini ve affediciliğin kişiler arası ilişkilerdeki faydalarını incelemek” bununla beraber az sayıda çalışma din ile affedicilik ilişkisini ele almıştır.²²

Yakın zamanda yapılan araştırmalarda Amerikalı bilim adamları, affetmesini bilen insanların hem ruhen hem de bedenen daha sağlıklı olduklarını ortaya koymuşlardır. Standford Üniversitesi’nde görevli bilim adamı Dr.Frederic Luskin ve ekibi, San Francisco şehrinde oturan 259 kişi üzerinde bir araştırma yapmış ve denek olarak katılan kişileri 6 kez 1,5 saatlik oturumlara çağırarak bu oturumlarda yaptıkları sohbetlerde onlara affetmeyi öğretmeyi amaçlamıştır. Bu sohbetlerde elde edilen bulgular çalışmamız açısından önemli olduğu için burada kısaca aktarmak istiyoruz. ‘Affetmemenin altında yatan sebepler dört maddede toplanmıştır. Bunlar; kıskançlık, başarısız ego sorunları, kin ve özgüven sorunları olarak tespit edilmiştir.

²¹ Robert A. Emmons, Raymond F. Paloutzian “ Din Psikolojisi, Dün, Bugün ve Yarın” (Çev. Ali Ayten) (editör: Ali Ayten), *Din Psikolojisi*, s.32

²² Robert A. Emmons, Raymond F. Paloutzian “ Din Psikolojisi, Dün, Bugün ve Yarın” (Çev. Ali Ayten) (editör: Ali Ayten), *Din Psikolojisi*, s.32

Araştırmaya katılan kişilere nasıl affedebilecekleri ise şu şekilde formüle edilmiştir: Önce affetmeye karar ver, Tanrı'dan yardım dile, çünkü onun gücü olmadan affedemezsin, Tanrı'nın sözlerine itaat et, Çünkü Tanrı şöyle der: 'Düşmanlarımız için ve kötü ya da yanlış olan her şey için iyi dualarda bulun ve bu kötülüklerle ilgili konuşma! Çünkü konuşmaya devam edilirse, unutmak zorlaşır.' Deneye katılan kişiler kendilerine zarar veren kimseleri affettikten sonra, daha az acı duyduklarını ve iç huzurlarının sağlandığını belirtmişlerdir, yine bu bulgular sonunda yüksek kişiliğe sahip erdemli kişilerin affetmeye daha yatkın olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer önemli unsur deney sonucunda affetmeyi öğrenen kişilerde stresten kaynaklanan sırt ağrısı, uykusuzluk ve mide ağrısı gibi ruhsal ve fiziksel belirtilerin de önemli ölçüde azaldığı tespit edilmiştir. Dr. Luskin 'in *Forgive for Good (İyilik için Affedin)* adlı kitabında affetmenin öfke, acı, depresyon ve stresi azaltarak yerine umut, sabır ve kendine güven gibi olumlu ruh hallerinin yaşanmasını sağladığı anlatılmaktadır. "Healing Currents Magazine" dergisinin Eylül-Ekim 1996 sayısında yayınlanan "Affetme" adlı makalede ise, bir kişiye ya da olaya karşı duyulan öfkenin kişilerde olumsuz duygulara yol açtığı, ruhsal dengelerini hatta fiziksel sağlıklarını bozduğu belirtilmektedir. Öte yandan 1500 kişiyi kapsayan bir araştırmada, dinine bağlı kişilerde depresyon, stres ve akıl hastalıklarının daha az görüldüğü tespit edilmiştir. Araştırmayı yürüten Dr. Herbert Benson, bu durumu dinlerin "affetme" duygusunu teşvik etmesine bağlamakta ve şunları ifade etmektedir: "Dinler, insanlara diğer kişileri affetmeyi öğütler. Bu yüzden dinî inancı olanlar, sorunlarını içlerinde biriktirmez ve hayatla daha kolay başa çıkarlar. Bu da depresyon ve stres gibi rahatsızlıklarla daha az karşılaşmalarını sağlar."

Yine Harvard Gazetesi'nde yayınlanan "Öfke Kalbinizin Düşmanıdır" adlı makalede ve The Times'da yayınlanan "Öfke Kalp Krizi Riskini Arttırır" adlı makalelerde öfkelenmenin ruh ve beden sağlığını ciddi anlamda bozduğu belirtilmektedir. Buna mukabil affetmenin ise kişiye zor gelse de, öfkenin getirdiği tüm olumsuzlukları ortadan kaldırarak, kişinin hem fiziken ve hem de ruhen sağlıklı bir yaşam sürmesine yardımcı olan güzel bir davranış şekli ve üstün bir ahlâk özelliği olduğu²³ vurgulanmaktadır. •

²³ İlmî Araştırma Dergisi, İst. Eylül 2009, Sy.63, s.58-64

Affetmek sadece İslam dininde değil, dinlerin birçoğunda özellikle ilahî dinlerde üstün bir erdem olarak tanımlanmaktadır. “Pozitif psikoloji yaklaşımı, insandaki bu erdemleri geniş bir taksimat içerisinde sınıflandırmak için araştırmalar yaptı. Affetme, tevâzu, sevgi, ümit, kendinî kontrol ve erdem gibi özellikler Yahudi, Hıristiyan, İslam, Hinduizm ve Budizm düşüncelerinde istenilen ahlâki özellikler olarak görülmüş ayrıca felsefî ve ahlâki sistemler içerisinde de evrensel prensipler olarak kabul edilmiştir. *Jornal of Social and Clinical Psychology* dergisinin özel bir sayısı, affetme, tevâzu, sevgi, ümit, kendinî kontrol ve manevîyat gibi fiziksel ve psikolojik iyi olma hali ile bağlantılarını da içerecek tarzda modern bir değerlendirmesine ayrılmıştır.”²⁴

İncelenen dinler içerisinde Hıristiyanlığa baktığımızda karşımıza affetme ile ilgili birçok ayet çıkmaktadır.“Atalara öldürmeyeceksin, dediğini duydunuz. Her kim öldürürse yargılanmayı hak edecektir. Ama ben size derim ki kardeşine öfkelenen herkes yargılanmayı hak edecektir. Sunakta armağanını sunarken, kardeşinin sana dargın olduğu aklına gelirse, armağanını olduğu yere, sunağın önüne bırak, git önce kardeşinle barış..” (Matta 5,21-23),

“Ve bize karşı suç işleyenlerin suçunu bağışladığımız gibi sen de bizleri bağışla! ..İnsanların suçlarını bağışlarsanız, göksel babanız da sizleri bağışlar. Ama bağışlamazsanız, Babanız da sizin suçlarınızı bağışlamayacaktır.” (Matta 6, 12-14-15),

“... Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik edin. Sizi lanetleyenlere kutluluk dileyin. Size kötülük edenler yararına dua edin. Bir yanağına vurana öbürünü de çevir ve üst giysini alanın gömleğini de almasına direnme. Malını alandan onu geri isteme. İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın...” (Luka 6,27-31),

“Düşmanlarınızı sevin, iyilik edin, hiçbir şey beklemeden ödünç verin. Karşılığınız büyük olacak ve sizlere yüce olanın oğulları denecek. Çünkü O, iyilikbilmezlere ve

*İlgili makaleler için, www.almanacnews.com/morgue/2003/luskin.html ve [www.almanacnews.com/morgue/1999/ Jennifer Desai](http://www.almanacnews.com/morgue/1999/Jennifer%20Desai).

²⁴ Ayten, *Din Psikolojisi*, s.29

kötülere karşı da iyi yüreklidir. Babanız sevecen olduğu gibi siz de sevecen olasınız.”(Luka 6, 35) ²⁵

Diğer dinlerin de affetmek olgusuna bakışları, dinî duygular ve tecrübeler içerisinde affin özellikle vurgulandığını göstermektedir.

Dinî duygu ve tecrübeyi içselleştirme ve uygulama açısından özellikle tasavvufî tecrübelerin çok özel ve önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Tasavvuf eğitimin de dua, zikir, tefekkür, muhasebe, mücâhede, mürşide intisâb, râbîta, ayin, nefsi kontrol etmede yoğun dinî uygulamaların, ayrıca rızâ, tevekkül, güzel ahlâk, sabır, şükür gibi nefsin arınmasıyla gerçekleşen sistematik uygulamalar, uzun bir yürüyüşün meyvesi görülmektedir. Tasavvufî tecrübeyi şahsî ve devamlı bir ilişkinin sonucu olan dinî tecrübeden ayırt eden şey sûfilerin arzu ettikleri visal için “bağış”ını kabul etmeye kendilerini hazır hale getirmek için aralıksız, düzenli ve sistemli bir çalışma olmasıdır.

Tasavvufî tecrübe içeriği, konusu ve elde ettiği kazanımlar açısından özel bir tecrübe olarak görülmektedir. Tasavvufî tecrübe, müntesiplerini yoğun bir usulde, sistematik olarak hazırlayarak onları, Allah ve Peygamber’e ve onların izinden gidenlere daha çok yakınlaştırmayı hedeflemektedir. Mesela, sûfinin kendisinde bulduğu ve Allah’tan olduğunun kesin şuuruna vardığı, vasıtasız bir bilgi olan vecd tecrübesi, dinî tecrübenin en derin ve anlaşılması güç olanıdır. Ancak sonuçları bakımından en etkili, sürekli ve güçlü olanıdır. Sûfiler vecd tecrübesini, sadık rüyalar, sesler ve görüntüler, doğrudan ilhamlar ve vasıtasız ilişkiler, apaçık idraklerin yer aldığı, çok şekilli ve aynı zamanda çok şiddetli bir tecrübe olarak tanımlamaktadırlar. Bu tecrübe anında bedene yansıyan etkilerin beşerî tabiatı, olağanüstü bir değişikliğe uğrattığını ifade etmektedirler. Vecd tecrübesini yaşayan sûfilerin, bu tecrübelerine bağlı olarak ortaya konan bilgilerin, fert ve toplum hayatında yaptığı etkiler, meydana gelen değişiklikler o halin ayırt edici bir özelliği olarak gözükmektedir.²⁶

²⁵ İncil, Kitabı Mukaddes Şirketi, İst.1998

²⁶ Hökelekli, s.135, 136, 137

Sürekli bir tefekkür ve manevî terbiye ile yaşantılarına an be an dikkat etmek suretiyle nefsinin terbiye etmiş sûfler, kendilerini ve bilinçdışlarını, eşyanın ardındaki hakikatleri keşfettiklerini ifade etmektedirler. Bu fazilete erişmiş sûflere göre, bu tecrübe esnasında rasyonel düşünce askıya alınır ve iç dünyanın kıpırtılarına dikkat kesilir.

Nefsinin bilmek uğruna seyr ü sulûk eden sûflerin eserlerinde aktardıklarına göre, bu yolda kendilerinden başka, kimsenin görmediği şeyleri gördüklerini, çok değişik sıkıntılar ve haller yaşadıklarını aktarmaktadırlar. Bu özel tecrübeyi yaşayan sûfler, yaşadıklarını işaret ve rumuzlarla ifade eden özel bir dil kullanmaktadırlar. Zira bu dili ancak aynı tecrübelerden geçmiş ehil olan sûfi anlayabilmektedir. Onların bu halleri, manevî miraç makamlarında gözlemedikleri ruhsal yaşantı ve durumlarını ifade etmektedir. Sûflere göre, makam, çalışarak kazanılan ahlâkî özellikler iken bu haller ise istem dışı olarak sûfinin kalbine vârid olan şeyleri ifade etmektedir.

Sayar'a göre sûfler bu yolculukları boyunca çeşitli davranışsal evrelerden (makamlar) ve bunlara koşut bir dizi içsel durumlardan (haller) geçmektedirler. Makam, alıştırma ve günlük uygulamayla kazanılabilen bir disiplin iken, hal duymalara bağlı olup iradenin kontrolü dışında gerçekleşen öznel bir zihin durumudur. Farkındalık, tövbe, verâ, zühd, sabır, tevekkül ve rızâ gibi kendi içinde bir aşama kaydeden bu makamlara şu haller; murakabe, kurb, şevk, mehr, ümit, üns, müşahede itminan, yakîn eşlik etmektedir.²⁷

Sûfi tecrübesi içinde işaret edilen makamlar, günlük alıştırmalar, nefsi terbiye ve kontrol etme noktasında katı disiplinler uygulanarak elde edilen ahlâkî özelliklerdir. Konumuzun af olması itibariyle, affetme ahlâkına ulaşmış, hilm sahibi bir sûfi, yaradılışı itibariyle kendisinde mevcut olan öfke ve şehvet duygularını, nasıl bir ahlâkî terbiye ile ehillemekte ve böylelikle nasıl şecâat ve iffet ahlâkına ulaşabilmektedir. Şimdi sûflerin uyguladığı yöntem ve teknikler sonucunda güzel ahlâka ulaştıkları vakıasına dayandırarak, güzel ahlâkı elde etmeye yönelik, tasavvufî ahlâk terbiyesini "affetme" konusunun ruhî yaşantıda ki önemi açısından değerlendireceğiz.

²⁷ Kemal Sayar, *Sûfi Psikolojisi*, Timaş Yay. İst. 2008, s.25, 26, 27

III- Ahlâk Kavramı ve Tasavvufî Ahlâk Terbiyesi İle Oluşan Şecâat Ahlâkı ve Af

Huy, karakter, yaratılış, haller, tutum ve davranışlar, hareket tarzları gibi anlamlara gelen ahlâk kavramı temelde, birbirleriyle ilişkili üç farklı anlamda kullanılmıştır.

Hicri III-IV. yüzyıllarda yetişmiş filozof Ebû Bekr Râzî(v.313/925)'ye göre, ahlâk birinci anlamda hayat şekli, ikinci anlamda ahlâkî kanun ve düstur, üçüncü anlamda ise hayat tarzı ile ahlâk kanunları arasında fikrî bir araştırma dalı olarak²⁸ kullanılmaktadır. Araştırma dalı olarak Etik; ahlâkî olanın özünü ve temellerini, insanın davranışları ile ilgili problemlerini, iyinin ve kötünün ne olduğunu, insanın neyi yapabileceğini soruşturan felsefe dalı²⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Ahlâk sistemleri, insanı ahlâkî kötülüklerden arındırıp, erdemlerle donatılmış bir birey haline getirmeyi gaye edinmektedir. Bundan dolayı ahlâk felsefelerinde, daha ziyade nefis ve bedenden meydana gelen insanın ruhî yönü konu edinilmiştir.³⁰

Nefis- beden ilişkisi, irade, akıl ve hevâ ilişkisi, hevânın kontrol altına alınması, iyi, kötü kavramları şahsiyet ve karakterin bir yönünü ifade etmesi açısından ahlâk; bireyin manevî yaşantısını içermektedir. Birey yapısında karakter kelimesiyle, ferdin ahlâkî davranışlarının yönü ve tutarlılığı kastedilmektedir.

Kerschenteiner'in tarifinde ve izahında karakter, ruha iyice yerleşen prensipler olarak açıklanmıştır. Çünkü ona göre bu prensipler, ruha iyice yerleşmeden süflî arzuların üzerine çıkan ulvî gayeleri gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır. Zira iradeye emir veren, genellikle insanların ekserisinde süflî arzular ve alışkanlıklardır. Prensiplerin, iradeye hâkim olabilmesi ve emrini icra edebilmesi ruha yerleşmesine bağlıdır. Ferdin ahlâkî karakter kazanması hiçbir zaman sona ermeyen devamlı bir mücadele süreci haline gelmektedir.

²⁸ Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir Razi'nin ahlâk Felsefesi*, İz Yay. İst. 2004, s.28

²⁹ S. Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ank. 1999, s.6

³⁰ Karaman, s.44

Çamdibi'ne göre, ahlâk eğitiminin öncelikli gayesi, kişide karakter teşkil etmektir. Karakter sahibi olmak demek, irade kuvvetini teksif etmek, toplayabilmek demektir. Başka deyişle, dış etkilerin üstüne çıkabilmek, gevşeklik ve korkaklığın bütün şekillerinin üstesinden gelmektir.³¹

Gazzalî'ye göre ahlâk, nefiste yerleşmiş bir şekil ve hey'etten ibarettir. Düşünüp taşınmaya lüzum görmeden bütün işler suhûlet ve kolaylıkla bundan sadır olur. Akıl ve şeriat bakımından övülen ve güzel sayılan işler bu hey'etten meydana gelirse, buna güzel ahlâk, şayet kötü işler meydana gelirse ona da kötü ahlâk, çirkin huy denir. Ona göre, burada dört husus vardır:

- a. İyi ve kötü işler,
- b. Bunları yapmaya güç yetirmek,
- c. İyiyi, kötüyü, güzeli ve çirkinini bilmek,
- d. Nefiste yerleşen bir hey'et ile güzel veya çirkin tarafına meylederek güzel veya çirkinden birini yapmağı kolaylaştırmaktır.

Şu halde ahlâk, nefsin hey'etinden ve batınî suretinden ibarettir. Güzel ahlâk denmesi için ona göre şu dört rükün de tenasüp ve itidalde olmalıdır. Bu dört rükün ise:

- a. İlim kuvveti; iyiyi, doğruyu ve yalanı, hak ile batılı, güzeli ve çirkinini kolaylıkla ayırt edebilecek duruma gelmek, bu da hikmetin elde edilmesiyle olur. Hikmet ise şeriat ve aklın işaret ettiğidir.
- b. Gazap kuvveti; azalıp çoğalmasının hikmete uygun olmasıdır.
- c. Şehvet kuvveti; güzellik ve salahı hikmete uygun olmasıdır.
- d. İtidal kuvveti; şehvet ve gazabı, akıl ve şeriatın işaretinin altında zapt etmek³² olarak açıklamaktadır.

Biz afla ilgileri açısından, özellikle gadab kuvvetinin güzellik ve itidaline şecâat denmesinden dolayı şecâat ahlâkına değineceğiz.

³¹Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi*, Çamlıca Yay. İst. 2011, s.30, 31

³²Muhammed Gazzalî, *el-Maksadü'l esna Şerh-u Esmailahi'l-Husna*, (trc. Yaman Arıkan) Uyanış Yayınevi,İst.1983, s.125, 126, 127

Gazzalî, şecâat ahlâkından; kerem, necdet (cesaret ve şiddet), şehamet (zeyreklik), âlî himmet sahibi olmak, tahammül, hilm, yumuşaklık ve mülâyemet, sebat, metanet, hiddeti yenmek, vakar, meveddet ve benzeri iyilikler doğar, demektir. Ona göre, şecâat makbul bir ahlâktır, ifratı ise tehevürdür. Yani sonunu düşünmeden işe atılmaktır. Bundan salf (aşırı derecede böbürlenmek ve husumet), bezah (büyüklenmek), istişata (süratle hiddetlenmek), kibir, ucub gibi haller doğar, daha ileri boyutu olan tefritinden ise mehane (hakaret), zillet, ceza (feryad ve sabırsızlık), hisset (alçaklık) aşağılık duygusu ve hakkını alamamak gibi kendini küçük görme ve makbul olmayan bir utangaçlık hali doğar, demektir.

Makbul olan ve övülen iffet ahlâkı'na gelince; bundan seha, hayâ, sabır, müsâmaha, kanaat, vera (şüpheli şeylerden kaçınma, letafet, müsaade, yardım, zarafet (zeyreklik), tama' azlığı gibi haller doğmaktadır. Bu hallerin ifrat veya tefrite meykinden ise; hırs, şereh (oburluk), vikahet (yüzsüzlük), pislik, tebzir (israf), taksir (cimrilik), riyâ, iç yüzü açığa çıkıp rezil olmak, sonunu düşünmeden yapılan işler, abes, haset, temellük (yaltaklanma), şemâte (başkasının felaketine sevinme) zenginlere karşı zillet, fakirleri horlamak ve benzeri kötülükler meydana gelmektedir.

Gazzalî'ye göre; iyi ahlâkın aslı hikmet, şecâat, iffet ve adalettir.³³ Allah'a ancak ruhumuzla, daha doğrusu ruhumuzun müspet tarafı, iyi seciyye ve karakteri, yani güzel ahlâk ile yaklaşabileceğimizi ifade etmektedir. Gazzalî insanın, Allah'a yakınlık veya uzaklık derecesine göre bahtiyar veya bedbaht olacağını çünkü bedenlen Allah'a yakınlığın imkânsız olduğunu, yakınlığın ancak ruhen mümkün olacağını ifade etmektedir. Yine ona göre, ruhunun şahsiyeti müspet olanlar, karakteri, ahlâkı güzel olanlar Allah'a yakın insanlardır. Ruhun ve şahsiyetin olumlu anlamda tekâmülü ise Esmâ'ül-Hüsnâ ile ifade edilen ilahî sıfatların kişide vasıf olarak bulunması ile mümkündür.³⁴

Tasavvufta insan, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanması gereken varlıktır. Sûfî, insan olmak bakımından şahsiyet terbiyesini tamamlamak üzere çıktığı yolda, Allah'ın sıfatlarıyla

³³ Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, c.III, s.127, 128

³⁴ Gazzalî, *el-Maksadü'l esna Şerh-u Esmâillahi'l-Husna*, s.22

vasıflanmak istemektedir. O halde tasavvufî ahlâk eğitiminin ve değerlerinin temelinde ontolojik olarak Allah vardır. Sûfî kendi nefsinden arındıkça, O'ndaki sıfatlara doğru yol alır. Sûfî kendi nefsini bağlayan esaret zincirlerinden kurtularak, onlara nazaran kendinî koruyarak Allah'a yönelmeye çalışan kimsedir.³⁵

Mutasavvıflara göre kemâlât açısından, tek başına ibadet etmek, gazap ve şehvet kuvvetlerinin terbiyesi için yeterli değildir. Tasavvufî terbiyede aslanan nefsin kötülüklerden arınmasıdır. Bunun için onlar, terbiye yolunda kılavuz olacak bir mürşid kontrolünde ve devamlı tevbe, zikir ve tefekkür etme haliyle eğitime, muhasebeye, başlamaktadırlar. Mürşidin yardımı ile nefsinin kötü ahlâkını güzel ahlâka çevirecek muhasebe ile mücadeleye devam ederler. Tasavvufî şahsiyet terbiyesi içinde, sûfî riyâzet, uzlet, halvet, zikir, tefekkür, farz ve nafil ibadetlere devam, sohbet, hizmet ile ahlâkî zaafına yönelik bir nefis muhasebesi ve kusurları yok edip, güzel huylarla bezenmeye yönelik bir terbiye içinde, manevî yaşantısını aslanan gayesine Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaya adanmaktadır. Çünkü öfkeyi kontrol etmek, sadece Allah'ın rızâsı için kendisine zulmedeni bile affetmek, şehvet ve gazap etkilerini kahretmekle mümkün olmaktadır. Zira şehvet bir fayda için yaratılmıştır, insanın tabiatında zaruridir, yeme şehveti yok olsa insan ölür, gazap tamamen yok olsa insan kendisini tehlikelere karşı koruyamaz. Öfke tamamen yok olmuş olsa hamiyet olamazdı. O halde zaruri olan bu fitrî özellikleri kontrol altında tutmaktır.

Sûfîler bunu ancak tasavvûfî metot ve yöntemler ile mümkün görmekte-dirler. Bu metotları çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde izah edeceğiz. Buraya kadar insanın tabiatı ve manevî yapısından yola çıkıp, dinî duygularını, dinî tecrübe ve sûfî tecrübesi açısından değerlendirdik.

Esmâ'ül Hüsnâ'sından biri "Afûv" olan Allah (c.c) Kur'ânda rahmet peygamberi olarak gönderdiğini beyan ettiği elçisine de "affi ve iyiliği" emir ve tavsiye buyurmaktadır. Bu güzel vasfa nail olmak için nefsini ıslaha çalışan sûfîlerin, hassaten bu sıfatlar ile ahlâklanma gayretleri, çalışmamızda af ile ilgili ayetleri, Hz.

³⁵Kenan Gürsoy, *Etik ve Tasavvuf*, Sûfî Kitap Yay. İst. 2008, s.96,97

Peygamber'in ahlâkı ile ilgili hadislerini ve Esmâ'ül Hüsna'yı incelememize önemli bir zemin teşkil etmiştir.

Öncelikle af ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de ki ayetleri daha sonra Hz. Peygamber'in ahlâkını ve affetmeyi tavsiye ettiği hadisleri inceleyeceğiz. Bu bölümün son kısmında ise Esmâ'ül Hüsna'da af ile ilgili isimleri ve bu isimlerin ameli boyuta etkilerini ele alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ NASLAR İLE ESMÂ'ÜL HÜSNÂ'DA AF

I- KUR'ÂN-I KERÎM'DE AF VE MAĞFİRET

“Afv”, türkçedeki affetmenin karşılığıdır. “Afv” sözlükte yok etmek, silip süpürmek, bir şeyi elde etmeye yönelik niyet, fazlalık, artıp çoğalma gibi anlamlara gelmektedir. Çirkin bir şeyi veya kötülüğü görmezden gelme, yapılan bir suçtan dolayı suçluyu cezalandırmama, ceza uygulamasından vazgeçme demektir.³⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de “Afv” kavramı, on sekiz farklı kalıpta ve otuz beş kadar ayette türevleriyle birlikte yer almaktadır. Af ve mağfirete ilişkin ayetleri dört grupta inceleyebiliriz;

- a- Allah'ın kullarını affedeceğini bildirdiği ayetler.
- b- Allah'ın Hz. Peygamber'e affetmeyi tavsiye ettiği ayetler.
- c- Allah'ın kullarına birbirlerini affetmesini tavsiye ettiği ayetler.
- d- Allah'ın affeden kullarını övdüğü ve (affetme) fiillerine karşı kendisinin affını vaad ettiği ayetler.

A. Allah'ın Kullarını Affedeceğini Bildirdiği Ayetler

Allah'ın kulları ile ilgili ayetlerin genelinde, Allah, kul olarak yarattığı insanın, günah işleyeceğini, hata ve isyan edeceğini ve hatta küfre düşeceğini bildirmektedir. Bu yüzden onlara ibadet etme özellikleriyle birlikte günaha meyiletme temayülünü de vermiştir. Bu özelliklerle beraber aynı zamanda insana, bunlardan birini seçme iradesini de vermiştir. Ancak onu başıboş da bırakmamıştır. Allah, gönderdiği ayetlere sırtını dönenleri, azgınlık sapıklık ve isyan içinde küfre ve şirke düşenleri, vazgeçip tövbe etmedikleri sürece asla affetmeyeceğini buyurmaktadır. Allah'ın affını vaad ettiği kısımdaki insanlar ise, iman eden, ancak zaman zaman hata edip, hatalarının farkına vararak vazgeçip, tövbe eden kimselerdir. Allah (c.c) onları affedeceğini bildirmektedir. İnkârcı iken mü'min, isyancı iken itaatkâr, günahkâr iken takva sahibi olanı affedeceğini bildirmektedir. Tüm bunlarla birlikte yine Allah, affetme yetkisinin sadece

³⁶Hüseyin K. Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay. İst. 2006, s.27

kendisinin elinde olduğuna, dilediğini bağışlayıp dilediğini cezalandırabileceğini buyurmaktadır. Allah bütün isyanlara ve günahlara ceza vereceğini, hiçbir şekilde affetmeyeceğini buyursa idi, şüphesiz yeryüzünde bağışlanacak kimse³⁷ kalmazdı. Oysa Allah, Kuran-ı Kerîm’ de geçen Esmâ’ül Hüsnâsında, affetmesine dair birçok isim ve sıfatını bildirmektedir.

Allah’ın ‘çok çok bağışlayan, affeden’ anlamındaki “Afüvv” ismi Kur’ân’da dört ayette, ‘Gâfur-bağışlayıcı’ ismiyle beraber geçmektedir. “Gâfur” da bağışlayan, örten anlamlarına gelmektedir. Ancak “Afüvv” ismi ‘Gâfur’ a göre biraz daha genel olarak kullanılmaktadır.

“Umulur ki Allah bunları affeder. Allah Afüvv’dür. (affedicidir), ‘Gâfur’dur (bağışlayıcıdır). (4/Nisa,99)•

Yine ‘Afüvv’ ismi Kur’ân’da ‘Kâdir’, ismiyle birlikte kullanılmaktadır. Allah günah işleyenleri cezalandırmaya gücü olduğu halde, onlara ceza vermeyip bağışlayabildiğini buyurmaktadır: “Bununla beraber eğer bir iyiliği açıktan yapar veya gizlerseniz veya bir kusuru bağışlarsanız, bunu yapın. Çünkü Allah da afüvvdür, kâdirdir (affi çoktur her şeye kâdir olduğu halde yine de affeder.) (Nisa 149). İşari tefsir müfessiri İsmail Hakkı Bursevî (v.1137/1725) ayeti tefsiren;

Burada iyiliğin açıklanması veya gizlenmesi ile söze başlanması, bağışlanma için giriştir. Buna ‘Allah çok bağışlayıcıdır ve her şeye gücü yeter’ ifadesi delildir. Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki, aslolan cezalandırmaya gücü varken bağışlamaktır. Çünkü Allah’ın isyancılara hesap sorup intikam almaya gücü vardır ve bu O’na zor gelmez. Fakat O, bağışlayıcıdır. Sizin de Allah’ın bu kanununa uymanız gerekir. Ayette haksızlığa uğrayan kimsenin bağışlanması teşvik edilmektedir. Bağışlamayabilir de. Fakat bağışlarsa güzel bir iş yapmış, üstün bir ahlâk örneği göstermiş olmaktadır. Biliniz ki Allah, fenalık ve çirkinliklerin açığa vurulmasını hiç sevmez³⁸ demektedir.

³⁷ Ece, age. s.27,28

• bkz. Kur’ân, (Hac 22/60), (Mücadele 58/2),(Nisa 4/43)

³⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, (iht. ed. Muhammed Ali Sabuni), Damla Yay. 2. Baskı, c. II, s.336

Allah'ın bu bağışlayıcılığı öncelikli olarak dinî emirleri ve yasakları hafifletmede görülür.*

Allah (c.c) kullarını affetmek için devamlı surette sebepler yaratmaktadır. Buna rağmen emirleri ihlal edenlerin, ileriye gidip af dilemeyenlerin de ceza almaları Allah'ın adaletinin gereğidir; zira ihlâs ile ibadet eden takva ehillerinin haklarının, ecirlerinin sayısız ve hesapsızca verilmesi, yine hem adaletin ve hem de Allah'ın vaadinin gereği dolayısıyladır.

“Size isabet eden her musibet, (ancak) ellerinizin kazanmakta olduğu dolayısıyladır. (Allah) çoğunu da affeder.” (42/Şura, 30) • Burada Allah kulların her iyi ve kötü amellerini kendi elleriyle kazanmakta olduklarını, ancak Allah'ın çoğunu affedeceği buyrulmaktadır.

Yine Allah, Uhud Savaşında peygamberin sözünü dinlemeyenleri*, Hac ibadetinde daha önceden yapılan hataları* buzağıyı tanrı edinip sonra tövbe eden İsrail oğullarını* affettiğini bildirmektedir.

B. Allah'ın Hz. Peygamber'e Affetmeyi Tavsiye (Emir) Ettiği Ayetler

Allah (c.c) Peygamber'e de affetmesini emretmiştir. Allah Peygamber'in rahmet peygamberi olarak gönderildiğini bildirmektedir. Peygamber ahlâkî olarak genelde intikamı değil, affedip, müsâmaha göstermeyi tercih etmiştir. Hilm sahibi, merhametli ve tatlı sözlü olarak İslam'ı tebliğ etmiştir. Çoğu zaman özellikle kendi nefsi ile alakalı ceza vermemiştir. Hatta kendisine büyük kötülükler yapanları bile Allah için bağışlamış

* bkz. (2/Bakara,187), (4/Nisa,43), (5/Maide,101)

* bkz. (42/Şura,34), (42/Şura,40)

* bkz. (3/Âli İmran,152–153)

* bkz. (5/Maide,95)

* bkz. (2/Bakara,52), (4/Nisa,153)

ve Allah katında bağışlanmaları içinde dua etmiştir. Böyle davranması da yine Allah tarafından kendisine de bildirilmiştir.

“İnsanlara yumuşak davranman da Allah’ın merhametinin eseridir. Eğer kaba, katı yürekli biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile ve işleri onlarla müşavere et! ” (3/Âli İmran,159) ayetini, bir diğer İşari tefsir müfessiri olan, Kuşeyrî (v.465/1072) şöyle tefsir etmektedir;

Eğer Cenab-ı Hak, en nihayetinde beşer olan Peygamber’i kendi ahlâkı ile ahlâklandırıp, peygamber olarak seçmemiş olsaydı, O da bu ahlâkı uygulayamayacaktı. Burada Allah Hz. Peygamberi genel beşeriyet sıfatlarından uzaklaştırmakta ve Rabbâniyete ilişkin ahlâk tecellilerini onun şahsında gerçekleştirmektedir.

Allah’ın rahmetinin Peygamber üzerindeki hususiyetlerinden bir tanesi de onu güçlü kılmasıdır. Hatalarından sonra da sahabelerle beraber olacak gücü, ahlâkı ona vermiştir. Peygamber’in ilahî mesajı tebliğindeki sabırlı duruşu da yine Allah’ın rahmeti gereğidir. Zira ashabın katılıklarına ve farklılıklarına rağmen, ilahî mesajı onlara ulaştırmada sonuna kadar sabırlı davranıp muvaffak olmuştur. Peygamber tüm zamanlarını Hakk’ın onlara ulaşımına sarf etmiştir. Eğer Peygamber sadece ashabına tevhid şarabını ikram edip, müsâmaha, af ve sabır ile bu şarabı karıştırıp sunmasaydı onların kendileri de dağılırdı, Peygamber’in etrafından da dağılıp gitmiş olurlardı.

Allah’ın peygamber’e, onların sana olan davranışlarını affet ve onların affedilmelerini de dua ile yine bizden iste ve onları doğru yola ilet beyanı ise; onların işlediği bu günahı, Benim affetmem için, senin bunun için dua etmen gerekir, demektir. Yine Allah peygamber’e, kusur işleyenleri affet, onlar için mağfiret dile ve işlerini onlarla istişare et ki; onlarda senin affettiğini bilsinler ve istişareden sonra da artık işlerini bize havale et, tevekkül et, demektir. Peygamber’in şahsında affin ve

müsâmahanın en güzel modeli olması gerekirdi: onun bu özelliği de Allah'ın kullarına rahmetinin gereğidir.³⁹

Burada vurgulanması gereken bir husus da kanaatimizce şudur: Kişi önce karşısındakini Allah için affetmeli, bu affını onlara bildirmeli ve sonra bu affın samimi olduğunu göstermek için de, işlerini onlarla kaldığı yerden devam ettirmelidir. Zira kişinin affederek, işlerini onlarla müşavere etmesi, o kötülüğün silindiği anlamına gelir ve bu muamele ile karşısındakinde o davranışın bir daha tekrar etme olasılığı muhtemelen kaybolur. Affın tanımları içerisinde yer alan 'bir şeyi söküp atmak, silmek, izi kalmayacak üzere kazımak' tam da bu yöntem ile mümkündür. Günümüzde bu yöntem henüz, eğitim- öğretim ve psikoloji sahasında kullanılmaya başlanmıştır. Zira önceleri kötü davranışın cezalandırılması gerektiği anlayışı yerine, pedagoglar ve psikologlar kötü davranış kalıplarının cezadan çok, affedilerek, kişinin zihninden silindiğini tespit etmişlerdir. Affetmeyerek, ya da affedip sürekli bunu vurgulayarak uygulanan yöntemlerde ise genelde aynı kötü davranışın pekiştirilerek devam etmesine sebebiyet vermektedir. Ayeti bu noktadan okuduğumuzda, ilişkilerimize yön veren davranış kalıpları üzerinde uygulanacak önemli bir tekniğin olduğunu da görmemiz mümkündür.

Bir başka ayette Allah, "Sen af ve müsâmaha yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme!" (7/Araf,199) buyurmaktadır. Ayeti Kuşeyrî şöyle tefsir etmektedir: Allah'ın Kerem vasfındaki sünnetine dair özelliklerden bir tanesi de Peygamber'e "affa sarıl" buyurmasıdır. Allah suç ne kadar büyük olursa olsun, kuşkusuz affetmenin ondan daha mükemmel olduğunu vurgulamaktadır. Af diğer bir anlamda kötülüğü yok etmek olarak tanımlanmaktadır. Kuşeyrî'ye göre, kişinin keremdeki rütbesine göre, affetmesi artar, ceza vermesi azalır.⁴⁰

³⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifü'l-işarat tefsir sûfi kâmil li'l-Kur'âni'l- Kerîm*, 465/1072; thk. İbrâhim Besyuni, 2. bs. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısırîyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981. c.I, s.290,291

⁴⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.I, s.597,598

Peygamber Uhud'da almış olduğu yaralardan dolayı, kendisini yaralayanları affetmesi için Allah'a dua etmiştir. Buradaki hususiyet şudur; İnsana en fazla eziyet ve ceza verene en fazla ikramda bulunmak ve iyiliği emretmek kerem ve fazilettir.

Hadis-i şeriflerde affetmek" başlığı altında peygamber'in af ve müsâmahasını, şecâatini ve güzel ahlâkını daha detaylı inceleyeceğiz.

C. Allah'ın Kullarına Birbirlerini Affetmesini Tavsiye Ettiği Ayetler

İslam'a göre bir kötülüğün cezası, karşılığı yine onun kadarıdır. Fazlaya kaçmak helal değildir. Ancak hak sahibi bu hakkını bağışlar ise bu faziletten sayılmaktadır. Kur'an mü'minlerin affetmelerini tavsiye etmektedir. Haksızlığa uğrayan, kısas hakkını kullanmaz, sabreder ve bağışlarsa bunun takvaya daha yakın olduğu bildirilmektedir. Kur'an mü'minlerin özelliklerini sayarken onları aynı zamanda affeden ve öfkelendikleri zaman öfkelerini yenen kimseler olarak tanımlamaktadır.

"O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever." (3/Âli İmran,134) ayetini Bursevî, şöyle tefsir etmektedir: "Az veya çok, güçlerinin yettiğini vermekten bir an bile geri kalmazlar, güçleri olmasına rağmen öfkelenmezler ve müstahak oldukları cezaları uygulamayarak, insanları bağışlarlar. Allah iyilikte bulunanları sever, iyilikte bulunanlardan kasıt, hayır ve fazilete sahip olan insanlardır"⁴¹ demektedir.

Affetme ve müsâmahâ gösterme fazileti, şüphesiz ki takvaya (Allah'tan korkup-sakınmaya) daha yakındır. Bu davranış, takva ehli müslümanların belirgin özelliklerindedir. Çünkü Allah "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve evlatlarınızdan size düşman olanlar da çıkabilir. Böyle olanlara karşı dikkatli olun! Bununla beraber müsâmahâ eder, kusurlarına bakmaz ve onları affederseniz bu sizin için bir fazilettir." (64/Tegabün,14) buyurmaktadır.

⁴¹ Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, c. II s.83

Kur'ân'da Allah, "Bir mehir belirlemiş olarak, kendilerine dokunmadan eşlerinizi boşarsanız, bu takdirde belirlediğiniz mehrin yarısını vermeniz gerekir. Ancak eşler yahut kocalar, gözü tok davranırsa başka! Ey kocalar, sizin bağışlamanız (müsâmaha gösterip mehrin tamamını bırakmanız) takvaya daha uygun düşer! Birbirinize lütuf ve mürüvvet göstermeyi unutmayın. Allah sizin bütün işlediklerinizi görür." (2/Bakara,237) buyurmaktadır. Bu ayet Ruhu'l-Beyan'da "Bağışlamanız takvaya daha yakındır. Aranızdaki fazileti ve üstünlüğü terk etmeyin. Ayrıca aranızdaki sevgiyi, güzelliği ve irfanı da unutmayın. Böylece hepsi de iyiliğe, faziletli davranmaya teşvik ediliyor"⁴² şeklinde açıklanmaktadır.

Ece'ye göre, bu ve benzeri ayetlerden yola çıkarak mü'minlerin bir özelliğinin de ihsan sahibi (sürekli iyilik eden ve güzel davranışlarda bulunan) olmaları vurgulanmaktadır. Zaten af ve müsâmaha yolunu benimsemekte bunun bir parçasıdır. Mü'minler başta ailelerine sonra bütün fertlere karşı bu güzel ahlâkı sürdürürlerse, yani ihsan gösterir, sabır gösterir ve affedici olurlar ise, düşmanlıklar dostluğa; kargaşalar, kavgalar ve çatışmalar barışa dönüşebilir,⁴³ demektedir.

Kuran'daki şu açık ayetler: "Ey iman edenler, öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı. Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi. Bununla birlikte her kim kardeşi tarafından kısmen bağışlanırsa, o vakit görev, birinin geleneğe uyması birinin de borcunu güzellikle ödemesidir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir..." (2/Bakara,178)

"Ben şüphesiz Müslümanlardanım deyip dürüstlükle çalışarak Allah'a davet eden kimseden daha güzel sözlü de kim olabilir? Güzellik ve iyilik de kötülükle bir değildir. Kötülüğü en güzel olan iyilikle önle. O zaman bakarsın ki, seninle aranda bir düşmanlık bulunan kimse şefkatli bir hısım gibi olmuş. O rütbeye ise ancak sabredenler

⁴² Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, c. I, s.413

⁴³ Ece, age. s.29

kavuşturulur ve o rütbeyle ancak faziletle büyük pay sahibi olan kavuşturulur.” (41/Fussilet, 33.34.35)

“Kitap ehlinde birçoğu arzu etmektedir ki, hak kendilerine gün gibi aşikâr olduktan sonra sırf nefsanîyetlerinden ve kıskançlıktan ötürü, sizi iman ettikten sonra çevirip kâfir etsinler. Şimdilik siz, Allah emrini verinceye kadar af ve hoşgörüle davranın. Şüphesiz ki Allah her şeye gücü yetendir.” (2/Bakara, 109)

Bu ayetlerinin hepsinde de, Allah müslümanları fazilet ve takva kapısından girmeye davet etmektedir. Elbette ki adalet kapısı da açıktır. Kişinin hakkı olan bir şeyi almaya gücü var ve haksızlığa karşı adalet istemeye de hakkı vardır. Şayet bu hakkını dünyada alır ise, hakkı kendisine ödenmiş olur, alacağı da kalmaz ancak; bu alacağı hakkını ahrete bırakırsa, işte orada alacağı mükâfat dünyada kazanacağı ile elbette ki kıyas edilemez. Allah kullarını affetmek ve onları en güzel şekilde mükâfatlandırmak için, bu haklarını bağışlayıp, ahrete bırakmalarını, Allah’ın kendileri için belirleyeceği sayısız mükâfata, ecir ve nimetlere kavuşmalarını murad ettiğini açıkça buyurmaktadır.

D. Allah’ın Affeden Kullarını Övdüğü ve Affetme Fiillerine Karşılık Kendi Affını Vaad Ettiği Ayetler

Dilediğini cezalandırmaya gücü yeten Allah (c.c.) “Rahmetim gazabımı aştı” buyurarak Affetmenin, merhamet etmenin ilahî nitelik ve sıfatlardan olduğunu buyurmaktadır. O, dilediğini affedeceğini ayetleri ile beyan etmektedir. Kullarına da faziletin, takvanın en önemli yollarından birinin de affetmek ve sabretmek olduğunu buyurmaktadır.

Allah takva ve fazilete ulaşmış kullarının da, O’nun affına, övgüsüne, lütuf ve ikramlara nail olacaklarını da buyurmuştur:

“Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Ama kim affedip ıslah ederse onun mükâfatı Allah’a aittir. Şüphesiz Allah zalimleri sevmez.” (42/ Şûra, 40) ayetini Kuşeyrî: “Size karşı suç işleyenlere mükâfat veya intikamda haddi aşmayınız. Kim suçluyu affeder ve onunla Allah’ın arasını ıslah ederse, Allah da affeden kişi ile

insanların arasını ıslah eder. Kul bu şekilde davranmakla yani işi Allah'a bırakmakla, kendi ihtiyariyle ve iradesiyle yapmak istediğinin çok daha fazlasına Allah katında nail olacağını, ifade etmektedir.⁴⁴

“İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler! Affedip müsâmaha göstereyin. Siz de Allah'ın sizi affedip müsâmaha göstermesini arzu etmez misiniz? Allah gerçekten Gafûrdur, Rahîmdir.” (24/ Nur, 22)

Kuşeyrî, bu ayetin nüzul sebebini anlatarak tefsir etmeye başlamaktadır. Hz. Ebûbekir'in daha önce yardım ettiği, Mistah b. Usase'nin ifk hadisesinde kızı Hz. Aişe'ye karşı ileri geri konuşması sebebiyle Usase'ye olan yardımlarını keserek ondan intikam alması sebebiyle bu ayet inzal edilmiştir.

Kuşeyrî: “Allah, Ebûbekir'in nefsi ve beşerî özelliklerinden ötürü, Usase'ye yapmış olduğu yardımları kesmesinden razı olmadı. Bu ayet nazil olunca Hz. Ebûbekir pişman oldu. Evvelce yapmış olduğu yardımlara devam etti ve bir daha yardımları kesmeyeceğine dair yemin etti” demektedir. Kuşeyrî burada: “İhsanda bulunana ihsanda bulunmak mukabeledir. Kötülük yapana ihsanda bulunmak fazilettir. Suçluya karşı ihsanda bulunmak fütüvvet ve keremdir.” sözlerini ifade etmektedir.⁴⁵

Aynı ayet için bir diğer işari tefsir müfessiri olan **Sülemi**(v.412/1021) ise; “Af, geçmişin üstünü setretmek ve örttüğünü de geleceğe taşımamaktır.” Şeklinde açıklama yaparak, Ebû Ali Cürçani'den “Safh'ın kusurlara göz yummak” olduğunu, Muhammed Bin Ali'den ise aflu ilgili olarak “Sana zulmedeni affet, sana kötülük yapanın kusurlarını görme” sözünü nakletmektedir.⁴⁶

⁴⁴ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.III, s.357

⁴⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.II, s.201,202

⁴⁶ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemi, *Hakaikü't-tefsir*, (thk. Seyyid Umran),Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004/1421, c.II, s.543

“Ancak (musibetlere) sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır.” (11/ Hud, 11) ayetini, Kuşeyrî: “Onlara sıkıntıdan sonra bir nimet tattırdığımız zaman şımarırlar, fakat mü’minler bunun tam tersini yapmaktadırlar. Mü’minler emredilen şey üzerine sabrettiler ve sabretmelerinden dolayı diğerleri tarafından azarlandılar, kovuldular. Onların kucaklaşmaları emre boyun eğmelerindendir ve diğerlerinin farkları da kötülüklerindedir. Mü’minlere mağfiret ve ecir vardır” şeklinde tefsir etmektedir.⁴⁷

İşari tefsirlerden de aktardığımızı göre şunu söyleyebiliriz: Affederek, hakkını Allah’ın sayısız ve hesapsız lütfundan almak üzere ahrete bırakmak en faziletli amellerden biri olarak görülmektedir.

II. HZ. PEYGAMBERİN AHLÂKİ VE HADİS-İ ŞERİFLERDE AF

Allah’ın Kur’ân’da en çok zikredilen sıfatlarından biri olan affetmektir. O, ahlâkının Kur’ân olduğunu buyurduğu peygamberini de bu vasıflar üzere yaratmıştır. Öyle ki, Peygamber kendisine vermeyene bile verir, aramayanı arar, haksızlık edeni bağışlar, nefsi için asla kızıp intikam almaya kalkışmazdı.

Tasavvuf klasiklerinden ilki sayılan el-Lüma’nın müellifi Serrâc (v.378/988)’a göre, O’nun keremi, af ve yumuşaklığı olmasaydı, Mekke’nin fethedildiği gün, o büyük olgunluğu gösteremezdi. Çünkü Mekke ahali, O’nun yakınlarını, dostlarını muhasara edip katletmişlerdi. Ashabına türlü türlü işkenceler etmişler, O’nu yurdundan çıkarmışlar, vücudunu yaralamışlar, üstüne pislik atarak çeşitli eziyetler etmişlerdi. O Mekke’ye girip onları mağlup ettikten ve hamd ile senadan sonra halka dönüp şöyle konuştu: “Bugün ben size kardeşim Yusuf’un dediği gibi; ‘bugün kınama yok’ diyorum. Allah sizi bağışlasın, kim Ebû Süfyan’ın evine girerse emniyettedir.” buyurmuşlardı.⁴⁸

⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c.II, s.127

⁴⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *El-Lüma*, (trc. H. Kâmil Yılmaz), Altınoluk Yay. İst. 1996 s.100

Asıl fetih bu sözlerle olmuştur. Akın akın gönüller fethedilmiştir. Allah'ın dinî hızla tüm beldelere yayılmaya başlamıştır.

Hız. Peygamber insanların arasını ıslah eden, cömertlik ve müsâmaha ile davranan, selam ile başlayan, öfkesini yenen ve insanları Allah'a şirk koşulması durumu hariç affeden bir şahsiyettir. Peygamber yaşamını, kin ve düşmanlık edeni, yalan, gıybet ile cimrilik, cefa, hile, söz taşımayı, sıla-i rahmi keseni, kötü huyu, kibri, gururu, ucubu, medhi, fuhşu, kini, hasedi, isyanı, düşmanlık ve zulmü, öfkeyi umumi olarak ortadan kaldırmak için çaba sarf ederek geçirmişlerdir.

Resulüllah'ın ümmetine vasiyetleri ise; emaneti korumak, ihaneti terk etmek, komşuyu korumak, merhamet etmek, yumuşak söz söylemek, selamı yaymak, güzel amel, kasrı amel, tefekkür, ahrete muhabbet, hesaptan çekinmek, tevâzu ve şefkat, günahkâra itaat, adil yöneticiye isyandan nehyetmek şeklindedir.⁴⁹ Peygamber, muhataplarıyla ortak noktalarda uzlaşarak, birleşme esasından hareket ederdi. İletişim ve faaliyetlerine affi, hoşgörüyü, saygıyı, yumuşaklığı, güler yüzü, şefkat ve merhameti; kine, öfkeye, sertliğe ve zorbalığa daima tercih etmişlerdir.⁵⁰ Bu duruşu tüm yaşamı boyunca böyle devam etmiştir.

Peygamber'in hadislerine bakacak olursak;

- “Tertemiz ve hoşgörülü olan İslam dinî ile gönderildim.”
- “Yeryüzündekilere merhamet edinîz ki, göktekilerde size merhamet etsin”⁵¹ buyurmaktadır.

“İbn-i Ömer (r.a) anlatıyor: ‘Bir adam Resulüllah(s.a.s)’a gelerek: ‘Hizmetçiyi ne kadar affedeyim?’ diye sordu. Resulüllah susup cevap vermedi. Adam tekrar: ‘Ey Allah'ın Resulü! Hizmetçimi ne kadar affedeyim?’ diye sordu. Resulüllah bu sefer: ‘Her gün yetmiş kere affet’⁵² buyurdular.

⁴⁹, Mahmut Çamdibi, *Güzel ahlâk ve İnsan İlişkileri*, Çamlıca Yay. İst. 2012 s.160

⁵⁰ İbrahim Sarıçam, *Hazreti Peygamberin Çağımıza Mesajları*, TDV. Yay. Ank. 2010 s.3

⁵¹ Ebû Davud, Edeb, 58; İbn-i Mace, Zühd, 13

⁵² Ebû Davud, Edeb, 133; Tirmizi, Birr, 31

‘Hz. Enes (r.a) : ‘Resulullah(s.a.s)’ı kendisine her ne zaman kısas bulunan bir dava getirildiğinde, mutlaka, her seferinde affetmeyi emrediyor gördüm⁵³ demektedir.

‘Ebû Şüryeh (r.a) anlatıyor: Resulullah (s.a.s): ‘Kim haksız yere, âmden (bile bile) öldürülürse velisi şu üç şeyden birini tercihte muhayyerdir: Ya kısas ister ya affeder yahut diyet alır. Eğer dördüncü bir şey istemeye kalkarsa mani olun⁵⁴ buyurmuştur.

Ebû Hureyre (r.a)’dan rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.s); ‘‘Sadaka malı eksiltmez. Allah af sebebi ile bir kulun mutlaka şerefini arttırır. Allah için tevâzu gösterini ise Allah mutlaka yükseltir’’⁵⁵ buyurmuştur.

Ambar bin Şuayb, babasından, o da dedesinden rivayet ediyor; Hz. Peygamber (s.a.s): ‘‘Allah kıyamet günü yaratıkları topladığında biri şöyle seslenir: -Nerede fazilet ehli? Sayıca çok olan insanlar hemen kalkarlar ve hızla cennete yönelirler. Melekler onlarla karşılaşır ve derler ki: -Sizleri görüyoruz ki, cennete hızla yönelmişsiniz, sizler kimsiniz? –Bizler, fazilet ehliyiz. Melekler: -Fazilet ehli nedir? diye sorarlar. Onlar da şu cevabı verirler: -Zulme uğradığımızda sabrettik. Bize kötülük yapıldığında bağışladık. Biz umursanmadığımızda, yumuşak davrandık. Sonra onlara şöyle hitabedilir: ‘Böyle güzel davrananların karşılığı ne güzeldir. Haydi, girin cennete!’⁵⁶ buyurmuşlardır.

Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber’ (s.a.s) in şöyle buyurduğunu bildirir: ‘Allah’a imandan sonra aklın başı, insanlara sevgi ile yaklaşmaktır.’⁵⁷

Abdullah bin Ömer (r.a) bildiriyor: ‘‘Ya Resulullah! Mü’minlerin hangisi en faziletlidir?’’ Hz. Peygamber (s.a.s) ‘‘ahlâkı en güzel olanı’’⁵⁸ buyurdu.

⁵³ Ebû Davud, Diyat, 3; Nesai, Kasame, c.VIII, s.13,14

⁵⁴ Ebû Davud, Diyat, 3:4496, 4:4504; Tirmizi, Diyat, 13,

⁵⁵ Müslim, Birr,19,

⁵⁶ İbn Ebi’-dünya, *Hadislerde İnsanlarla Geçinmek*, (trc. Hamdi Yıldız), Ocak Yay. İst.2006 s.20

⁵⁷ İbn Ebi’-dünya, s.30

⁵⁸ İbn Ebi’-dünya, s.51

“Cerir, Hz. Peygamber’ (s.a.s) in şöyle dediğini rivayet etmiştir: ‘İnsanlara acımayan kimseye Aziz ve Yüce olan Allah merhamet etmez.’

Hz. Ömer(r.a) şöyle dediği işitilmiştir: ‘Merhamet etmeyen kimseye merhamet edilmez. İnsanların kusurlarını örtmeyen kimsenin de Allah ayıplarını örtmez. İnsanları affetmeyen kimse de Allah tarafından affedilmez...’⁵⁹

Ebû Mesut el-Ensari (r.a)’dan rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: ‘Sizden önceki ümmetlerden bir adam hesaba çekildi de, onun hayırlı bir ameli bulunamadı. Ancak bu adam insanların arasına karışan zengin bir kimseydi. Hesap işlerine bakmakla görevli hizmetlilerine fakirlerden alacaklarını bağışlamalarını emrederdi. Aziz ve Celil olan Allah meleklerine: ‘Biz bağışlamaya ondan daha layığız; Onu cezalandırmayın⁶⁰’ buyurdular.

İbn Hanbel’in rivayet ettiğine göre Peygamber; “Erdemlilerin en üstünü seninle ilişkisini keseni arayıp sorman, seni mahrum bırakana vermen, sana haksızlık edeni bağışlamandır.” yine, “Sana zulmedeni affet”⁶¹ buyurmuşlardır.

Ebû Hureyre (r.a) anlatıyor: “Resullullah (s.a.s) buyurdular ki;

“Rabbim bana dokuz şey emretti:

*Gizli haldede aleni haldede Allah’tan korkma (mı),

*Öfke ve rıza halinde de adaletli söz (söylememi),

*Fakirlikte de zenginlikte de iktisat (yapmamı),

*Benden kopana da sıla-ı rahm yapmamı,

*Beni mahrum edene de vermemei,

*Bana zulmedeni affetmemi,

*Susma halimin tefekkür olmasını,

⁵⁹İmam Buhari, *el-Edeb’ül Müfred*, (trc. Ramazan Sönmez), Hüner Yay. Konya,2011, s. 123

⁶⁰ Müslim, *Musakat*, 6

⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, c.IV, s.158

- *Konuşma halimin zikir olmasını,
- *Bakışımın da ibret olmasını,
- *Ma'rufu (doğru ve güzel olanı) emretmemi.”⁶²

Hz. Ali(r.a) anlatıyor: “Resulullah (s.a.s)’ın kılıncının kabzasında şu ibareyi bulduk: “Sana zulmedenı affet. Sana küsene git, sana kötülük yapana iyilik yap! Aleyhine de olsa hakkı söyle!”⁶³

Hadis kaynakları incelendiğinde peygamberin özellikle güzel ahlâka ve affa yönelik meyanındaki hadisleri oldukça fazladır. Buraya kadar incelediğimiz ayetler ve hadislerden yola çıkarak, Allah’ın övgüsüne ve mağfiretine ve Peygamberin sünnetine ve şefaatine nail olmanın en önemlilerinden birisi olan ‘affetmek’ fiilinin hususiyetlerini şöylece toplamamız mümkündür:

1. Mü'minlerin, karşılarındaki eşleri, evlatları, akraba, komşu, dost yahut düşmanları her kim olursa olsun, nefislerine ağır gelen sözleri ve davranışları müsâmaha ile karşılaması, onların ayıp ve kusurlarına bakmaması, onları mazur görüp, affetmeleri,
2. Mü'minlerin, kendilerine haksızlık edenle arasını düzeltmesi ve affederek din kardeşliğini yeniden tesis etmeleri,
3. Mü'minlerin, birbirlerini affetmesi ile birlikte, hatalı davranışlarını da ıslaha çalışmaları,
4. Mü'minlerin, özellikle öfkesine hâkim ve güçlü ya da haklı durumda olarak affedebilmeleri,
5. Mü'minlerin, birbirlerini nefisleri ve çıkarları için değil, Allah için affetmeleri ve hoşgörmeleri,
6. Mü'minlerin, bu özellikleri kazanmak için devamlı surette nefis muhasebesi, tefekkür, istiğfar, zikir ve ibadet ile meşgul olmaları ve övülen bu güzel ahlâka

⁶²İbrahim Canan, *Kütübü Sitte Muhtasarı*,3:5838, Akçağ Yay. Ank.1990

⁶³ *Kütübü Sitte Muhtasarı*,4:5839

ulaşmak için, büyük bir azim ve gayret ile çalışmaları ve yaşantılarını bu düsturlar çerçevesinde idame etmeleri gerekmektedir.

Ayetler ve hadisler ışığında Allah'(c.c)'ın 'affedeceğini' bildirmesinin hemen akabinde kendisini tanımladığı isim ve sıfatlar da, tasavvuf geleneğinde sûflerin dikkatle takip edip, uygulamaya çalıştıkları özelliklerdir. Bunlar;

1. Allah; bilendir, tövbeleri kabul edendir,
2. Allah; bağışlayan ve merhametli olandır,
3. Allah; ihsan ve fazl sahibi olandır,
4. Allah; üstün ve güçlü olandır,
5. Allah; gücü yettiği halde bağışlayandır,
6. Allah; sabırlı olandır,
7. Allah; Halîm olandır,
8. Allah; şefkatli ve merhametli olandır,
9. Allah; iyilik yapanları severdir,
10. Allah; zalimleri ve zulmü sevmeyendir,

Esmâ'ül-Hüsna'dan incelendiğinde; sûflerin sıklıkla tövbe edip, istiğfarda bulunmak, yumuşak başlı, hilm sahibi olmak, zulmetmemek, nefesine karşı yapılan zulmü bağışlamak, karşılıksız iyiliklerde bulunmaya çalışmak(isar), salih ameller işlemeye gayret etmek, erdem ve fazilet sahibi olmak gibi hususlar da onların sahip olduğu yahut sahip olmaya çalıştığı ahlâklar cümlesine girmektedir. Yukarıda açıkladığımız özelliklerden ötürü, Allah' (c.c.)'ın 'Af ve müsâmahe' ile ilgili Esmâ'ül- Hüsna'daki isimlerini ve sıfatlarını inceleyeceğiz.

III. ESMÂÜ'L- HÜSNÂ'DA AF VE MAĞFİRET İÇEREN İSİMLER

Uludağ'a göre, "Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını Celâl ve Cemâl olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü tecelliden bahsederler. Allah'ın kahır ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarına Celâl, lütûf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da Cemâl tabiriyle ifade ederler.⁶⁴ Perdelenme ve izzet Celâlin özelliği olduğundan Celâl de, Hak açısından yücelik ve kâhhâriyet, kul açısından boyun eğme ve heybet hissetme söz konusudur. Bu tür isim ve sıfatlara sahip olması itibariyle Allah'a Celîl ismi verilmiştir.

Celâl Allah'ın en yüksek seviyede olduğunu ifade eder. Bu anlamdaki Celâl'in Allah'tan başka hiçbir kimse tarafından bilinmesi mümkün olmadığından Celâl ile ilgili açıklamalardan sadece Cemâl (ilâhi güzellik) ve bu Cemâlin Celâli (celâlü'-i- cemâl) yani güzelliğin aşkınlığı anlaşılır. Akıl, Allah'ın mutlak celâlini kavrayamadığından, Celâl denilince mutlak değil izafî Celâl yani; Cemâlin celâli anlaşılmalıdır.

Fahreddin er-Râzî, Celâl kelimesinin, Allah'ın selbî sıfatlarına delalet ettiğini ifade etmektedir. Uludağ'ın aktardığına göre, İslam âlimi ve ilm-i tasavvufta derinleşmiş olan Abdülkerîm el-Cîlî (v.832/1428), Allah'ın celâl isminin genelde, O'nun yüce vasıflarını ve güzel isimlerini, özelde ise lütuf ve kerem türünden vasıflarını ifade ettiğini söyler. Celâl ve cemâl sıfatları arasında bir yönüyle ilkinde, diğer yönüyle ikincisine benzeyen Rab ve Rahman gibi sıfatları da vardır. İbnü'd-Debbağ da Allah'ın sıfatlarını celâl, cemâl ve kemâl olarak üçe ayırır. Eğer Hak bir kimseye ihsan, lütuf, rahmet, iyilik, yakınlık, rızâ ve nûrâniyet, sevgi ve kerem gibi sıfatlarıyla tecelli ederse o kimse cemâl sıfatlarını temaşa halinde bulunmaktadır. Eğer Hak bir kimseye izzet, kibriyâ, kahr, cebr, gazab ve kudret gibi heybet ve azamet sıfatları ile tecelli ederse bu tecelliye mazhar olan kişi celâl sıfatlarını temaşa etmektedir. İlim, kudret, halk ve kayyûmiyet gibi Allah'a mahsus sıfatları seven ve kâmil marifete özlem duyan bir kimse kemâl sıfatlarını temaşa halinde bulunur. Cemâl sıfatı neşelenme, celâl sıfatı fâni olma, kemâl sıfatı ise sevme sonucunu verir. Celâl sıfatları sâlik üzerinde heybet, cemâl

⁶⁴Süleyman Uludağ, "Celâl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s.240

sıfatları ise üns tesiri meydana getirir. Celâlin sonucu korkma, sıkılma ve üzülmeye, cemâlin sonucu ümitlenme, rahatlama ve sevinmedir,⁶⁵ şeklinde görüşlerini ortaya koyar.

Bu meyanda Allah'ın merhamet etmesi, affetmesi, bağışlaması hepsi Cemâl sıfatları cümlesine girmektedir. Allah'ın af ve mağfiretine ilişkin isimleri ise şunlardır; er-Rahman, er-Rahîm, el-Gâfur, el-Gâffar, el-Afuvv, el-Vedûd, el-Raûf. Şimdi bu isimlere kısaca değineceğiz.

A. *Er-Rahman(c.c)*

“Rahmet ve merhamet, hayrı ifade etmek ve sonsuz ihsan ve ikramda bulunmak manasına gelmektedir. Merhamet; acıları, âfetleri, sıkıntıları gidererek yerlerine hayrı, sürûr ve saadeti ikâme etme duygusudur.”⁶⁶

Rahman ismi, bütün mahlûkâtına acıyıp nimet verme⁶⁷ anlamındadır. Bu yönüyle oldukça geniş bir rahmeti ifade etmektedir. Mü'min-kâfir herkese dünyada nimet veren⁶⁸ anlamındadır. *Bursevî*: “İlahî rahmetin adedi Esmâ-i Hüsnâ sayısı kadardır ki yüzdür. Biri dünyaya doksan dokuzu ahrete mahsustur. Rahmetin adedinin yüz olması delalet eder ki, bu dünya da ne kadar kahredici celâli isim var ise mü'mine göre hepsi kâhır elbisesinden çıkmış olup, gazapta bâtın olan gizli rahmet zuhur eder. Nitekim bir kimse kötü ameller işlerse o amel kötü suretlerde zuhur eder. Sonra tövbe etse, tövbesi o amellere güzel bir elbise giydirir böylece kötü suretler örtülmüş olmaktadır. Aynı şekilde ilâhi lütuf ile kâhır sureti örtülmüş olup ‘Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.’ (Furkan, 25/70) ayeti gereğince mağfiret sırrı zuhur eder”⁶⁹ demektedir. *Gazzalî* ise: “Rahman isminden hissesini alan kul, şanı yüce Allah'ın gafil kullarına merhamet eder. Va'z u nasihat ile onları, içinde buldukları gaflet yolundan ayırır. Allah'ın

⁶⁵ Uludağ, age. s.240

⁶⁶ Alaaddin Başar, *Esmâü'l- Hüsnâ*, Zafer Yay. İst.2004 s.33

⁶⁷ Ali Kara, *Esmâü'l- Hüsnâ ile Şifa*, (haz. Ali Kara), Karaca Yay. İst. 2007 s.2

⁶⁸ Süleyman el-Cezuli, *Delâilü'l- Hayrat*, (haz. İbrahim Tozlu), Semerkand Yay. İst.2011 s.29

⁶⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *İlahi isimler (Tuhfe-i Recebiyye)*, (haz. Selim Çakıroğlu), Sûfi Kitap Yay. İst. 2008 s.207, 208

yoluna sevk eder. Fakat bunu kırıncı bir tavırla değil; lütufla, mülâyemetle ve güzellikle yapar. Günahkârlara cefa verici bir gözle bakmaz. Bilakis şefkat ve merhamet gözüyle bakar. Onun nazarında dünyada işlenen her günah, sanki kendisi tarafından işlenmiş gibidir. Bu sebep ile kendisinden o günahkâra merhamet etmek üzere, gücü yettiğince onu o günahından alıkoymaya çalışır. Bunu, o kimse Allah'ın gazabına uğramasın ve kendisine yakınlığa hak kazansın diye yapar"⁷⁰ demektedir.

A. Er-Rahîm(c.c)

Kara'ya göre, ahrette sadece mü'minlere acıyıp hakiki nimet (cenneti, rızasını ve cemâlini) verendir.⁷¹ Şazeli tarikinin büyük velilerinden Muhammed b. Cezuli'ye göre Rahîm ismi, "Mü'minlere ahrette nimetler ihsan eden"⁷² anlamına gelmektedir. Başar ise, "iradesini doğru kullanan kullarına iman, ibadet, hidayet saadetini kazandıran ve onlara ebedi cennetler hazırlayan"⁷³ olarak tanımlamaktadır.

Rahman ismi ile Allah, yarattığı her varlığı onun iradesi dışında nice insanlara mazhar kıldığını bildirir. Rahîm ism-i şerîfi ile de iradelerini hayra, doğruya, güzele yönlendiren, Allah için seven ve buğz eden, insanlara iyiliği anlatıp, kötülükten men eden, insanların kusur ve hatalarını bağışlayan, dirlik ve düzen için çalışan, nefsin azgın isteklerini ıslah eden kulları için ebedi hayatlarında sonsuz lütuf ve ikramlar vereceği müjdesini vermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Rahîm ismi pek çok yerde Gafûr ismi ile birlikte zikredilmiştir, dolayısıyla en büyük rahmetin mağfiret olduğuna dikkat çekilmekte ve mağfiretin, Rahîm isminin en güzel yansıması olduğuna işaret edilmektedir.⁷⁴

Rahman ve Rahîm isimleri, Yüce Allah'ın büyük ve geniş merhamet sahibi olduğunu gösterir. Öyle ki O'nun merhameti her şeyi kuşatmış ve bütün canlıları

⁷⁰ Gazzalî, *el-Maksadü'l esna Şerh-u Esmailahil'Husna*, (trc. Yaman Arıkan), Uyanış Yayınevi, İst.1983 s.130

⁷¹ Ali Kara, age. s.3

⁷² Cezuli, age. s.29

⁷³ Başar, age. s.34

⁷⁴ Başar, age. s.34,35

kapsamıştır. Allah bu kadar geniş merhametini ahrette, yalnız peygamberlerinin izinden giden ve kendisinden korkan takva sahipleri için yazmıştır. Allah'ın mutlak merhametini hak edenler bunlardır. Bunların dışındakiler ise Allah'ın merhametinden sadece bir pay alanlardır.”⁷⁵

B. *El-Gafûr (c.c.)*

Gafûr ismi, bütün günahları daima bağışlayan demektir. Gazzalî'ye göre; Gafûr ismi, affediciliği tam olup, af ve mağfiretin en ileri derecesinde bulunan manasına gelmektedir. Ona göre kulun bu ismi şerif'ten alacağı nasip ise, mü'minlerin hatalarını örtmesi, başkalarına anlatmaması ve onları bağışlamasıdır.⁷⁶

Başar, insan kendi cüzî izzetine karşı işlenen küçük hataları affedebilmelidir ki, sonsuz izzet ve azamet sahibi olan Allah'a karşı, kendi işlediği isyanların affını dilemeye yüzü olabilsin,⁷⁷ demektir.

C. *El-Gaffâr (c.c.)*

Gaffâr ismi, Kara'ya göre kullarının günahlarını affeden bağışlayan anlamına gelmektedir.⁷⁸ Gazzalî de 'tekrar tekrar affeder' manasına atıfta bulunur.⁷⁹

Mevlâna'nın 'Bin defa tövbeni bozsan da yine gel!' mısraı onun, Gaffâr ismi şerifinin inceliklerini mükemmel bir güzellikte kavrayıp ifade ettiğinin göstermektedir. Ona göre Allah'ın affettiğini kulların affetmemesi, işin içine nefsin, hissin ve dar görüşlülüğün girdiğini göstermektedir. Kendisine yapılan bir kötülüğü yıllarca unutmayıp, mü'min kardeşini affetmeye yanaşmayan bir insanın, nefsinin muhasebeye alması elzemdir. Gaffâr isminden nasiplenmenin ilk şartı da pişmanlık, tövbe ve istiğfar

⁷⁵ İmam el- Kurtubi, (ve diğer) *El-Camiu li esmaillahi'l Hüsnâ*, (Der. Hamid Ahmed Tahir el-Besyuni, ve diğer), (editör: Osman Arpaçukuru), Polen yayınları, İst. 2007, s.165

⁷⁶ Gazzalî, *el-Maksadü'l esna Şerh-u Esmailahil'Husna*, s.215

⁷⁷ Başar, age. s.95

⁷⁸ Ali Kara, age. s.15

⁷⁹ Gazzalî, *el-Maksadü'l esna Şerh-u Esmailahi'l-Husna*, s.215

ile mağfiret kapısını çalmaktır. Bir diğer şartı da, başkalarını affetmek, kusurlarını örtmektir. Zira *affedenin mağfiret olunması kuvvetle umulur*.⁸⁰

Konevî (v.673/1274) “Bu ismin hükümlerinden bazıları korunak, kıskançlık ve muhafaza etmek demektir. Çünkü ona göre, bu mertebede örtülenler, üç tabakada bulunurlar: Birincisi, günah işledikten sonra cezalandırmadan korunanlardır/mestur. Bu kısım, “mağfiret” edilenlerdir. İkinci grup ise günaha arzu duymadığı için günah işlemekten korunanlardır. Bu grup “korunan” kimselerdir. Üçüncü grup ise sıfatların dalgalarının coşkunluğunda boğulan, Zât nurlarının şualarında kendisini yitiren günah ve itaatlerini görmeyen kimselerdir. Bunlar ise, “masum” kimselerdir”⁸¹ demektedir.

Gazzalî “Kulun Gaffâr isminden alacağı hissenin başkalarının örtülmesi gereken kusurlarını örtmesi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, gıybet edenler, ötekinin berikinin kusurunu araştıranlar, intikam peşinde koşanlar, kötüye kötülükle mukabele edenler bu isimden nasibini almış olmaktan uzaktırlar. Gazzalî, bu isimden hissesini alan kişinin, Allah’ın kullarının kusurlarını açığa vurmadığını, güzel hareket ve davranışlarından bahsetmektedir. Hiç kimse olgunluktan, noksanlıktan, kötülükten, iyilikten uzak yaratılmamıştır. Her insanın güzel bir hareket ve davranışı olabileceği gibi bir kötü hareket ve davranışı da olabilir. Ona göre kim ki, başkalarının çirkin hareket ve davranışlarını görmezlikten gelerek iyi hareket ve davranışlarından bahsederse, işte o, Allah’ın Gaffâr ism-i şerifinden nasibini almış demektir. Bu ismin ahlâkı ile ahlâklanan kişinin fazilet ve derecesi artar ve kendisine rahmet edilir. Zira Peygamber; her kim ki bir mü’minin kusurunu örterse, Allah da kıyamet günü onun kusurunu örter⁸² buyurmaktadır.

Bu konuda görüş beyan eden âlimlerin bazıları: “Allah mutlak anlamda Gafîr, Gaffâr ve Gafûr’dur. Bütün bu isimler örtmeye, cezalandırmamaya ve aceleciliği terk etmeye

⁸⁰Başar, *age.* s.59

⁸¹Sadrettin Konevî, *Esmâ’i’l- Hüsnâ Şerhi*, (trc. Ekrem Demirli), İz Yay. İst.2007 s.67

⁸² Gazzalî, *el-Maksadü’l esna Şerh-u Esmâillahil’Husna*, s.163

delelet eder.” demektedirler. Mağfiret, günahları örtmektir. Örtmek iki türdür: Birincisi, haktan vazgeçmek ve günahları bağışlamaktır. Diğer ise fenalıkların üzerini örtüp başkalarının onları görmesine mani olmaktır. Dolayısıyla mağfiret (örtmek), sabır, yumuşak davranma, cezalandırmada acele etmeme, ihsan ve bağış gibi Allah’ın sıfatlarını kapsadığı gibi bu sıfatların zıddı olan bütün sıfatların da Allah’ta bulunmadığını da göstermektedir.”⁸³

D. *El-Afuvv (c.c)*

Konevî’ye göre Afuvv ismi, “Nefislerinizden zillet karanlıklarını rahmetiyle; kalplerden ise, gaflet paslarını kerametiyle izale eden”⁸⁴ demektir. Kara’ya göre, kulların günahlarını tamamen silen, affeden⁸⁵ anlamına gelmektedir. Cezuli ise afuvvü, “Bağışlaması sonsuz olan”⁸⁶ olarak tanımlamaktadır.

Afuvv isminin, Gaffâr isminden daha şümüllü olduğu beyan edilmiştir. Çünkü Gaffâr ismi ‘günahları örten’ manasına gelmektedir. Afüvv ismi ise ‘Günahın karşılığı olan cezayı tamamen ortadan kaldıran’ demektir. Bir mü’min, kendisine karşı işlenen suçları bağışlar ve affederse bu isme mazhar olmaya liyakat kazanmış olur. Başar’a göre, affetmediği halde affedilmeyi bekleyen insan, aldanmıştır.⁸⁷

Affetmenin zirvesine ulaşmak isteyenler, “muhataplarının kusurlarını bağışlamakla da kalmayacak aynı zamanda ‘sen kötülüğü en güzel iyilikle bertaraf et’ ayetinden ders alarak kendisine kötülük yapanlara iyilikle mukabele etmeye çalışacaktır. Bu ise nefsin hiç hoşuna gitmez, ama ilahî rızâ, af ve mağfiret de bu yoldan”⁸⁸ geçmektedir.

⁸³ Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi’l Hüsnâ*, s.254

⁸⁴ Konevî, age. s.212

⁸⁵ Ali Kara, age, s.82

⁸⁶ Cezuli, age. s.31

⁸⁷ Başar, age, s.176,177

⁸⁸ Başar, age. s.176, 177

Konevî, “Şayet insanlar affetmede neyin bulunduğunu bilmiş olsalardı, hiç kimse kendisine kötülük yapanı cezalandırmazdı”⁸⁹ demektedir.

Ehl-i sünnet âlimlerinden Halimi’ye göre Afüvv, kullarının hataları ve günahları nedeniyle oluşan izleri silen ve onları cezalandırmayan anlamına gelmektedir. Ona göre kulların kötülükleri terk etmeleri ve Allah’a yönelmeleri nedeniyle Allah, bu kötülükleri örter ve hatta onları iyiliklere çevirir. Allah, bir şefaatinin şefaati veya kendi ihsanıyla da kullarını affedip onları cezalandırmaktan vazgeçebilir. Yine meşhur dil âlimlerinden Halil ise: “Cezayı hak edeni cezalandırmadığında affetmiş olursun.” demektedir.⁹⁰

Afüvv, özellikle de affa sebep olan istiğfar, tövbe, iman ve salih amel gibi şeyleri yerine getirdikleri zaman, kullarının işlediği bütün günahları affeden demektir. Allah kullarının, affa ulaşmalarına sebep olan şeyleri yerine getirmek için çalışmalarından hoşlanır. Allah için gayret edenler, çalışanlar, O’nun rızasını kazanmak için diğer insanlardan kendilerine ulaşan bela, iftira, gıybet, haksızlık, zulüm vb. gibi nefislerine ağır gelen şeyleri affederler ve O’nun yarattıklarına iyilik yapmakta⁹¹ gayret gösterirler.

E. *El-Vedûd (c.c)*

Cezuli’ye göre Vedûd ismi çok şefkatli, çok muhabbetli olan ve kullarını çok seven anlamına⁹² gelmektedir.

Başar ise; mahlûkatını çok seven ve onların hayrını isteyen manasına göre ‘Vedûd’ isminden nasiplenmek isteyen kulun diğer insanlara hatta hayvanlara ve bitkilere bile, rahmet nazarıyla bakması, onları Allah adına sevmesi gerektiğini, onlara yardım ettiği ölçüde istifade etmiş olacağını⁹³ ifade etmektedir.

⁸⁹ Konevî, age. s.213

⁹⁰ Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi’l Hüsnâ*, s.243

⁹¹ Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi’l Hüsnâ*, s.557

⁹² Cezuli, age. s.30

⁹³ Başar, age. s.123

Konevî'ye göre, Vüd, muhabbetin bir mertebesidir. Çünkü muhabbetin dört hali vardır ve her halin bilinmesini temin eden bir ismi vardır. Ona göre muhabbet kalbe düşül halinde “hevâ” diye isimlendirilir; bunun ardından kalpte yerleşmesi/ispâat gelir. Bu ise “vüd”dür; ona göre bunun ardından, bu muhabbetin başkalarının ilgilerinden arındırılması ve temizlenmesi gelir ki, bu da “hub” diye isimlendirilir; son olarak seveni, sevdiğinden başka her şeyden habersiz kılacak şekilde kalbi bütünüyle kuşatması gelir ki, Bu da “aşk”tır. Buna göre el-Vedûd, sevgisi sabit olan demektir; şu halde Hakk'ın kullarına muhabbeti sabittir, çünkü sanatkâr ürününü sever. Seven, sevileden rahmet talep eder; şu halde ilahî sevginin özlem makamı, ilk merhamet edilen şeydir. Hak, meselenin seven ile sevilen arasında örtülü kalması için, “O, pek Gafûr/örtlen ve Vedûd'dur. (Buruc, 85/14) buyurmuştur.”⁹⁴

Gazzalî ise “Vedûd isminde kemâle ulaşmış kişinin özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır: Gazab, öfke, kin, haset, maruz kaldığı eza ve cefalar, kişiyi insanlara iyilik yapmaktan ve onların saadetini kendi saadetine tercih eylemekten alıkoymaz. İnsanlardan eza, cefa görmüş olsa da onların iyiliğini, onların selametini kendi selamet ve saadetine tercih eder”⁹⁵ demektedir.

Âlimlere göre, “Allah, marifeti ile dostlar tarafından, af ve merhameti ile günahkârlar tarafından, rızık vermesiyle de bütün canlılar tarafından sevilendir.”⁹⁶

“Kulun Rabbi'ni sevmesi Rabbin iki sevgisiyle kuşatılmıştır. Bu sevginin ilki, kulun Rabbini sevmesinden önce gerçekleşir ki kul Allah'ın verdiği bu sevgi ile Rabbi'ni sevmeye başlar. İkincisi ise, kulun seçkin ve samimi kullardan olmasını sağlayan sevgiye karşılık, Allah'ın kulunu sevmesidir. Bu sevgi, Allah'ın kuluna bir teşekkürü sayılır. Kulun Rabbi'nin sevgisini kazanacağı sebeplerin en büyüğü ve önemlisi, Allah'ı çokça zikretmek, O'na hamd ve sena etmek, daima O'na yönelmek, O'na dayanmak,

⁹⁴ Konevî, age. s.146, 147

⁹⁵ Gazzalî, *el-Maksadü'l esna Şerh-u Esmailahil'Husna*, s.253

⁹⁶ Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi'l Hüsnâ*, s.357

farz ve nafîle ibadetlerle, O'na yaklaşmaya çalışmak, bütün söz ve fiillerinde samimiyet ve içtenliği gerçekleştirmek, gizli ve açık hallerde Peygamber'e tabi olmaktır."⁹⁷

F. *Er-Raûf* (c.c)

Yarattıklarına karşı çok Şefkatli olan⁹⁸ "Raûf" ismi, Rahîm ismine göre daha bir mübalağa ifade eder. İnsanda bir 'kalp yumuşaklığı', bir de 'acıma duygusu' vardır. Birincisi re'fete, ikincisi ise merhamete misaldir. Yumuşak kalpli insanlarda acıma duygusu fazlaca bulunur. Yardım etmek acımanın ve merhametin neticesidir. Merhamet yumuşak kalplerde bulunur. Bir insan merhamet edip, yardım, ikram ve ihsanda bulunduğu müddetçe bu isimden feyiz almaktadır."⁹⁹

Konevî,"er-Raûf ismini, tövbe ile günahkârlara, korumakla da kendisine yaklaşanlara Şefkatli olarak tanımlamaktadır. Ona göre, kalplerden ortaya çıkan re'fet, cezbeye benzer. Cezbe, re'fet ve rifa, bir gediği kapatıp, ıslah etmektir. Buna göre de Hakk'ın re'feti, kullarına rahmeti bahşetmesidir. Bu rahmet, baştaki ve sondaki rahmettir. Böylelikle içlerinde mütekabil isimlerin hükümlerinin de bulunduğu âlemin bütün işleri iki rahmetin ihatası arasında bulunmaktadır. Binaenaleyh, isimler hükümlerini ve mazharlardaki saltanatlarını bitirdiklerinde iş kuşatıcı rahmete varır."¹⁰⁰

Gazzalî, kulun bu isimden alacağının açık olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın bu ahlâk ı ile ahlâklanmış olan kimse, kendisine zulmedenleri kötülük yapanları affeder. Hatta üstelik onlara iyilikte eder. Nitekim şanı Yüce olan Allah da böyledir; dünyada âsilere de kâfirlere de iyilik eder. Onları hemen cezalandırmaz, hatta tövbelerini kabul etmek suretiyle çok kere onları affeyler¹⁰¹ demektedir.

⁹⁷Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi'l Hüsnâ*, s.358

⁹⁸ Cezuli, age. s.31

⁹⁹ Başar, age. s.178, 179

¹⁰⁰ Konevî, age. s.215

¹⁰¹ Gazzalî, *el-Maksadü'l esna Şerh-u Esmailahil'Husna*, s.298

El-Ğunye adlı eserin sahibi meşhur âlim imam Ebû Süleyman Hattabi ise: “Bazen merhamet, fayda nedeniyle hoş olmayan zor şeylerdedir. Bu yüzden şefkat ve merhamet çoğu zaman, zor ve nefsin hoş görmediği şeylerde saklıdır” demektedir.¹⁰²

Allah’ın kullarına bol nimetler vermesi, onları çeşitli tehlikelerden koruması, nefislerinin arzu ve isteklerinin peşinden koşmalarına mani olması, O’nun kullarına olan şefkat ve merhametindedir. Bazen bir musibet vererek onları içinde buldukları gafletten uyandırması, bazen gittikleri yolda onları tökezleterek doğru yola girmelerini sağlaması, O’nun şefkat ve merhametinin bir gereğidir. Bu bela ve musibetler dıştan böyle görünebilir; ancak; gerçekte bunlar, kendileri için bir şefkat ve merhamettir.

Hiz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurur: “İnsanlar arasında musibetleri en şiddetli olanlar peygamberlerdir. Sonra onların izinden giden Allah dostlarıdır. Dinine bağlılık derecesine göre kişinin başına musibetler gelir. Belalar, hiçbir hatası olmadan yeryüzünde yürüyünceye kadar kişinin peşini bırakmaz.” Enes b. Malik’in rivayetine göre; Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: “Sevabın büyüklüğü belanın büyüklüğüne göredir. Allah bir kulunu sevdiği zaman ona bela verir. Rızâ olana rızâ, olmayana da gazap vardır.” buyurmuşlardır.*

Allah’ın bu ismi ile ahlâklanacak olan kimse, Allah’ın kendisine şefkat ve merhamet ettiği gibi o da, nefesine merhamet etmeli ve acımalıdır. Nefse acımak demek, Allah’ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından ve tehlikelerden onu korumak demektir. Nefesine acıyıp ona şefkat gösterdiği gibi, başka insanlara da acımalı merhamet, şefkat elini uzatmalıdır. Böylece şefkatli bir kalbe sahip olur ki hali, bu her iki dünyada Allah’ın şefkat ve merhametinin kendisini kuşatmasını sağlamış olur.¹⁰³

G. *El-Halîm (c.c)*

¹⁰² Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi’l Hüsnâ*, s.180

* Tirmizi, *Zühd*,57,2396, c.IV, s.600

¹⁰³ Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi’l Hüsnâ*, s.180, 181, 182

Hasan İzzeddin Cemel'e göre, "Halîm" nefsi, tabii kızgınlığın sevk ve heyecanından geri tutmak, nefsi engellemek anlamına gelmektedir. Cenab-ı Hak, yavaş ve yumuşak hareket eder. Nimetlerini ve lütfunu günahları sebebiyle kullarından esirgemez. O, kendisine itaat edenleri rızıklandırdığı gibi günahkârları da rızıklandırır. Allah ceza vermekte aceleci değildir. Acele ile muamele etmeyen Allah (c.c) günahkârlara mühlet verir. Eğer tövbe ederler ise, onların tövbesini kabul eder. Eğer günahlarında ısrar ederlerse yine de cezayı tehir eder. Çünkü kul Allah'ın mülkiyetinden çıkamaz.¹⁰⁴

Ebû Süleyman Hattabi, Halîm ismini günahları bağışlayan ve cezalandırmada acele etmeyen, öfkesine yenilmeyen, cahillerin cehaleti ve asilerin isyanı kendisini öfkelenmeyen olarak açıklamıştır. Ona göre Halîm ismi, gücü olduğu halde bağışlayana verilir. Gücü olmadan bağışlayana bu isim verilmez, demektir.

Rabbi'nin isyan edenlere karşı "Halîm" olduğunu bilen her müslümanın, günah işleyenlere ve nefsine eziyet edenlere yumuşaklıkla davranması gerekmektedir. Çünkü Allah isyankârlara karşı bile böyle muamele etmektedir.¹⁰⁵

Müslümanın hilm sahibi olabilmesi için, öfkesini yenmesi, kendisine kötülük edenlerden intikam almaktan vazgeçmesi, kendisini affetmeye ve bağışlamaya zorlayıp, alıştırması gerekmektedir. Ancak bu şekilde, yumuşaklık kendisinde bir karakter ve kişilik haline gelebilir. Kişi böyle davranarak, aynı zamanda Rabbi'nin affını, lütuf ve ikramını kazanmaktadır.

Yumuşak davranmak sabırlı olmayı gerektirmektedir. Çünkü her hilm sahibi aynı zamanda sabırlı olandır. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "İştittiği bir ezaya Allah'dan daha fazla sabreden kimse yoktur. O'nun çocuğunun olduğunu iddia ederler; ama O, yine de onları rızıklandırır. Onlara sağlık ve afiyet verir." Allah'ın burada sabırla nitelendirilmesi, hilm anlamındadır. Allah onların böyle

¹⁰⁴ Hasan İzzeddin Cemel, *Ayet ve Hadislerle Esmâ'i'l-Hüsnâ*, (trc. Abdurrahman Poyraz, Mustafa Nuhoğlu), Ravza Yay. İst. 2000, s.203, 204

¹⁰⁵ Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi'l Hüsnâ*, s.117,118

çirkin bir iddiada bulunmalarına ve cezayı hak etmelerine rağmen, onları cezalandırmakta acele etmemektedir. O halde, Allah'ın bu isim ile amel etmek isteyen kimseler hataları affedip ve gördükleri ayıpları örtmelidirler.¹⁰⁶

“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim. Muhabbet ettim ve mahlûkatı yarattım.” Kenz-i mahfî olarak bilinen bu hadis-i kutsî’de, Allah’ın muhabbeti ve bilinmek istemesi bu kâinatın sebab-i vücudu hakikatine işaret etmektedir. Allah isimlerinin tecelli etmesini istemiş ve âlemleri yaratmıştır. Bu yaratmanın en mükemmeli de, akıyla Rabbini tanıyacak eşref-i mahlûkat olan insandır. İşte bu sebeplerdir ki, bütün ilahî isimlerin aynası, tecelligâhı da insandır.

Muhyiddin-i Arabî: “Bu halk dediğimiz eşyanın ister büyüğü olsun, ister küçüğü; ister umura vakıf olanı olsun, ister olmayan; hepsin de, Allah’ın ‘ayn’ı zahir ve Zâtı ve ‘hüviyet’inhazırdır..Ve Zâtı hak olanların her birinde birer isim ile mütecellidir”¹⁰⁷demektedir. Yine İbn Arabî, “Cenab-ı Hak, Esmâ’yı Hüsânâ’sına rahmetle nazar etmiş, onları tecellisiz bırakmamak için bu âlemi yaratmıştır”¹⁰⁸demektedir.

Cili’ye göre, Said (mutlu) olan, Allah’ın çağrısını işiten, bu nidaya karşılık verecek yakınlıkta bulunan ve bundan dolayı sıfat ve isimler yoluna sulûk eden kimsedir. Şaki (bedbaht)olan ise perde yoluna sulûk eden ve kâinatın muhtelif yollarından meydana gelen uzaklık üzere olup, çağrıya icabet edemeyen kimsedir. Her ne kadar sonuçta işlerin dönüşünün Allah’a olması dolayısı ile rahmet her şeyi kuşatsa da, azab bâtında sapkınların, zâhirde ise kendilerine gazap olunmuşların üzerine inmiştir¹⁰⁹

Esmâü’l Hüsânâ’daki her bir isim, Allah’ın âlemlere ve yarattıklarına rahmetiyle nazar etmesindedir. O halde akılla şereflendirilen insanın, Allah’ın Esmâü’l Hüsânâ’sındaki

¹⁰⁶ Kurtubi (v.diğ), *el-Camiu li esmaillahi’l Hüsânâ*, s.118,119

¹⁰⁷ Ahmet Avni Konuk, *Füsusu’l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, (haz. Dr. Mustafa Tahralı- Dr. Selçuk Eraydın), M.Ü. İFAV Yay. İst. 2005, c.2, s.269

¹⁰⁸ Başar, age. s.123

¹⁰⁹ Abdülkerîm Cili, *Hakikat’i Muhammediyye*, (çev. Muhammed Bedirhan), Nefis Yay. İst.2010 s.9

isimlerinin özellikleri ile kendinî tedricen kâmil insan seviyesine çıkarabilmek için sulûk etmesi gerekmektedir. Bu yönüyle sûfiler gadab ve şehvetten kurtulup, Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmak yolunda durmaksızın çaba sarf eden fazilet ehli zümresine girmek için gayret etmektedirler.

Sûfilerin güzel ahlaka erişme yolundaki sulûkleri onları insanları affetmeye yönlendirmektedir. Zira affetme faziletine erişmiş bir sâlik aynı zamanda kötü ahlak unsurlarından en önemlileri olan öfke ve gadabını kontrol altına almış olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUF GELENEĞİN'DE AF

Bu bölümde tasavvuf geleneğinde ve tasavvuf eserleri ekseninde affetmek ve bununla bağlantılı olarak ahlâk-ı hasene kavramları incelenecektir. İncelemeye geçmeden önce affin tanımlarına, affetme kavramıyla paralellik arz eden ve affetmenin duruma göre hangi isimleri alarak nasıl çeşitlendiği ortaya konulacaktır.

Kul olarak Allah'tan af dilemenin yanında, başkalarını da affetmenin önemini ve özellikle hangi günah çeşitlerinin affedilebileceğini, hangilerinin affedilmeyeceğini inceledikten sonra insan olarak bizleri affetmekten alıkoyan ve zemmedilen nefsanî özellikler incelenecektir. Yine bu bölümde sûfilere göre zemmedilen nefsanî sıfatlardan kurtulmanın ve güzel ahlâkı güçlendirmenin yolları, tasavvûfî terbiyede uygulanan usullerin affetmeye etkileri ve affin sosyolojik ve sosyal psikolojik boyutları incelenecektir.

I-AFFIN TANIMLARI

“Afv” kavramını en geniş haliyle, Rağib İsfahânî(v.502/1108) tanımlamaktadır. Ona göre afv; “bir şeyi almayı kastetmek”, “bir şeyin izini silmek”, “günahtan uzaklaşmak” anlamlarına gelmektedir. Allah buyurur ki: “Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfâtı, Allah'a aittir.” (Şura/40) ayeti ile “Bağışlamanız takvaya daha uygundur.”(Bakara 237) ayetleri günahtan uzaklaşmak, bir şeyin izini silmek anlamlarında “kastedilmesi ve elde edilmesi kolay olanı al” manasında ise, “Sen affi al” (A'raf 199) ayeti önem kazanmaktadır. “Afi” anlamında ise; Onun hali bir şey isteyen hali gibi olmasına rağmen, bağışta bulunması demektir. Arapların; “Allah'im senden af ve afiyet istiyorum” duasını İsfahânî; “ceza vermeme ve selameti diliyorum”¹¹⁰ şeklinde açıklamıştır.

¹¹⁰Rağib İsfahânî, *Müfredat*, (trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yay. İst.2010, s.710, 711

Burada şunu belirtelim ki, affetmek kavramı, incelendiğinde tek bir kavram ile ifade edilmediği görülmüştür. Af vuku bulunduğu kaynağa ya da duruma göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu sebeple affetmenin kavramsal ve içerik anlamında çeşitlerini inceleyeceğiz.

A-Affetme'nin Çeşitleri

Affetmek; daha çok mağfiret, safh (hoşgörme), müsâmaha, hilm, şecâat ve fütüvvet terimleriyle beraber kullanılmıştır. Bunlardan mağfiret kavramı dışında diğer hepsi kulların birbirlerini bağışlamasını ifade eder. Oysa mağfiret özel bir affi Allah'ın kullarını affını içeren bir kavramdır.

1. Mağfiret

Lügatte mağfiret, Cenab-ı Hakkın kullarının günahlarını örtmesi, affetmesi, rahmeti ve lütfudur.¹¹¹ Allah'ın kullarının günahlarını bağışlaması, yarlıgaması¹¹² anlamlarına gelmektedir. “Rabbimizin mağfiretine ve genişliği gökle yer arası kadar olan cennete koşun.” (Al-i İmran,133) ayetinde görüldüğü üzere sadece mağfiret kavramı, Allah'ın kullarını affetmesi olarak kullanılmaktadır. Ancak Allah kendisinin affına vesile olan önemli bir sebebin de kulların birbirlerini affetmesi olduğunu buyurmaktadır.

2. Hoşgörme (Safh)- Müsâmaha

Lügatlerde, hoşgörme; dikkat etmemek, aldırış etmemek, kusurlara göz yummak¹¹³ “ Her şeye rızâ gözüyle bakma, müsâmahalı olma, kaderin her türlü cilvesini gönül hoşluğuyla karşılama, Allah'ın yarattığı her şeyi beğenme”¹¹⁴ olarak tarif edilmektedir. Cebecioğlu'na göre ise “Eşyada aslolan ibahattır” şeklindeki kural gereğince, her şey özü itibarıyla güzeldir. Maddedeki özü kirleten olumsuz nitelikleri aşarak, onların ardındaki hakikatin güzelliğini yakalamak, tasavvufî ruh eğitiminde büyük önem arz

¹¹¹ Abdullah Yeğin, *Yeni Lugat*, Hizmet Vakfı Yay, İst.1997, s.371

¹¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay. 2006 Ank. s.561

¹¹³ Yeğin, age. s.495

¹¹⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay. İst. 2001, s.171

etmektedir. Zira Allah'ın Afüvv, Gaffâr, Gafûr, Settar, Rahîm, Raûf, Halîm sıfatlarının tümü hoş görme ve affetmeye odaklanmıştır. Hoş görmeyi ahlâk edinen insanlar Allah'ın bu saydığımız sıfatları ile ahlâklanmış olur.¹¹⁵

3. *Hilm*

Tasavvufun altın çağın da yaşamış, hadis ve fıkıh âlimi sayılan, *Ta'arruf* adlı belge niteliğindeki eserin sahibi Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî (v.380/990) eserinde tasavvuf ıstılahlarını konu almıştır. Ona göre hilm; “Güç yettiği halde, bir kerem ve lütuf olmak üzere intikam almaktan vazgeçmek ve af cihetine gitmek manasını”¹¹⁶ ifade etmektedir.

Tasavvufî ahlâk üzerine müstakil eser yazan Kotku'ya göre hilm: “Vakar ve sekinet sahibi olmak ve yavaşlıkla beraber, ukubet etmek, istedikte acele etmemek, teenni ile hareket etmektir.” Ona göre, hilm ahlâk -ı hamidelerin en iyisidir ve hilm,kinini yenmekten efdaldır. Zira öfkenin kontrol edilmesi zorlanarak hâsıl olur. Hilm ise, hiç zorlanmaya lüzum kalmadan tabii haliyle meydana gelendir. Bu ise aklın kemaline delalettir. Aklın diğer huylar üzerindeki istilasıdır.¹¹⁷ Bu yüzden üstün bir fazilet olarak görülmektedir.

4. *Fütüvvet*

Lügatte fütüvvet kavramı; dostlara af ve safh ile muamele etmek; yiğitlik, cömertlik, lütuf ve ihsan karlık, kerem ve seha¹¹⁸ anlamlarına gelmektedir. Feta ahlâkı bağlamında ele alacağımız fütüvvet kavramı için, sûfilerden Ebû Bekir Verrak (v.320/932) “Feta (yiğit insan) yı, hiçbir hasmı olmayan, kendisine haksızlık eden herkesi hoş görüp bağışlayan kimse” olarak, Haris El-Muhasibi (v.243/857) ise fütüvveti “ herkese insafli

¹¹⁵Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay. İst. 2005, s. 281, 282

¹¹⁶Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buhari Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Ta'arruf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İst.1979 s.29

¹¹⁷Mehmet Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, Bahar Yay. İst. c. I, s.145

¹¹⁸Yeğin, age. s.166

davranmak, fakat kimseden insaf beklememek ”¹¹⁹ olarak tanımlamaktadırlar. Sûfilerden Rûveym ise “dostlarında görülecek her türlü kusuru mazur görmek ve senden özür dilemeye ihtiyaç duyurmayacak şekilde onlara muamele etmek”¹²⁰olarak tanımlamışlardır.

II-KUL OLARAK ALLAH'TAN AF DİLEMENİN VE BAŞKALARINI AFFETMENİN ÖNEMİ

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ve eşinin kendilerine yasaklanmış bir davranışta bulunmaları sonucunda cezalandırılmaları, söz konusu davranıştan pişman olarak, Yaradan’dan af dilemeleri, hata, suç ve ceza, pişmanlık ve af kavramlarının insanlık tarihi ile temellendirilmesi açısından ilk örnek olarak değerlendirilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın bağışlayıcılığı ve affetmenin de ilâhi bir sıfat olduğu çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. Peygamber’in şahsında, bütün mü’minlere “(Resulüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”(Araf 7/190) buyrulmaktadır. Özellikle takva ehli mü’minlerden söz ederken, “Onlar insanları affederler...” ayetinde yer alan “nas” kelimesinin, imanlı-imansız şeklinde herhangi bir kayıtlı sınırlandırılmaksızın, mutlak olarak kullanılması, affin kapsamı ve ehemmiyeti konusunda bize oldukça önemli bir fikir vermektedir. Peygamber de değişik vesilelerle affin önemini vurgulamış, “Allah affeden bir kulun ancak izzet ve şerefini arttırır” ve “Sana zulmedeni affet” ifadeleriyle de affi tavsiye etmiştir.¹²¹

A. Günah ve çeşitlerinin “affetmek” kapsamında değerlendirilmesi

Günahlar, insanın Allah’a karşı sorumluluklarıyla ve diğer insanlar ile olan münasebetlerini de içine almak üzere ikiye ayrılmıştır. Büyük ve küçük günah ayrımı da bu meyanda değerlendirilmektedir. Gazzalî’ye göre; kulun kendisiyle Allah arasında olan günahlar, namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi, şahsına mahsus olan işlerde kusur

¹¹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc. Dilaver Selvi), Semerkand Yay. s.441, 442

¹²⁰ Mevlâna Abdurrahman Molla Câmî, *Nefahâtü’l Üns*, (trc. şerh ve ilaveler: Mahmud Lamii Çelebi), (haz. Seyfettin Oğuz), Furkan Yay. İst.2008, s.236

¹²¹ Yaşar Yiğit, *Peygamberimiz ve Hoşgörüsü*, Diyanet İşleri Bşk. Yay. Ank. 2010, s.64, 65, 66

yapmaktır. Diğeri ise kul hakları ile ilgili olan günahlardır ki zekât vermemek, gasp etmek, adam öldürmek ve hakaret etmek gibi şeyler bu sınıfa girer. Ona göre başkasının hakkı ile ilgili olan günahları genellikle; can, mal, borç ve mevki ile ırz ve namus ile ilgili başlıklar altında toplanmaktadır. Din ile ilgili olan günahlar ise bidatlere sürüklemek, isyana teşvik etmek ve Allah’a isyan edecek sebepleri hazırlamaktır. Bu günah çeşitlerinden en büyüklerinden birisi de kul hakları ile ilgili olan günahlardır. Burada ayırıcı olan yalnızca kul ile Allah arasında kalan günahlardır ki; Gazzalî’ye göre bunlar şirk derecesine yükselmez ise, diğerlerine nispetle affi daha çok umulur. Ona göre: “Divanlar, yani yapılan günahlar üçe ayrılır. Bir kısım günahlar vardır ki affi muhtemeldir. Bir kısım günahlar da vardır ki mağfiret edilmez. Üçüncü bir kısım günahlar daha vardır ki terk edilmez. Mağfireti umulan günahlar, kul ile Allah arasındaki günahlardır. Mağfiret edilmeyen günah ise şirkdir, terk edilmeyen ve cezası verilecek olan günahlar ise kul haklarıdır”¹²²demektedir.

Bu yönden bakıldığında kulların birbirlerini affederek, birbirleri üzerindeki haklarını helal etmeleri, kulluk şuuru açısından ve cezadan kurtulmak noktasında önem arz etmektedir. Zira bu kadar önemli bir amelin sonucu sadece ferd bazında kalmayarak, cemiyet hayatının da huzurunu mamur edecek faziletlerle haizdir. Çünkü insan, süflî nefsi ve şeytanın da etkisiyle nisyana düşmekte ve ahiret yurdunun selametinden uzaklaşma eğilimindedir. Hele ki haksızlığa uğradığında feveran eden insan, bırakınız karşıdakini affetmeyi şeytanın ve nefsanî sâiklerin etkisiyle hızla intikam almaya tevessül etmektedir.

İnsanın dünyevî ve ebedî yaşantısında huzur ve refahını kolaylaştıran amellerden biri olarak sayılan afta önemli olan husus, haklı ya da haksız olduğu tüm durumları affedebilecek bir fazileti ahlâk haline getirebilmektir. Sûfilere göre insanın bu ahlâkı, edinebilmesi için nefsiyle meşakkatli bir mücadeleye girmesi gerekmektedir.

Burada affetmeye engel sebepler ve affedememekten doğan sonuçlar da önemlidir. Çünkü kötü ahlâk içerisinde tanımlanan, gurur, kibir, hırs, öfke, kin, sabırsızlık, tahammülsüzlük ve intikam gibi duygu durumları, bir yönü ile bağışlayamamanın

¹²²Muhammed Gazzalî, *İhyâu Ulûmi’ d-dîn*, (trc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay. İst. 2002, c. 4, s.33

sebebi ya da sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Affetmeye engel teşkil eden sebepleri, arazları ve özelliklerini ve affedememekten kaynaklanan sonuçlar, tasavvuf ilmi ve geleneği açısından incelenecektir.

B. Affetmekten alıkoyan nefsanî arazlar ve özellikleri

Tasavvufun gayesi; Allah'ın rızâsını kazanmak ve ihlâsla kulluk yapabilmek için, nefsi temizleyip, ıslah ve terbiye etmektir. Tasavvuf ehlinin ulaşmak istediği amaç kemal mertebesidir. Sûfiler, Peygamber'in "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" hadisini bu noktada temel unsurlardan biri olarak kabul etmişlerdir. İnsanı affetmekten alıkoyan, kötülüğe sevk eden sâiklerin nefse izafe edilmesi sûfilerin, nefis terbiyesi açısından af ve müsâmahayı seçmelerini anlamlı kılmaktadır. Sûfilerin bunu elde etme süreçleri, şehvanî nefsin hükmünden çıkıp, kulluğa teslim olmuş nefs-i mutmainne'ye varan, tedrici bir tezkiye ve terbiyeyi gerektirmektedir. Bu kısımda Kur'ân'da yedi mertebe ve sıfatla tavsif edilmiş nefsin özellikle en alt basamaklarına ait fiiller ve özellikleri incelenecektir.

Kuşeyrî, insanda mevcut olan kötü sıfatları iki kısma ayırmaktadır. Ona göre bunlardan birincisi, işlediği günahları ve dine ters işlerini içeren kendisine ait fiilleri; ikincisi ise, fitratına konan düşük ahlâk unsurlarıdır. Bu, bizatihi kötülenmiş sıfatlardır. Birinci kısımdakiler, nefse ait hükümler olup haram veya mekruh olarak yasaklanan şeylerdir. İkinci kısımdakiler ise, nefsin kendisine ait kötü ve düşük huylarıdır ¹²³ ki bunlar kısaca nefse ait sıfatların genel bir tarifini içermektedir.

Havva'nın aktardığına göre "Nefsin ahlâkı kibir, kendinî beğenmek, gururlanmak, hevâ, aldatma, buğz, hırs, emel, kin, hased, öfkedir. Aynı zamanda korku, çılgınca üzüntü, tamah, aç gözlülük, cimrilik, korkaklık, cehalet, tembellik, sululuk, edepsizlik, nefsin meyillerine bağlı kalmaktır. Yine kayıtsızlık, istihzâ, temenni, böbürlenme, hiddet, sefâhat, başıboşluk, şiddet, tahakküm, zulüm, düşmanlık, çekişme, inad, muhalefet, muğalebe, müzaheme, gıybet, bühtan, yalan, dedikodu, fitnecilik, su-i zan,

¹²³ Kuşeyrî, *Risâle*, s.232, 233

ilgiyi kesmek, kınamak, yüzsüzlük, haksızlık, hıyanet ahlâksızlık, düşmanların başına gelene sevinme”¹²⁴ olarak, birçok unsuru içermektedir.

Özellikle bu hususta detaylı açıklamaları olan Gazzalî ise kalbin vasıflarının toplandığı yerlerin beyanında, insanın dört unsurun birleşmesinden meydana geldiğini ifade etmektedir. Ona göre, “ ayrı ayrı vasıflardan dört nev’i insanda toplanmıştır. Bu dört vasıf; yırtıcılık, hayvaniyet, şeytaniyet ve Rabbâniyettir. Hiddet ve tehevür kişinin kendisine galebe çalınca, yırtıcı hayvanlar gibi hiddetlenir kızar, dövmek ve sövmekle etrafındakilere saldırır. Şehvet kişiye galebe çalınca, hayvanlar gibi boğaz ve eteğinin düşkününü olur. Rabbâniyet kişiye galebe çalınca, kendisi için ulûhiyet, istila ve üstünlük iddiasına geçer, her şeyde müstakiliyeti ve efendilikte tek olmasını, kulluk ve tevâzudan uzaklaşmasını arzular, bütün ilimlere heves eder ve her şeyi bildiği iddiasına kalkışır.

Gazzalî bu kişilerin kendisine âlim dendiği zaman sevindiğini, cahil dendiği zaman canın sıkıldığını ifade etmektedir. Hâlbuki bütün hakikatleri ihata etmesi ve kahrı galebe çalarak her kuvvetten üstün olmak, rububiyet vasıflarındandır. İnsanoğlu böyle olmayı candan arzu eder ve buna haristir” demektedir. Gazzalî insanlardaki şeytaniyet vasfına da değinir; Ona göre; gazab ve şehvette ortak olduğu hayvandan, akıl, anlayış düşünce ve idrak bakımından ayrılan insanda, bir de şeytaniyet vasfı vardır ki, bununla kötülük kuvvetine sahip olmaktadır. Akıl ve düşüncelerini kötülük yollarında kullanır, aldatma ve hile yollarına başvurur ve kötülüğü iyiliği gibi göstermeye çalışır, bu da şeytanın ahlâkıdır. İnsan rabbâniyet, şeytaniyet, subuiyet ve behimiyetten karışık bir yapıya sahiptir. Ona göre bunlar kalpte toplanır, herkesin şahsiyetine göre vaziyet alır¹²⁵ Sûfîlerin nefis terbiyesi ve tezkiyesi ile ilgilenmeleri, nefsin tabiatı ve hileleri hakkında çok geniş malumata sahip olmalarına sebebiyet vermiştir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (v.1195/1780), hayvanî nefsin insan bedeninde bulunan hizmetçilerini ve gadab ile şehvet kuvvetlerinin etkilerini tanımlamaktadır. Ona göre “Gadab ve şehvet, insanî nefsin üzerine galib gelip, onu emirleri altına alıp, köle ve

¹²⁴Said Havva, *Ruh Terbiyemiz, İslam Tasavvufu*, (trc: İbrahim Sarımsıç-Said Şimşek), Kayıhan Yay.İst.1995, s.86

¹²⁵ Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, c. III, s.24

hizmetçi gibi çalıştırılır ise, o zaman gadab ve şehvet itidalden ayrılır ve ikisinden dört kötü ahlâk meydana gelir. Onlar da: tehevür, cübn, şereh ve hamuddur. İşte çok sayıda kötü ahlâk bu dört ahlâktan meydana gelip, çoğalır. Gadab ve şehvete mağlup olan insanî nefis, esir ve eksiktir. Çünkü kendinî bilmez ve cahildir, Mevlâsından da gafildir.”¹²⁶

Sâid-i Nursî Mektubat adlı eserinin dokuzuncu telvihinde tasavvufun yollarından ve faydalarından söz ederken yedinci madde de şunları ifade etmektedir: “Sulûk-u tarîkatın en mühim şartı, en ehemmiyetli neticesi olan ihlâs vâsıtasıyla, şirk-i hafîden ve riyâ ve tasannû gibi.. rezâilden halâs olmak ve tarîkatın mahiyet-i ameliyesi olan tezkiye-i nefis vâsıtasıyla, nefis-i emmârenin ve enâniyetin tehlikelerinden kurtulmaktır.”¹²⁷ Ona göre nefis tezkiyesi ile gizli şirk, riyâ gibi zemmedilen sıfatlardan, nefsi emmâre’nin ve benliğin tehlikelerinden kurtulmak gerekmektedir.

İmam Rabbânî (v.1034/1625) ise; nefis-i emmâre’nin makam ve baş olma sevdası üzerine yaratılmış olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre; nefis-i emmârenin bütün çabası, diğerleri üzerinde üstünlük kurmaktır. Bütün arzusu yaratılmışların hepsinin kendine muhtaç olması, emir ve yasaklarına uyulmasıdır. Kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmasını istemediği gibi; hiç kimsenin hükmü altına girmek de istemez. İmam Rabbânî’ye göre bunlar, nefsin ulûhiyet davasıdır; nefis yalnız kendisinin hâkim olmasını ister; başkasını istemez, her şeyi hükmü altında görmek ister diyerek, burada bir kudsî hadis aktarır; “Nefsine düşman ol; çünkü o, bana düşmanlığa saplandı.” Ona göre bu hadisteki nefsin en alt kısmıdır ve mücadele etmek gerekmektedir. “makam, riyâset, yükselmek, tekebbür babında nefsin isteklerini ona vermek suretiyle nefsi terbiyeye kalkışmak ona yardım olur ki; böyle bir davranış hakikatte yüce Allah’a

¹²⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, (sad. Faruk Meyan), Bedir Yay. İst. 1981, s.322

¹²⁷Sâid Nursî, *Mektubât*, Şah-Damar Yayınları, İstanbul: 2012, s.514

düşmanlıktır bu nefsi takviye etmek anlamına gelmektedir. Rabbâni, bu işin şenaatinin ciddi bir şekilde idrak edilmesi¹²⁸ gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu ciddiyeti Bursevî de şöyle açıklamıştır; “İnsan varlığında nefis kadar çirkin ve çok kuvvetli bir düşman terkip olunmamıştır. Onun hakikatini, ümmetin fertleri ve avam değil, belki nice havas dahi anlayamamışlardır. O acayip bir bağıdır ki, ona esir olmayan nadirdir. Hatta bazen ruhanî varidat ehlinin dahi nefsi fena bulmaz ise sair feyizden hissesi olmayan kimselerin nice olması gerektir. Ve bu nefis ve onun süflî sıfatlarının fenası ve eziyetlerinin ortadan kalkması, yalnız ruhanî varidat ile hâsıl olmaz, belki Rabbanî varidata, yani Rububiyet sıfatlarının tecellisine muhtaçtır. Zamanımızda bazı ilmî tecellilere mazhar olanlar iş bitti sanırlar. Oysa böyle sanmak tehlikelidir ki; Tevilat-ı Necmiye’de bu tehlike, “nefs-i emmârenin sıfatları her ne kadar mutmainneye dönmüş olsa da gene de mekrinden ve mutmainneden emmâre sıfatlarına dönmekten emin olmak yoktur”¹²⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Sûfilerin bu ciddiyetlerine istinaden, affetmeye engel olan ve zemmedilen sıfatlar incelenecektir.

C. Affetmeye engel olan ve zemmedilen sıfatlar

Tasavvufta, nefsin öfke ve şehvet gücünün bir yansıması olarak öfke, kin ve kibir üzerinde özellikle durulmaktadır. Büyük sûfî Hacı Bektaş Veli (v.669/1271) Makalât adlı eserinin ikinci kısmında şeytan ve nefsin hallerini açıklamaktadır; ona göre “...nefis şeytanın nayibüdür ve hem subaşları kibr, hased dür, buhl, tama’, öyke, kahkaha ve masharaluktur... İmdi hased, buhl, dünyayı terk itmeklükle, bunların kamusu sabr itmekle iman olur. Amma kibrün aslı şeytandır ve meskenet aslı Rahman’dur. Pes imdi kaçan kibir gelse meskeneti ana havale kıla. Kaçan hased gelse ilmi havale kıla...”^{*} Ona göre nefis şeytanın vekilidir. Komutanları ise kibir, hased, cimrilik, açgözlülük, öfke, kahkaha ve maskaralıktır... Ancak kibrin kaynağı şeytan, alçakgönüllülüğün ise Rahman’dır. O halde ne zaman ki kibir gelse, alçakgönüllülüğü

¹²⁸ İmam Rabbânî, *Mektubat-ı Rabbâni*, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Merve Yay. İst.1977, c. I, 52.mektup s.154, 155

¹²⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ferahu’r-Ruh*, (haz Mustafa Utku), Uludağ Yay. İst. 2006, c. VI, s.102, 103

* Hacı Bektâş-ı Veli, Makalât, II. Bab,s.60,63

O'na havale eder. Ne zamanki hased gelse, ilmi O'na havale eder... Hacı Bektaş Veli'ye göre esas yapılması gereken kişinin yönünü Tanrı'nın isteğine çevirmesidir. Çünkü maskaralığı dileyen gülmeyi, gülmeyi dileyen çekiştirmeyi, çekiştirmeyi dileyen ise öfkeyi sever¹³⁰ Ona göre, bu en sonunda nefis ve şeytanı sevmeye kadar gider ki onları seven ve dileyen Allah'ı sevmez.

Sûfiler terbiye ve ıslah edilmesi gereken bu kötü sıfatların etkilerini, hile ve tehlikelerini bilmek ve anlayarak hareket etmek, nefse ve şeytana karşı sürekli uyanık bulunmak gerektiğinden söz etmişlerdir. Nefisten özgürlük, onun negatif hallerini terbiye ile mümkündür. Ancak bu red sadece söz ile değil fiil ile yapılmalıdır. Bu sebeple nefsin hakikatini idrak etmek gereklidir.

Nefsin iki temel özelliği gadab ve şehvet duygularıdır. Diğer tüm kötü hasletler bu iki temel özelliğin etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu unsurların ilk ikisi olan öfke ve şehvet gücünden sonra, sırasıyla kin ve kibir kavramlarını inceleyeceğiz.

1. Öfke- Gadab

Lügatte gadab; hiddet, öfke, dargınlık, kızgınlık¹³¹ sebepsiz, yok yere sinirlenmek, birbirine kızmak, kızıp terk etmek¹³² anlamlarına gelmektedir. “Gadabın ifratı böbürlenme, kızma, sövme, kibir, husumet, kindir, tefriti ise alçaklık, hamiyetsizlik, sabırsızlıktır. Ortası ise kerem, cesaret, tahammül, vakar ve merhamet sahibi olmaktır.”¹³³

Gazzalî'ye göre; gadabın yeri kalpdır. Manası da intikam hırsı ile kanın galeyana gelmesidir. Bu kuvvet galeyana geldiği zaman, ilk önce gelecek tehlikeleri önlemeye kalkar. Tehlikelerin vukuundan sonra ise, onların tedavisine ve intikam almasına başlar. İntikam, gadabın arzu ettiği şeydir. Gadab gücü ancak intikam sonunda sükûnete erer.

¹³⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makalât*, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), TDV. Yay. Ank. 2011, s.60, 63

¹³¹ YeğİN, age. s.173

¹³² Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İst. 1995, s.628

¹³³ Mehmet İldırrar, *Nefis Terbiyesi ve İlahi Huzur*, Semerkand Yay. İst. 2012, s.98

Ona göre öfkenin kalp üzerindeki tesirine gelince; kalbi nefret, kin, çekememezlik, hasmının felaketine sevinmek, sevincine üzölmek, hakkında bildiklerini açıklamak ve rezil etmek, ezmek, alay etmek ve benzeri bütün kötölüklerle kalbi doldurur. Gazzalî'ye göre; gadabı hazırlayan sebepler kibir, ucub, latife, şaka, kusur aramak, husumet, zıddiyet, haksızlık, gadirlik, şiddet ve hırs gibi şeylerdir. Bütün bunlar da dinî zaviyeden zemmedilen adi sıfatlardır. Ona göre bu sebepler ortada iken gadaptan kurtulmak imkânsızdır. Bunun için her şeyden önce zıddı ile bu sebepleri izale etmek gereklidir. Kişi hiddetini yenersen Allah'ın kendisini affedeceğini hatırlamalıdır. Ücreti Allah üzerine olanlar, ücretlerini almak üzere kalksınlar diye çağrıldığı ve yalnız affedenlerin kalkacakları kıyamet günü, kendisinin de bunlarla birlikte kalkmasını arzu etmez mi?¹³⁴ Demektedir.

Böyle bir hitap ile şereflenmek elbette ki tüm mü'minleri affetmeye teşvik etmektedir. Lakin ehl-i tasavvufun beyanlarına istinaden, nefislerin terbiyeden geçmeden bu hali elde etmesi pek mümkün görülmemektedir. Zira üstünlük takvada ise elbette ki takvalı olmanın da dünyadaki bedeli nefsin isteklerinden vazgeçmektir.

Mevlânâ (v.672/1273) bu konuda şu vakıayı aktarmaktadır: “ Bir başı akıllı, İsa'ya: ‘ cümleden daha müşkil nedir?’ dedi. Ona; ‘ey can! Hakk'ın gazabıdır ki, ondan cehennem de bizim gibi titrer’ dedi. ‘Hudâ'nın bu gazabından aman ne olur? dedi.’ ‘Zamanında kendi öfkesini terk etmektir.’ dedi. Mevlâna: “Gazabı kesretmenin tariki budur ki, nefis şikâyet etmek istediğı vakit, onun hilafını yapmalı ve şükretmeli.” demektedir.¹³⁵

İsfahânî “ Öfkenin belli başlı nedenlerinin, kibir, övünç, kuşkuculuk, mizah, şaşkınlık, alay, rekabet, hased ve intikam düşkünlüğü gibi haller olduğunu söylemektedir. Ona göre, aynı zamanda “ Her insanın sahip olduğu öfke gücü de, şeytanın bizi ele geçirmek için kullandığı vasıtalarından biridir. Öfke gücü, bir anlamda

¹³⁴ Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, c. III, s.376, 378, 385, 388, 393

¹³⁵ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, (trc. Ahmed Avni Konuk), haz. Selçuk Eraydın, İz Yay. İst.1994,s.252, 210

şeytanın vekili olduğu için Allah Resulü : ‘ Hevâ şeytandır. Öfke şeytandır.’¹³⁶ diye buyurmuşlardır.

Şehvet ve öfke nefsin merkezindeki temel unsurlardır. Bunların varlığı insan için elbette ki zaruridir ancak; onları, Allah’ın rızâsına tebdil etmeye çalışmak kulluğun gereğidir.

Serrâc’ın öfke bahsinde aktardığına göre “Hz. Ömer der ki; ‘Allah’tan korkan öfkesine yenilmez. Allah’tan sakınan dilediğini yapamaz. Kıyamet olmasa her şey görünenden başka olurdu.”¹³⁷

Ebû Hureyre (r.a)’den rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelip, fakat şuna sövüp, buna zina isnad ve iftirası yapıp, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp, bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir.”¹³⁸

Allah Resulü’nün bu hadisi öfke ve şehvetler sebebiyle kul hakkına girmenin ne denli büyük bir riski taşıdığını çok açık ortaya koymaktadır. Zira müslümanın namaz kılmasına, oruç ve zekât vermesine rağmen öfkesine yenik düşerek yapmış olduğu her şeyin onun cehenneme girmesine sebep olması oldukça önem arz etmektedir.

Sûfîler bu sebep ile öfkelerini kontrol etmeyi, insanlar hakkında hüsn-ü zan da bulunmayı, onlara hilm ve tevâzu ile yaklaşmayı ve sabırlı olarak güzel ahlâkı edinmeye gayret sarf etmektedirler. Sıklıkla öfkeyi kontrol altında tutmaktan ve insanların hata ve kusurlarına karşı sabırlı olup affetmeyi önermektedirler. Öfkelenmemenin çarelerini de tecrübe eden sûfîler, halkı mazur görüp, nefsinin terbiye için öfkelerini tutmayı ve nefislerine ağır gelen her şeyde Rabbin hükmüne razı olmayı tavsiye etmektedirler.

¹³⁶ Rağîb el-İsfahânî, *Erdemli Yol, (Ez-Zarîâ ila Mekarimi’ş Şeria)*, (çev. Muharrem Tan), İz Yay. İst. 2009 s.260, 278, 279

¹³⁷ Serrâc Tûsî, age. s.133

¹³⁸ İmam Nevevî, *Riyâzü’s Salihin*, (trc. şrh: Yaşar Kandemir vd), Erkam Yayınları, İst.2001, C.II, s.168

Sülemi'ye göre “öfkelenmemenin çaresi, insanın nefsini kaderine razı etmesidir.”¹³⁹

Sûfîlerden örnekler ile açıkladığımız öfke ve gadab konusundan sonra affetmeye engel ve zemmedilen diğer sıfatı şehvet ve hevâ kavramını inceleyeceğiz.

2. Şehvet – Hevâ

Lügatte şehvet, bedenî arzular, nefsin hoşlandığı, nefsin eğilimi, bedeni ve süflî arzular; yeme, içme ve cinsi hayatla ilgili ölçüyü aşan istekler¹⁴⁰ anlamına gelmektedir. Nefis tabiatı itibariyle şehvet sahibi olmak durumundadır fakat bu şehveti şeriata tabi olunca fitrî bir nitelik kazanmaktadır.

Ünal'a göre “nefis bütünüyle sınır tanımaz şehvet ve arzulardan ibaret hale gelirse o zaman sahibini saptırır ve felakete sürükler, hevâ kelimesi bu tür bir nefsi ifade eden özel bir kavram haline gelmiştir. Kişinin hevâsı ile vahiy çatıştığında, kişi hevâsını tanılaştırdığı zaman zandan kaynaklanan bir bilgi üzerine, kulağı ve kalbi mühürlenip gerçeği görme gücünü kaybetmektedir. Kur'ân da bu insanların hevâlarının peşine gitmelerine 'ittiba'ül - hevâ' denir ve böylelerine tabi olunmaması emredilir. Zira hevâ dalaletin, sapmanın en yakın nedenidir.”¹⁴¹

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdînin halifesi ve Nakşibendiyye kolunun müridlerinden Abdullah Hânî (v.1279/1862)'ye göre; hevâ ve heves, şehvet anlamında kullanıldığında “nefsin dinîn hükümlerini dikkate almadan arzularını tatmin etmek istemini”¹⁴² ifade etmektedir.

Kur'ân daki “dünyaya meyledip hevâsına uyan kimsenin durumu köpeğinkine benzer” (Araf/176), “hevâsını ilah edinerek Allah'ın ilim üzere sattırdığı kimseyi gördün mü?” (Casiye/23), “hevâyâ uyma, hevâ seni Allah yolundan saptırır.”(Sad/26) ayetleri ile

¹³⁹Ebu Abdurrahman Sülemi, *Uyubu 'n-nefs ve Müdavatiha, (Ruhun Hastalıkları ve Çareleri)*, (trc. Cemal Aydın), Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İst.2012,s.84

¹⁴⁰ Uludağ, age. s.331

¹⁴¹ Ali Ünal, *Kur'ân da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. İst. s.304, 305

¹⁴² Muhammed B. Abdullah Hânî, *Behcetü's Seniyye* (trc. Siraceddin Önlüer) Semerkand Yay.İst.2011 s.373

Allah kullarını fitrî ve helal olan dışında sapıtan hevâ heves ve şehvetlerine karşı uyardığıdır. Bununla birlikte şehvetini şeriatı uygun haline getirip hevâsıyla mücadele eden övmektedir. “Rabbinin makamından korkup, nefsi hevâdan sakındırana gelince onun için cennet barınaktır.” (Naziât / 40,41) buyurmaktadır.

Tasavvufun klasik eserlerinden olan Keşfu'l-Mahcûb müellifi Hucvirî (v.470/1077)'ye göre; nefsin en açık sıfatı, arzular manasına gelen şehvettir. Şehvet, insanoğlunun bütün cüzlerinde ve organlarında dağılmış bir halde bulunan bir manadır. Bütün organlar hevâ için giriş kapısıdır. Gözün şehveti görmek, kulağın işitmek, burunun koklamak, dilin konuşmak, boğazınki tatmak, bedenin ki dokunmak ve sadr ve dimağın ise düşünmektir. Ona göre kul, bunların hepsini muhafaza etmekle mükelleftir, her birinin filinden tek tek mesuldür.¹⁴³

Sûfilerden Ebû Kasım Bağdadi' nin: ‘Mü'min birlikten yana olan kişidir. Bir kimse maddeye bağlı olursa arzular onu dağınık hale getirir. Arzularına uyararak dağılan, Allah'tan uzaklaşan şehveti ve istekleri peşinde koşan bir kimse Hakkı elinden kaçıır’ dediği rivayet edilmektedir.”¹⁴⁴

Sülemi'ye göre de nefsin hastalıklarından birisi de, kişinin şehvetlerine, geçici heveslerine kendisini kaptırarak mahvolmasıdır. Bunu giderecek ilaç ise ona göre, nefsi yapmayı istemediği şeye veya şeylere zorlamak ve nefsin istediği şeyleri ona vermemektir. Kul ancak bu şekilde nefsin arzularını ve isteklerini dizginleyebilir.¹⁴⁵

Sûfiler fitratta mevcut olan şehveti Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda terbiye etmenin önemli olduğunu zira terbiye olunmayan şehvetin zamanla hevâ ve heveslere dönüşerek tamamıyla kontrolden çıkacağını ifade etmektedirler. İnsanın temel ihtiyaçları olan yeme, içme, cinsellik, güvenlik gibi unsurların hepsinde ancak diğer insanlarla olan münasebetleri içinde gerçekleşir tümüyle hevâsını tanrılaştıran, şehvetlerine yenik düşen insanların, bu temel ihtiyaçlarını karşılamak noktasında dahi

¹⁴³ Ali b. Osman Cüllâbi Hucvirî, *Keşfu'l Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İst. 1982 s.324

¹⁴⁴ Kelâbâzî, age. s.122

¹⁴⁵ Sülemi, *Uyubu'n-nefs ve Müdavatüha*, (Ruhun Hastalıkları ve Çareleri), s.71

diğer insanlarla olan münasebetlerinde kontrollü, müsâmahalı olabilmeleri elbette ki daha da zorlaşmaktadır. Zira kendisi doyduğu halde yeme şehvetini kontrol edemeyen kişi arkadaşının yemeğine göz dikerek belki eziyet ederek onu almaya meyil edecektir.

Tüm ihtiyaçlarında, insani davranışlardan uzak, süflî olarak hırs, öfke, gasp, haksızlık, yalan, zulüm vs. gibi birçok şeye şehvet ve hevâsı sebebiyle tevessül eden bu kimselerden, elbette ki öfkesini, şehvetini, hevâsını putlaştırmış kötü ahlâk emareleri zuhur edecektir. Zira böyle kimselerden sabır, hoşgörü, îsar, hilm ve tevâzu gibi güzel ahlâk sıfatlarını göstermeleri de beklenmemektedir. Sûfilere göre şehvet ve hevâsını kontrol etmeye çalışan sâlik insanları iyiliğe ve güzel ahlâka sevk etmektedir.

3. *Kin- Hıkd*

Lügatte kin; öç, intikam anlamlarına gelmektedir. Geniş anlamıyla düşmanlıktan kaynaklanan sû-i zan, yapılan kötülükleri unutmamak, özür dilemeye rağmen affetmemek anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁶

Kin ve düşmanlık beslemek özellikle ayet ve hadislerde men edilmektedir. “Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Birbirinize karşı kin ve düşmanlık beslemeyin. Birbirinize hased etmeyin. Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz.’¹⁴⁷

Yine Ebû Hureyre’den rivayet edilen şu hadis dikkate şayandır. “Resulullah (s.a.s) şöyle buyurdu: Pazartesi ve Perşembe günleri cennetin kapıları açılır. Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayan her kul bağışlanır. Ancak Müslüman bir kardeşi ile kendisi arasında düşmanlık olan kimse bağışlanmaz. Onlar hakkında şöyle denir: Birbirleriyle barışincaya kadar bu ikisini bekletin.”¹⁴⁸ Aynı hadisi Müslim’de aktarmıştır.*

¹⁴⁶ Uludağ, age. s.218, 169

¹⁴⁷ Buhari, *el-Edebü'l Müfred*, s.133

¹⁴⁸ Buhari, age, s.134

* Müslim, *Sahih, Birr*, 2565,(trc. tahrir: Abdullah Feyzi Kocaer), Hüner Yayınevi, Konya,2005,c.II. s.431

Gazzalî'ye göre kinin oluşması öfke gücündendir. “ Acziyeti sebebiyle hemen intikam almak gücünde olmayan kimselerin, hiddet ve gadapları içlerinde saklanır ve zamanla hıkd yani kin halini alır. İçinden nefret eder, ona kızar durur, bir fırsat gözetler ve bu hal böylece kine dönüşür. Kin mü'mine yakışmayan kötü bir huydur. Nitekim Peygamber “Mü'min kin tutmaz.” buyurmuştur. Kin hiddetten ve intikam hırsından doğar ve bir kimsede kin oluşmuşsa ondanda bir takım hastalıklar meydana gelir: hased, nifak, tahkir, dedikodu, zemmetmek, sözlü ve fiili eziyet, sıla-i rahmi terk gibi hastalıklardır ki bunların hepsi haramdır. Ona göre kin duyulana ya da hased edilene karşı nefsi terbiye etmede sûfilerin kullandıkları yöntemler şunlardır: kin duyulana karşı samimiyeti eksiltmemek hatta daha fazla ihsanda bulunmak, böyle davranan mü'minler sıddıkların makamındadırlar. Kişiye kin duyana hakkını vermek adalettendir, bu salihlerin son derecesidir. Hased edene af ve ihsan ile iyi muamele etmek sıddıklar makamıdır. Hased edenin hasedine karşılık zulüm ya da haksızlık etmek ise rezil kimselerin amelidir,¹⁴⁹ demektir. Yunus Emre (v.720/1320) bir beytinde;

“Gönül pasın yudınisa kibr ü kini kodunsa

İkrar bütün olmayınca erden nazar olmayısar” demektir.

Yunus'a göre, gönüldeki pislikleri, kirleri temizlemeden, kibrini ve kinini kovmadan imanın ve ikrarın tam olmaz, iman ve ikrarın tam olmayınca da hak erleri seninle ilgilenmez, yüzüne bakmazlar.¹⁵⁰

Affetmeye engel olan diğer kötü ahlâk ise kibirdir.

5. Kibir-Ucub

Abdullah İbn Amr'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e kibrin ne olduğu sorulunca o şöyle buyurdu: “Hakkı önemsemeyip hafife almak ve insanları küçük görmektir.”¹⁵¹ Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Resulullah(s.a.s) şöyle

¹⁴⁹ Gazzalî, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn*, c. III, s.405, 406, 407

¹⁵⁰ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (çev. Ragıp Güzel) Çelik Yay. İst. 2009, s.69

¹⁵¹ Buhari, age, s.170

buyurdu: “Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, yalan söylemez ve yardımı terk etmez. Her müslümanın, diğer müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır. Takva buradadır. Bir kimseye şer olarak Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi yeter.”¹⁵²

Kibir konusunda geniş açıklamalara yer veren Gazzalî’ye göre kibir, batını ve zahiri olmak üzere ikiye ayrılır. Kibrin dıştan görülmesi batınî kibrin dışa yansımasıdır. Kibir kendinî başkalarından üstün görme isteğidir. Ucub ise başkası olsun olmasın hep kendinî üstün görmektir. Gazzalî Peygamber’in : “Kalbinde zerre kadar kibri olan cennete giremez.” hadisini şöyle açıklamaktadır: Kibrin cennete girmeğe engel olması, kul ile bütün mü’minlerin arasına girdiği içindir. Çünkü kibirli insan, kendisi için sevdiğini, başkası için sevme vasfına sahip olmadığı gibi, muttakilerin ahlâkının başı sayılan tevâzu’da kendisinde bulunmaz. Yine terk edilmelerinde izzet ve şeref bulunan; kin, hiddet, çekememezlik gibi hastalıklardan da kurtulamazlar.

Kibirli insanlar bütün iyi hasletlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Gazzalî’ye göre, kibrin diğer felaketi ise kişinin Allah’a karşı kibirlilik taslanmasıdır ki bu firavun ahlâkıdır. Gazzalî burada şeytan ve Âdem (a.s) meselinden yola çıkarak çok ciddi bir uyarıda bulunmaktadır. Kibir insanlardan başlamak suretiyle Allah’a kibr etmeye kadar insanı sürükler. Zira şeytan, Âdem’ e karşı kibirlendi ve ‘ Ben ondan hayırlıyım’ dedi. Şeytanın yaptığı kibir asla nispetledir. ‘Zira beni ateşten onu topraktan yarattın’ dedi ve ona secde etmeyerek Allah’ın emrine karşı geldi. Böylelikle Allah’a kibr etmeye kalkışarak ebediyen helak olmuş oldu. Bu yüzden ona göre, kibir büyük afetlerden biridir¹⁵³ demektedir.

Niyazi Mısırî (v.1105/1693) kibri şöyle ifade etmektedir:

“Ben sanırdım âlem içre bana hiç yar kalmadı

Ben beni terk eylerim bildim ki ağyar kalmadı”

¹⁵² İmam Nevevî, *Riyâzü’s Salihin*, c.II, s.197

¹⁵³ Gazzalî, *İhyâu Ulûmi’ d-dîn*, c. III, s.738, 739, 740, 746, 747

Mısrî'ye göre benlik, sahibini nefsi kibre, gurura vb. kötü vasıflara sevk eder. Bu kötü vasıflar aslında kişiyi yalnızlaştırır, çünkü her şeye tepeden bakar, kişi menfaate dönüktür. Ben yani ego kişileştirir. Oysa hakikatte sadece hayat vardır, hayatı yaşayan bir kişi yoktur, kişi benliğini terk etmedikçe ağyar görmeye devam eder,¹⁵⁴ demektir. Yunus Emre ise;

“Böyle uzamak ne ma'nidür çünkü bu dünya fani dür

Bu fodulluk nişanı dur gel bre miskinliğe geç”

beyti ile “böyle göklere doğru uzanmanın manası yoktur, çünkü bu dünya gelip geçicidir. Ona göre gurura, kibre kapılmak fodulluk işaretidir. Bundan vazgeçip, alçakgönüllü olmak gereklidir¹⁵⁵ demektir.

İnsanın kötü ahlâkının temelinde kötülüğe sevk eden nefis hakkında ehl-i tasavvufun verdiği bu bilgilere istinaden şunu söylemek mümkündür ki; “ af ve müsâmaha” yolunu benimsemek, sürekli bir nefis terbiyesi içinde bulunmaktan geçmektedir. Zira nefis terbiyesini murad eden sâlik, her fiil ve amelinde Rabbi'nin emir ve nehy'lerini, Peygamber'in ahlâkî pratiğini gözetmek zorundadır. Kur'ân ve Sünnet sâlikin nefisini keşf yolunu ve rehberini belirten en temel ve değerli hazinesidir, bu hazine ile birlikte, sûflere göre tasavvuf yolunuidrak etmiş ve yaptıkları mücadelelerde müşahede ettiklerini geriden gelen yolculara aktarma vazifesi ile teçhizatlanmış müridler, sâliklerin ilk adımdaki öncüleri mesabesindedirler.

Kur'ân-ı Kerîm'in emredip, övdüğü ve Peygamber'in şahsında yaşanan güzel ahlâk kapsamında değerlendirdiğimiz, affedebilmek erdemine ulaşmak için, sûfler nefis tasfiyesi, tezkiyesi ve terbiyesini uygulamışlardır. Onlar nasıl bir yol izlemiş ve kötü ahlâklarını nasıl gidermişlerdir, bu uygulamalar sonucunda hilm, tevâzu, sabır, tevekkül, rızâ, hoşgörü ve müsâmaha hallerine nasıl erişmişlerdir ve bu hallerini nasıl güçlendirmişlerdir, tüm bunları anlamak için merhale merhale sûflerin gelişim ve değişim hallerini inceleyeceğiz.

¹⁵⁴ Niyazi Mısrî, *Niyazi Mısrî Divanı ve Şerhi*, (şerh: M. Efdal Emre), Gelenek Yay. İst. 2012 s.208

¹⁵⁵ Yunus Emre, *age.* s.61

III. TASAVVUFTA NEFİS TERBİYESİ AŞAMALARI VE GÜZEL AHLÂK BAĞLAMINDA AFFI GÜÇLENDİRMENİN YOLLARI

Çalışmamızın başında nefsin, tabii bir potansiyel olduğunu söylemiştik. Fıtrata yerleşik olan nefsin, terbiye usulünün, bedene yöneltilemeyen dayanılmaz işkence ve muamele, akla ve fikre zarar verici bir takım riyâzet ve mücâhede usulleri olmadığını da aktarmıştık. Nefis, mizaçtan kaynaklanan tabii bir durum olduğu için onun yok edilmesi değil, devamlı surette muhasebe ile terbiye ve ıslaha çalışılması söz konusudur. Muhasibi'ye göre; nefis kendi fiillerini düşünüp taşınmadan ortaya koyar; küçük bir şeyle öfkelenir veya sevinir; işittiği küçük bir ses veya haberden korkuya kapılır. Bu durum mizacın fiil ve halleriyle dışa yansımadır. Mizaç, değiştirilemez; ancak mizaçtan kaynaklanan durum ve eylemler, kontrol altına alınabilir.

Muhâsibî nefsin veya mizacın istenilen bir ahlâkî biçimde tutulmasının yolunun, sürekli bir muhasebe, tefekkür, mücâhede ile mümkün olabileceğini ve asıl mücâhede nin de nefse arız olan ahlâkî hastalıkların giderilmesi için yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Kazanılacak veya kazanılması gereken bir ahlâkın ilkesini, nefsin muhasebe edilmesi üzerine kuran Muhasibi, tasavvufî ahlâkı bu noktadan temellendirmektedir. Bu temelinde her şeyden önce bireyin kendi benliğinde kurulması ve bireyin hal ve davranışlarının ıslah ve terbiyesi¹⁵⁶ olarak görmektedir.

Atâullah İskenderî (v.709/1309); “Nefsin hevâ-ü hevesinin tatlılığının kalbe yerleşmesinin; tedavisi olmayan bir hastalık olduğunu, iman ve marifetin mahalli olan kalbi, dünyevi şehvetlerden ve nefsin hevâ ü hevesinden arındırmak gerektiğini”¹⁵⁷ ifade etmektedir.

Yunus Emre ise şu beyitleri ile bu konuya dikkat çekmektedir:

“Eya gönül açgıl gözün fikrin yavlak uzatmagıl,

bakgıl kendü dirliğüne kimse aybın gözetmegil.”

¹⁵⁶Muhâsibî, age. s.127, 129

¹⁵⁷ İbn Atâullah el-İskenderî, *El-Hikem*, (trc. ve şrh: Ömer Faruk Hilmi), Tuğra Neşr. İst. 2010, s.137

Ey gönül gözünü aç, gerçekleri olduğu gibi gör, sözünü fikrini yaymayı boş yere fazla uzatma, kendi haline kendi dirliğine bak, kimsenin kusurunu, kimsenin ayıbını gözetleme¹⁵⁸ ve

“ *Tuta sabr u kanaati, tahammül eyleye katı,*

terk eyleye suretünü bildüğün unutmak gerek”

diyerek, sabır ve kanaat yolunu tutmak gerektiğini başa gelecek her türlü zorluklara tahammül etmeyi ve o zamana kadar edinilmiş bütün huyları bir yana bırakmayı, öğrenip bildiği her şeyi unutmasını¹⁵⁹ tavsiye etmektedir.

Yine “*Bekler isen din gayretin, virmegil nefse muradın*”

beyiti ile de din gayreti güdüyor, bundan bir karşılık bekliyor isen, her şeyden önce nefsinin her istediği şeyi ona verme¹⁶⁰ demektedir. Yunus, nefsi tutmanın ve terbiye etmenin yolunun kararlı bir irade, sistemli bir terbiye yolu ile mümkün olacağını bildirmektedir.

Selvi’ye göre “ıstılahta tezkiye etmek; nefsi inkâr, isyan ve gafletin zulmetinden, yani manevî kir ve perdelerden temizlemektir. Ona göre bu temizlik takva yolunda birinci adımdır. İkinci adım güzel ahlâk ile süslenmektir. Güzel ahlâk talim, temrin ve terbiye sonucu elde edilecek bir yetidir. Terbiye fitratta bulunan veya nefisten kaynaklanan kötü sıfatları giderip onların yerine güzel sıfatları elde etmek ve bunu bir meleke haline getirmektir. Selvi, tezkiye ve takvanın hedefinin aynı olduğunu bu hedefin de, kulun zâhiren ve bâtinen salah halini elde etmiş kâmil bir insan olması”¹⁶¹ olarak ifade etmiştir. Sûfilere göre, nefisle mücadele için nefsin ne olduğunun, onunla

¹⁵⁸ Yunus Emre, age. s.209

¹⁵⁹ Yunus Emre, age. s.196

¹⁶⁰ Yunus Emre, age. s.192

¹⁶¹ Dilaver Selvi, “Beyzâvî Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva” *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:11 Sy.26 İst.2010 s.128

nasıl cihad edilmesi gerektiğinin mutlaka bilinmesi ve ayrıca bu mücadele kararlı olmak gerekmektedir.

Niyazi Mısrî;

“ *Verme rahat nefisine daim gaza-i ekber et,*

kabe-i dil fetolup darül-eman etsun seni” ¹⁶² beyiti ile bu kararlılığa işaret etmektedir. Beyitte gaza edilmesi istenen nefis, mutmain olmamış nefistir. Yani henüz kötü vasıflarından temizlenmemiş ve Allah’ın razı olmadığı nefistir.

Sûfilere göre mücadele özellikle nefsin emmâre, levvame ve mülheme halleri ile yapılmaktadır. Çünkü sûfinin amacı ilk etapta nefis-i mutmainneye ulaşmaktır. Bunun için ise ruha düşman olan nefsin vasıflarını, gücünü, silahlarını ve askerlerini iyi tanıyıp, nereden ve nasıl saldıracağını öğrenerek, kendinî ona karşı silahlandırmak ve güçlendirmek gerekmektedir. Sûfiler nefsin terbiyesinin yollarını da açıklamaktadırlar. Bu konuda İmam Gazzalî nefis muhasebesi ve murakabesini altı makamda açıklamıştır: Ona göre; birinci makam nefis ile ortaklık (müşareket) kurmaktır. Çünkü “Bu dünyaya ticarete gelinmiştir. Bu ticaret de nefisle olur. Basiret ehli kişiler, nefislerini kendilerine ortak yerine koymuşlardır. Nitekim ortağa önce şartlar koşulur, ondan sonra o şartları gözetirler. Sonra hesaplaşma başlar. Eğer şartlara hıyanetlik görülürse, hıyanet eden kınanır, ona ceza verilir, daha olmazsa haklı olan hakkını elde etmek için savaşır.” ¹⁶³

Gazzalî’ye göre; usul olarak her gün nefsi uyarmalı, günahları hatırlatıp korkutmalı, sonra ona bugün yapacağı ibadetleri hatırlatmalı ve nefsi ibadetleri yapmaya zorlamak gerekmektedir. Ona göre şayet kulun nefsi bu öğütlere aykırı harekette bulunur ise ona ceza verileceği bildirilmelidir, çünkü nefis her ne kadar sözden anlamaz ve serkeş ise de nasihati kabul etmektedir. Gazzalî nefsin bunu kabul etmesinde riyâzet ve talimin tesirli olacağını ifade etmektedir. Tüm bunlar amelden önce gelen hesaplaşmalardır. Burada şu hadisi nakleder; “Akıllı kişi odur ki, kendi hesabını ölümden önce görür ve ölümünden sonra kendisine ne gerekecek ise onu işler. Önüne her ne iş gelirse düşünür. Eğer doğru

¹⁶² Mısrî, age. s.201

¹⁶³Muhammed Gazzalî, *Kimyâ-yı Saâdet*, (çev. Mehmet Faruk Gürtunca), Sağlam Yay. İst. s.616

yol ise o yolda gider, eğer yol doğru değilse ondan kaçınır.” O, her sabah vaktinde bu kadar şartı nefse koşmak gerektiğini ifade etmektedir.¹⁶⁴

Gazzalî’ye göre, ikinci makam murakabedir. *O* murakabeyi; nefsi inceleme ve onu teftiş etme olarak tanımlamaktadır. Her an nefsi gözetlemek gerektiğini, eğer bu gözetleme yapılmaz ise nefsin tembellikten ya da şehvete düşkünlükten kendi tabiatı üzerine döneceğini söyler. Asıl murakabenin, kişi ne iş işlerse işlesin, kalbine ne getirirse getsin hepsini Allah’u Teâlâ’nın bildiğini düşünmek olduğunu, çünkü halkın kişinin ancak dışını gördüğünü, ama Rabbin hem içini ve hem de dışını ondan daha iyi bildiğini ifade etmektedir.¹⁶⁵ Üçüncü makam olarak muhasebeyi ele alan Gazzalî, kulun amelinden sonra yapacağı şeyin nefsiyle hesaplaşması olduğunu söylemiştir. Her günün sonunda ve yatacağı vakitte geçen günün hesabını yapmalı, farz, sünnet, nafil ibadetlerini ve günahlarını düşünmelidir. Bu hesaplaşmada insan nefisine ihtiyatı arttırmalıdır, çünkü nefis yalancıdır, hilekârdır. Kendi isteklerini taat şeklinde gösterir. Oysa o fayda değil ziyandır. Gazzalî burada belki bütün mubahlardan hesap sormak gerektiğine işaret etmektedir: niçin işledin, kimin için işledin? Eğer nefsin ziyankârlığı görülürse kalbe ve o ziyanı işleyen uzva bunun hesabı ödettirilmelidir, demektir.¹⁶⁶

Nefis ile hesaplaştıktan sonra onun kusurları görülürse, geciktirmeden kendisini cezaya uğratmak şarttır. Eğer nefsin hesabından vazgeçilirse, işlediği kusur bağışlanırsa, cesareti artar ve artık onun peşinden yetiştirilmez. Nefis o kusurdan vazgeçene kadar bu dünyada cezasını ödemeli ve bir daha yapmamaya azmetmelidir. Ona göre sûfiler böyle davranmalıdırlar.¹⁶⁷ Beşinci makamda ise mücâhededen söz etmiştir. Birtakım kimselerin kendi nefislerinde tembellik gördükleri vakit, ona cezayı çok ibadet yapmak suretiyle verdiklerini, arif ve âbidlerin hallerinin böyle olduğunu söylemektedir. Eğer kulun bu halleri işlemeğe kudreti yoksa bunları dinleyip kendi noksanını bilmeli, gönlünde hayır işlemeğe râğbeti harekete geçirmeli, kendi nefesine karşı kuvvetli

¹⁶⁴ Gazzalî, *Kimya-yı Saadet*, s.617,618

¹⁶⁵ Gazzalî, age. s.618

¹⁶⁶ Gazzalî, age. s.622

¹⁶⁷ Gazzalî, age. s.623

durmayı başarabilmelidir. Gazzalî'nin aktardığı bir hadise göre Peygamber: “Akli başında olan, gününü dörde ayırmalıdır. Birisinde Rabbine yakarmalı, birisinde nefsini hesaba çekmeli, öbüründe Allah'ın sun'unu, azametini düşünmeli, dördüncüsünde ise, yemek yeme ve içmesi ile uğraşmalıdır” buyurmaktadır.¹⁶⁸

Altıncı ve son makamın nefsi kınamak olduğunu ifade eden Gazzalî'ye göre nefis öyle yaratılmıştır ki hayırdan kaçır, şerre ve kötülüğe eğilir. Nefsin huyu tembelliktir ve dünyevi şehvetleri sevmektir. Kul olarak insana, onu bu sıfatlardan temizlemek ve yola getirmek emredilmiştir. Bu halleri kimi insan nefsine kızarak, kimi insan lütufla ve yumuşak davranarak, kimisi fiille kimisi ise sözle başarmaktadır. Çünkü nefsin tabiatı öyle yaratılmıştır ki, eğer bir işte kendi hayrını görmese onu istemez. Hayrını görürse, zahmeti de olsa zahmete sabır gösterir. Bu mücadelelerde ona göre kalbin en büyük engeli cehaleti ve gafletidir. Bundan ötürü de kalbi daldığı uykudan uyandırmak gerektiğini¹⁶⁹ ifade etmektedir.

Tasavvuf klasik eserlerinden olan Kutû'l-Kulûb müellifi Ebû Tâlib-i Mekkî (v.386/996)'ye göre, salihlerden olabilmek için: “Müridin, rububiyet sıfatlarını bırakıp, ubudiyet sıfatlarına sarılması, şeytanî huyları terk edip, mü'minlere ait sıfatlara bürünmesi, hayvanlara ait tabiatlardan sıyrılıp, ruhanîlerin sıfatlarını kazanması yani zikir ve ilim ehli olması gerekmektedir. Mekkî'ye göre buna götüren yol ise; nefse malik olmaktır. Çünkü mürid, nefsine malik olduğunda nefsi ona boyun eğer, bunun için ona sürekli darlık göstermeli ve genişlik vermemelidir. Çünkü eğer nefsi kendine malik yapar ise, nefis ona hükmeder ve eğer onu sıkımsa ise nefis ona karşı koyar ve gevşer. O halde kul nefsine karşı zafer kazanmak istiyorsa, onu kendi hevâsına, kötü arzularına bırakmayıp, boş alışkanlıklarına ve kötü telkinlerine engel olup, zayıflatmalı ve onu güçsüz bırakmalıdır.”¹⁷⁰

¹⁶⁸ Gazzalî, age. s.624.625.626

¹⁶⁹ Gazzalî, age. s. 626

¹⁷⁰Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kutu'l- Kulub*, (trc: Dr. Dilaver Selvi, Ali Kaya), Semerkand Yay. İst. 2006, c. I, s.351, 352

Selvi'nin aktardığına göre“ Beyzâvî ise, tezkiyeyi başlangıç, takvayı sonuç olarak görmektedir. Beyzâvîye göre, takva içte başlayan manevî temizliğin, dışa güzel ahlâk olarak yansımadır. Takva, tezkiye ile başlar, güzel ahlâkla kemale erer, ihsan haliyle yani müşahede ile taçlanır. Ona göre din küfür, şirk ve isyan içinde olan insanları bu sıfatlardan temizleyip iman, ihlâs, salih amel ve en nihayetinde güzel ahlâka ulaştırmak için gelmiştir.”¹⁷¹

Sûfîler tasavvuf adaplarına uymakla, sâlikin güzel ahlâka erişeceğini belirtmişlerdir. Serrâc, sûfîlerin adablarını diğerlerinden, farklı bir takım özelliklere ayırmaktadır. Ona göre; “ Sûfîlerin diğer ilim erbabından farklı ilk özellikleri, farzları yerine getirdikten ve haramlardan kaçındıktan sonra, malayani denilen boş ve anlamsız meşguliyetleri terk etmek, maksatları ile aralarına giren her türlü alakadan sıyrılmaktır. Onların Allah'tan başka gaye ve maksatları yoktur.

Serrâc'a göre sûfîlerin bundan başka muhtelif adapları da vardır. Bunlardan bazıları ise şöyledir: “Dünya nimetinin azına kanaat, zaruri olan, bir azıkla yetinmek, zaruri olan giyim-kuşam, yiyecek ve istirahat imkânını sağlayacak bir şeyle iktifa etmek ve iradî olarak fakirliği zenginliğe tercih etmektir. Üstünlük ve büyüklüğe rağbet etmemek, itibar ve makamdan feragat gösterebilmek, yaratıklara şefkat ve merhamet edip, büyük küçük herkese tevâzu gösterip, ihtiyaç anında bile başkalarını kendine tercih(isar) etmek, dünyaya dalanlara aldırış etmemektir. Serrâc devamla Allah hakkında daima hüsn-i zan sahibi olmayı, taate koşarken ve hayırda yaraşırken daima ihlâs üzere bulunmayı, her şeyden kesilip Allah'a yönelmeyi, O'nun kazasına rızâ, belasına sabır göstererek nefsin isteklerine karşı koymayı ve nefisle mücâhede konusunda direnç gösterip ona muhalefet etmek gerektiğini, ona karşı dikkatli olunmasını”¹⁷² söylemektedir.

Sûfîler insanı kemâle eriştirecek hususlara, özel bir önem vermektedirler. Onlara göre günahlardan pişman olup tövbe etmek, nefislerine gelen her türlü sıkıntı, eziyet ve belaya karşı sabır gösterip, Allah'ın takdirine razı olarak ümit ve korku arasında

¹⁷¹ Selvi, agm., s.128

¹⁷²Tûsî, age. s.14, 15

dengeyi sağlamak, şükürle birlikte masivâdan yüz çevirmek gerekmektedir. Bu hali elde etmek için ihlâs ile ibadet ve tatta bulunup, halka karşı şefkat, merhamet ile hoşgörülü muamele edip, Rabbine ve tüm yaratıklara karşı muhabbet ve daim tefekkür halinde bulunmak sâliki kemale eriştirecek faziletlerdendir.

Necdet Tosun'a göre; tasavvûfi eğitimin (seyr ü sulûk) nihai hedefi ve gayesi insan-ı kâmil yani olgun ve ahlâklı bir insan yetiştirmektir. İnsan-ı kâmilin zıddı insan-ı nakıs yani eksik, ham, ahlâkî kusurları ve zaafı bulunan insan demektir. Ona göre tasavvufî eğitimin gayesi, kötü huyları (ahlâk-ı zemime) kalpten çıkarmak ve güzel ahlâk tohumlarını sulayıp onların yeşermesini sağlamaktır.¹⁷³

Sûfiler güzel ahlâk sahibi olmak için halka karşı merhametli, hoşgörülü ve affedici olmaya gayret edip, kendilerini bu yönde kontrol etmeye ve öfkelerini yutmaya çalışmaktadırlar. Bu mücadele ile bir yandan nefis terbiyesi yaparken öte yandan salt Allah'ın rızâsını elde etmeye ve lütfuna mazhar olmayı azmetmektedirler. Nihayetinde tasavvuf terbiyesi ile güzel ahlâka ulaşmanın yollarından biri olan, nefse karşı başkalarının yapmış olduğu kusur ve hataları affetmek ve bunu Allah'ın rızâsına kavuşma amacı ile ihlâsla ve riyâsız yapabilmek, kendi nefsinin hiç affetmeyerek ona karşı mücadele etmek, sûfilerin manevî gelişimlerinde yadsınamayacak derecede önem arz ettiği görülmektedir.

Sûfilere göre, bu derecede önemli görülen affetmek ve güzel ahlâk faziletlerine erişmek elbette meşakkatli bir süreci kapsamaktadır. Sûfilerin, Kur'ân ve sünnete dayanarak ve ashabın yaşantısını inceleyerek, ehlinin de tespit ve tavsiye ettiği usûl ve tekniklerin uygulanması sistematik hale getirilmiştir. Yüzyıllardır layık-ı vechi ile uygulayanları menzillerine ulaştırmış bu usûlleri uygulayanlarda, ehl-i tasavvufa göre güzel bir ahlâka sahip olarak, herkesi affetmeyi ve hoş görmeyi diğerlerine nazaran daha kolay ve süratli gerçekleştireceklerdir. Şimdi ise manevî gelişim yolunda uygulanan bu usul ve tekniklerin özellikle affetmeye ve hoş görüp, hilm ile davranmaya etkilerini ve katkılarını inceleyeceğiz.

¹⁷³ Necdet Tosun, *Derviş Keşkülü*, Erkam Yay. İst. 2012, s.28

IV- TASAVVUFTA MANEVÎ GELİŞİM YOLUNDA UYGULANAN USÛL VE TEKNİKLERİN “AFFETME”YE ETKİLERİ

Tasavvufta Allah’a ulaştıran yollar, yaratıkların nefesleri adedince kabul edilmektedir. Fakat bir sınıflama yapacak olursak bu yolları; üç grupta incelemek mümkündür: Mutasavvıflar bunları; Ahyar, Ebrar, Şuttar tarikleri¹⁷⁴ olarak sınıflandırmıştır. Âlimlerin ittifakla kabul ettikleri tarikatlar, tüm kaidelerini Kur’ân ve sünnetten almışlardır. Zira bunun aksiyle hareket eden sapık tarikler de türemiş ancak; varlıklarını koruyamamışlardır. Tarikatlarda şeriat doğrultusunda hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir takım usul ve esaslar vardır.

Bu usul ve esasların farklılıklarına göre tarikatlar ruhanî ve nefsanî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ruhanî tarikatlar, menfuh ruh üzerindeki kesafetin kalkması için kalp tavsiyesi ile meşgul olurlar. Bunun yolu da nafil ibadetler, zikir, teslimiyet, râbîta gibi manevî gıdalarla ruhu beslemektir. Nefsanî tarikatlar ise nefsin aldatıcı ve geçici arzuları ile mücâhede ve mücadeleyi esas alan tarikatlardır. Bu mücadele yollarında da yine nefsi terbiye, zikir, tefekkür, râbîta gibi usuller uygulanmaktadır.¹⁷⁵

Tüm tasavvuf usulleri içinde genelde ortak kabul edilip uygulanan esasların içinde mürşide intisâb, zikir, tefekkür, sohbet ve râbîta görülmektedir. Bu usulleri yaşantısında tatbik eden sûfilerin hallerinde önemli ölçüde olumlu değişiklikler yaşanmaktadır. Sûfilere göre terbiye içinden geçen sâlike ahlâk-ı haseneyi kazandıracak olan bu uygulamalar onun insanlara daha hoş görülmesi daha yumuşak ve daha affedici davranmasını mümkün kılmaktadır. Bu sebeple müridin ahlâkının güzelleşmesi üzerinde etkileri olan mürşide intisâb, zikir, tefekkür, sohbet ve râbîta kavramlarını kısaca inceleyeceğiz.

A. Mürşid ve İntisâb

Mürşid bir tekke veya zaviyede reislik eden, irşad eden ve müridleri bulunan, doğru yolu gösteren kılavuz, gafletten uyandıran, tarikat piri demektir. Tasavvufta esas olan

¹⁷⁴ Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay. İst. 1992, s.234

¹⁷⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 233, 234

mürşidin kitap ve sünnet ilmine vukufu tam, güzel sıfatlarla muttasıf, üstün ahlâk sahibi, dünya ve mevki hırsından uzak bir kimse olmasıdır. Mürşidin, müride faydası, karşılıklı bir yardımlaşmanın neticesidir. Tasarruf Allah'a aittir ve mürşidde herkes gibi Allah'a muhtaçtır. Mürşid ruh ile meşgul olur. Kendisine intisâb eden müridin bütün özelliklerini, kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak, herkese iktidarına göre ayrı ayrı yol gösterir. Yaratılıştaki ferasetine ve ilmine göre müridin kalbindeki ve mizacındaki sertliği, ahlâkında ki kötülükleri yavaş yavaş gidermeye çalışır ve bu faaliyetinde model olarak her zaman Hz. Peygamber alınmaktadır.¹⁷⁶

Bir mürşide intisâb eden sâlik, mürşidinî tavsiyeleri doğrultusunda nefsini terbiye etmeye çalışır. En güzel sıfatlarla donanmış ve sâlikin geçmiş olduğu hallerden geçip kemale ulaşmış olduğu için mürşid en iyi kılavuzdur. Kara'nın aktardığına göre, Kübreviyye tarikinin mürşidi Necmeddin-i Kübrâ (v.618/1221)'ya göre, kübreviyenin önem verdiği üç temel esastan biride "iradeyi şeyhe teslim etmektir. O, müridin çocuk gibi olduğunu ne yapacağını bilmediğini, yolun tecrübesine sahip olmadığını, bunun için Mürşidin tecrübesine teslim olması gerektiğini" ifade etmektedir.¹⁷⁷

Said Nursi, dokuzuncu telvih'in üçüncü maddesinde; "Âlem-i berzah ve ahret seferinde, tarikat silsilelerinden bir silsileye iltihak edip ve o kabile-i nurâniye ile ebedü'l-âbâd yolunda arkadaş olmak ve yalnızlık vahşetinden kurtulmak ve onlarla, dünyada ve berzahta mânen ünsiyet etmek gerektiğini ifade etmektedir. Evham ve şübehâtın hücumlarına karşı, onların icmâna ve ittifakına istinad edip, her bir üstadını kavî bir sened ve kuvvetli bir burhan derecesinde görüp, onlarla o hatıra gelen dalâlet ve şübehâtı defetmek"¹⁷⁸ demektedir. Ona göre bir mürşide intisâb edip, onlarla maddi manevî ünsiyet etmek gerekmektedir. Ayrıca sâlikin gönlüne gelen vesvese ve şüphelerin saldırılarına karşı da mürşidinin ve o silsileye mensup diğer üstadlarının icmâna göre hareket edip, her birini de kuvvetli bir delil olarak kabul etmesi gerekmektedir. Zira sâlik hatıra gelen dalalet ve şüpheleri böylelikle defetmektedir.

¹⁷⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay. İst. 1990 s.129, 131

¹⁷⁷ Mustafa Kara, *Necmeddin-i Kübrâ*, Hassa Mimarlık Kültür Yay. İst. 2008, s.47

¹⁷⁸ Nursî, age. s.513

Sûfilere göre yolda yolcuya düşen rehberine uymaktır. Rehberinin yap dediklerini yapıp, yapma dediklerini yapmayan yolcu menziline kolaylıkla varmaktadır.

Mutasavvıflara göre kişi, nefsinin terbiyede mutlaka manevî bir rehberine ihtiyaç duymaktadır. Çünkü manevî rehber olmuş kâmil insanlar, sâlikî feyiz ve öğütleri ile yetiştirmektedirler. Zira bu rehberler Kur'ân ve Sünneti tam manasıyla yaşayan, Allah'ın sıfatları ile ahlâklanmış olan kimseler oldukları için insanlara hilm ve tevâzu gösterip, onların kusur ve hatalarını affederek rehberlik yapmaktadırlar.

Ahlâk-ı hasene sahibi kemale ermiş olan mürşidinî takip eden sâlik, mürşidinî model alıp ona uymaya, onun ahlâkî ile ahlâklanmaya ve onun gibi davranmaya çalışmaktadır. Mürşide intisabıyla onu model alan sâlik, tıpkı mürşidi gibi ilim sahibi olmaya, insanlara af ve müsâmaha ile davranmaya, güzel ahlâkî kazanma yolunda gayret etmeye çalışmaktadır.

B. Zikir

Zikir, lügatte “anmak, hatırlamak, yâd etmek” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise zikir; Allah'ı anmak ve hatırlamak, onu unutmamak ve gaflet halinde olmamaktır.¹⁷⁹ Zikir Yaradan'ı hatırlamak açısından kulun en önemli görevidir, zira Rabbi'ni unutan kul gaflet ve cehalet içinde ölüp gitme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.

“Bazı âlimlere göre ‘insan’ kelimesi ‘nisyan’ unutmak kelimesinden türemiştir. Ruhlar Allah'ın ‘ben sizin rabbiniz değil miyim?’ Sorusuna ‘Evet’ diyerek cevap vermişlerse de, dünyaya gelip bir bedene girdikten sonra çoğu, bu sözleri unuttur ve putları ya da

¹⁷⁹ Uludağ, age. s.393

mal mülk sevgisini ilah edinîrler. Bu nisyanın yani Allah'ı ve Allah'a verilen sözü unutma hastalığının tedavisi ise hatırlamaktır, zikirdir.”¹⁸⁰

Gazzalî bütün ibadetlerden muradın Allah'ı anmak ve zikretmek olduğunu söylemektedir. Ona göre namazın, orucun, haccın böylece bütün ibadetlerin ruhu ve en seçkini Allah'ın zikridir. Allah'ın kulu anması da kulun onun zikrinin bir semeresi, bir yararadır. Ve zikirle bu yarardan da daha nice yararlar hâsıl olur. Bundan dolayı Allah “Beni anın ki, ben de sizi anayım.” (Bakara/152) diye buyurmuştur. Bu anış süresiz, devamlı olmalıdır. Ona göre kurtuluş bulmak ancak bu anışlarla mümkün olmaktadır.¹⁸¹ İnsan ruhunun tekâmülü aşama aşama gerçekleşmektedir. Zira Allah'ı anmakla başlayan bu tekâmül süreci de, zahirden batına doğru mertebeler şeklinde devam etmektedir.

Kâdirî tarikinin büyük mürşidi Abdülkadir Geylânî (v.561/1165)'ye göre erenler, Allah'ı önce dilleriyle, sonra kalpleriyle, sonrada özleriyle zikrederler. Diğer insanlardan veya mahlûkattan kendilerine herhangi bir eza, cefa geldiği zaman yüzlerinde bir gülümseme belirir. Çünkü onların nazarında dünyanın ve içindekilerin hiçbir değeri yoktur.¹⁸²

Sûfilere göre dünya onların nazarında bir “hiç” mesabesine gelmediği müddetçe Allah'ı anmaları kâmil bir mertebeye ulaşmamış olacaktır.

Eşrefoğlu Rûmî (v.874/1470)'ye göre; “Zikr-i kâmil müridin kalbine şeyhin dilinden gelip yetiştiği zaman o kimsenin gönlünde asla karanlık kalmaz. O zikrin nuruyla münevver olur. Bütün hayalâtlar ve şeytanın vesveseleri gönülden giderilir. Tâlibin kalbine zikir yetiştiğinde o gönülde Hak Teâlâ'nın marifeti hâsıl olur.”¹⁸³

¹⁸⁰ Tosun, *Zikir ve Tefekkür*, Hacegan Yay. İst. 2010, s.12

¹⁸¹ Gazzalî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s.141

¹⁸² Abdülkadir Geylânî, *Fethu'r Rabbâni ve'l Feyzu'l Rahmani, Sohbetler*, Uyanış Yay. İst. 1985, s.42

¹⁸³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekkin Nüfus*, Merve Yay. İst. 2007, s.460

Muaz b. Cebel (r.a) anlatıyor: Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “ Kul kendinî Allah’ın azabından kurtarmada zikrullahtan daha müessir bir amel işlememiştir.”¹⁸⁴

Ebü’ d Derdâ: “Size, yapacağınız amellerin en hayırlısını, sizin efendiniz Allah katında en sevimsisini, sevap bakımında en fazla büyüyüp gelişenini, düşmanla karşılaşp sizin onların boyunlarını, onların da sizin boyunlarınızı vurmanızdan daha hayırlısını ve altın ve gümüş dağıtmaktan daha hayırlısını haber vereyim mi?” dedi. Onu dinleyenler: “Ya Ebü’ d Derdâ o bahsettiğin şey nedir?” dediler. O: “Allah’ın zikridir. Allah’ı zikretmek ibadetlerin en büyüğüdür,” dedi.¹⁸⁵

Tosun’a göre bütün ahlâk dışı davranışlar ve günahlar Allah’ı unutmaktan kaynaklanır. Bunun çaresi de Allah’ı ve ahireti hatırlamak yani zikirdir. Zikir sayesinde, Allah’ın kendisiyle birlikte olduğunun ve sürekli kendisini gördüğünün bilincinde olan kişide erdemli ve ahlâklı davranışların artması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü sevdiğinin kendisini sürekli izlediğini bilen âşık daima onu razı edecek amelleri yapmaya çalışır.

Tosun’a göre zikir, insanın içindeki kötü ahlâkı temizler. Zikir nefsin arınmasını, olgunlaşmasını, günahların silinmesini ve hasenatin çoğalmasını sağlar. Allah’u Teâlâ’nın isim ve sıfatlarını, şuurla anan kimse, O’nun nimetlerini, kullarına olan sevgi ve merhametini¹⁸⁶ düşündükçe, Allah’a olan sevgisi zamanla artar, bu sevginin artmasıyla birlikte yaratılmışlara da sevgi merhamet gözüyle bakıp onları sever ve affeder.

Kalbe yerleşen zikir sebebiyle oluşan sevgiden“yaratılanı Yaradan’dan ötürü hoş görmek” duygusu oluşmaktadır. Zira kul Rabbinin andıkça Rabbi onunla beraber olur ve kalbi Allah ile dolu olan kimse de âleme rahmet nazarıyla bakmaktadır.

“Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu söylemiştir: ‘ Allah Teâlâ: “ Ben, kulumun bana olan zannının yanındayım, Beni andığında/hatırladığında, Ben onun yanındayım. Beni içerisinde anarsa/hatırlarsa, Ben de onu içerimde anarım. Eğer Beni bir topluluk içerisinde anarsa/hatırlarsa, Bende onu onlardan daha hayırlı bir

¹⁸⁴ İmam Malik, *Muvatta*, Kur’ân,24; Tirmizi Daavat, 6; İbn Mace, Edeb 53

¹⁸⁵ Ebü’ l Leys Semerkândî, *Tenbihü’ l Gafilin*, (trc. Hüseyin Okur) İst. 2011, s.93, 94 c.II

¹⁸⁶ Tosun, *Zikir ve Tefekkür*, s.12, 23, 25

topluluk içerisinde anarım. Eğer Bana bir karış yaklaşırsa, Ben ona bir kol yaklaşıyorum. Eğer Bana bir kol yaklaşırsa, Ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Eğer Bana yürüyerek gelirse, Ben ona koşarak gelirim.”¹⁸⁷

Zikreden kimse şeytanın şerrinden de korunmuş olduğundan nefsin ve şeytanın vesveselerine ehemmiyet verip takılmaz çünkü o, zikirde Allah’ın da kendisini anması muradı ile sürekli gayret göstermekte olduğu için tüm dikkatini toplamış olarak, huzurda durmaya devam etmektedir. Zira zikrin bir diğer özelliği de yoğunlaşmayı arttırmasıdır. Dikkat ve yoğunlaşmayı, zikrederek Allah’ta yoğunlaştırmaya çalışan bir sâlik; insanlarla kurmuş olduğu münasebetlerinde, Allah’ın emirleri doğrultusunda daha dikkatli olmaya çalışmaktadır.

Zira ayette buyrulduğu üzere, “Onlar ki, ayakta iken de ve yanları üzerine yatarlarken de Allah Teâlâ’yı zikrederler ve göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunurlar. İşte onlar şöylece tesbih ve niyazda bulunur dururlar: Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın, Sen münezzehsin, artık bizleri ateş azabından koru...(Al-i İmran,3/191)

Allah’ı çokça zikreden bir kul daima Rabbi ile meşgul olduğu için, insanların yaptıklarını gördüğü haksızlıkları ya da hata ve kusurları kolayca affeder, çünkü aynı zamanda zakir olan sâlik, masiva ve malayani ile gönlünü meşgul etmek istememektedir.

C. Tefekkür

Kur’ân’da birçok ayette işin sonunu düşünmek, kâinata ve olup bitenlere ibretle bakmak emrolunmuştur. Ayetlerdeki düşünmez misiniz? akletmez misiniz? ibret almaz mısınız? yönündeki uyarılar ile insanlar hep tefekküre (düşünmek) sevk edilmektedirler.

Gazzalî’ye göre kulun tefekkürü, ya kendi katında olur yahut Allah’ta olur. Kişi yaratılışını, âlemi, ölümü ve ahreti, kendi nefsinin, kötü sıfatlarını ve kötü amellerini düşünür. Faydalı bir tefekkür ile de kendisini bunlardan temizlemeye çalışır. Açıkta

¹⁸⁷ Buhari, *Sahih*, Tevhid,2221, (trc. Abdullah Feyzi Kocaer), Hüner Yayınları, Konya,2003,C.II, s.502

açığa olan günahların çoğu gözü, dili el ve ayakları gibi bedeni uzuvları ile ilgilidir. İçindeki kötülükleri de niyetleri de günahlarıyla ilgilidir.¹⁸⁸

Sûfilere göre insan tek tek tüm uzuvlarında sadır olan günahlarını düşünüp, ölümü ve haşri tefekkür ederek kendinî hesaba çekmeli ve devamlı suretle tövbe, dua ve niyaz ile Allah'tan affını dilemelidirler. Tefekkür de zikrin bir çeşididir. Çünkü nasıl zikir ile Hakk'a yönelmekte ise tefekkür ile de Allah'ın sıfatlarını, yarattığı âlemi, haşrı, hesabı ve ölümü düşünerek Hakk'a yönelmek söz konusudur.

Burada Serrâc zikri ve tefekkürü birlikte ele almaktadır. Ona göre, zikrin birincisi; Kur'ân tilaveti, tehlil ve tesbih ile olurken, ikincisi Allah'ın birliğini, esmâ ve sıfatlarını hatırlama şartlarına göre kalpleri uyarmadır.¹⁸⁹

Rufai tarikinın mürşidi, Ahmed Rufai (v.578/1182)'ye göre ise; tefekkür, peygamberin ilk amelidir. Farzlar gelmeden önce peygamberin (s.a.s) ibadeti Allah'ın nimetlerini ve eserlerini düşünmekti... İlahî teklif gelinceye kadar bu hal böylece devam etti. Siz de Allah'ın nimet ve eserlerini düşünmeli ve ibret almalısınız ki ibret almadan fikir hiçbir şeye yaramaz, demektedir.

Ona göre: “Tefekkür, ibret verici olursa o zaman baştan aşağı vaaz ve hikmet olur. Rufâî, tefekkürden sonra amelleri sahih aslı üzerinde sağlamlaştırın! Amellerden sonra da ahlâkı güzel bir yol üzerinde sağlamlaştırın”¹⁹⁰ demektedir.

Ölümü ve ahiret hesabını tefekkürle, ibretle yapmaya devam eden bir sâlik muhtemeldir ki, kötü ahlâklarını da düşünerek izale etmeye çalışacak ve diğer herkesin de kötü yönleri olduğunun şuuruna vararak onların hatalarını affedecektir. Çünkü kendisinin de kötü yönlerini görmekte ve kendisi de affedilmeye muhtaç durumdadır.

Geylani'ye göre; salihlerin âdeti susmak, sükût etmek, daha çok dinlemek ve tefekkür etmektir. Nefis, kul ile Rabbi arasında bir perdedir. Tefekkür ile nefsinin tanıyan

¹⁸⁸ Gazzalî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s.630, 631

¹⁸⁹ Tûsî, age. s.223

¹⁹⁰ Ahmed Rûfâî, *Vaazlar (El-Burhan'ül Müeeyyed)*, (sad. Naim Erdoğan), Pamuk Yay. İst. 2005 s.60

Allah'a ve mahlûkata da mütevazı davranır. Geylani nefsinı tanıyanın onun şerrinden sakınacağını¹⁹¹ ifade etmektedir.

Rivayet edildiğine göre, Amr b. Kays: "Ahiret günü insanların en çok sevinecek olanı, dünyada en çok üzölenlerdir. Ahrette insanların en çok gülecek olanları, dünyada iken en çok ağlayanlarıdır. Kıyamet günü insanların en ihlâs sahibi olanları, dünyada iken en çok tefekkür edenleridir"¹⁹² demektedir.

Çünkü Allah'ın sıfatları, azameti, yarattıkları, cennet ve cehennem üzerinde derin bir tefekkürle meşgul olan kişi, bu dünya hayatı ve içindeki hiçbir şeyle alakalı coşkun bir mutluluk ya da sevinç yaşayamaz. Zira ahirette yaşanacakların kaygısı onun gönlünü hüzne boğmaktadır.

"Rivayete göre Hz. Ali derki: "Hayır dört şeyde toplanmıştır; Susmak, konuşmak, bakmak ve hareket. Allah'ın adı geçmeyen bir konuşma boştur. Tefekkürü olmayan bir susma, unutkanlık ve dalgınlıktır. İbret almayan bakış gaflet, Allah'a kulluk için olmayan hareket kayıptır. Allah; konuşması zikir, susması fikir, nazarı ibret, hareketi ibadet olan kimseye rahmet etsin. İnsanlar böylelerinin elinden ve dilinden selamettedir."¹⁹³

Yılmaz'a göre; insan, dünya işine dalmaktan şaşkına dönünce, kabir ehlinin halini, ölümü ve ötesini düşünerek nefsinı muhasebe etmeli ve kendinî toparlamalıdır. Kabir ehlinin halini düşünmek, kendisinin ölümünü düşünmek, tefekkür-i mevt insanı dünya lezzetlerine aldanmaktan belli ölçüde korumaktadır.¹⁹⁴

Sâid Nursî'ye göre; "tarıkatta zikr-i kalbî ile ve tefekkür-ü aklî ile kazandığı teveccüh huzur ve kuvvetli niyetler vâsıtasıyla, âdetlerini ibadet hükmüne çevirmek ve muamelât-ı dünyeviyesini, a'mâl-i uhreviye hükmüne getirip sermaye-i ömrünü hüsn-ü istimâl

¹⁹¹ Geylânî, *Sohbetler*, s.380, 381

¹⁹² Semerkândî, age. c.II, s.387

¹⁹³ Yılmaz, age. s.94

¹⁹⁴ Yılmaz, age. s.322

etmek cihetiyle, ömrünün dakikalarını hayat-ı ebediyenin sümbüllerini verecek çekirdekler hükmüne getirmektedir.”¹⁹⁵

Sâlikin amellerini ihlâsla yapabilmesi ve güzel ahlâka ulaşabilmesi için tefekkür etmesi şarttır. Sâlikin yaradılışı, ölümü, haşri, hesabı, Allah’ın Esmâ ve sıfatlarını tefekkür edip, nefsinî kötülüklerden temizlemeye çalışarak kendinî terbiye etmesi gerekmektedir.

Sûfilere göre sürekli Allah’ı zikredip, tefekkür ederek, O’nun affını ümid eden bir sâlik, insanlara öfkelenip, hırs ve intikama yenik düşmede, elbette ki diğer insanlara göre daha kontrollü olmaktadır. Tefekkür gadaba engel ve affa vesile olan bir amel olduğu için ibretle ve ihlâsla yapıldığında mutasavvıflara göre; bu kontrolün tesisinde en önemli araçlardan birisi olmaktadır.

D. Sohbet

Yılmaz’a göre “Sohbet, beraber bulunmak, arkadaş ve dost olmak anlamındadır. Peygamber, müşid, muallim ve üstadla beraber olmak” sohbet kelimesiyle ifade edilmiştir. İmanla Hz. Peygamber’i gören, onunla beraber bulunan ve bu imanla ölen kimselere verilen sahabi adı ona göre ‘sohbet’ kökündendir. Hz. Peygamber, ashabını sohbetle yetiştirmiştir. Ona göre sohbette hem sözle eğitim, irşad ve tebliğ vardır; hem de hal eğitimi, manevî yansıma söz konusudur. Kuran’daki: “And olsun ki Allah’ın Rasulün’de sizler için, Allah’ı ve ahiret gününü umanlar ve Allah’ı çokça ananlar için güzel bir örnek (üsve-i hasene) vardır.” (Ahzab,33-23) ayeti bu yansımayı ve hal transferini ifade etmektedir.¹⁹⁶

“ Ebû Hureyre (r.a)’den rivayet edildiğine göre, Peygamber(s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir topluluk içinde Allah’ın adının gündeme getirilebileceği evlerden birinde toplanır, Kur’ân-ı Kerîm okur, aralarında onu konuşur, üzerinde düşünüp tartışırlarsa, mutlaka kalplerine huzur, gönüllerine ferahlık, ruhlarına sekinet, sakinlik, dinginlik iner. Allah’ın rahmet ve merhameti, af ve bağışı, acıması onları kaplar. Meleklerde

¹⁹⁵ Nursî, age. s.514

¹⁹⁶ Yılmaz, age. s.189

kendilerini kuşatır, sarar, koruma altına alır ve Allah da onları kendi katındaki daha güzel bir toplum içinde anar, onlardan bahseder.”¹⁹⁷•

İnsanlar kendilerinde mevcut kötü ahlâk unsurları olan; kibir, gurur, haset, bencillik, öfke, riyâ, inat, intikam, cimrilik vb. gibi manevî hastalıklardan mücadele etmeksizin kurtulamazlar. Bu yolda mücadele eden sâffilerin, güzel huyları kazanmaları, özellikle o güzel insanlarla beraber olmalarına da dayanmaktadır. Çünkü salih, güzel huylara sahip güzel insanlarla sohbet ettiğinde kendinde, mevcut olan hastalıkları, kötülükleri fark etmektedir.

İnsanların nefsi genelde ahlâk ve takva açısından kendinden daha kötü durumda olanlarla ünsiyet kurduklarında kendi hallerini daha iyi görüp meşrulaştırmakta ve düzeltme yolunda gayret sarf etmemek eğilimindedir. Oysa insanlar ahlâkı güzel kişilerle ünsiyet kurup sohbet meclislerine devam ettiklerinde, kendi eksik ve kusurlu yanlarını görüp bunlarla mücadele etme yoluna daha kolay girmektedirler. Peygamber bir hadislerinde “Mü’min mü’minin aynasıdır”¹⁹⁸ buyurmuştur. Yine, “Kişi sevdiği ile beraberdir” sözleri sohbet meclislerinde kişilerin birbirine ayna olduklarına ve sevdikleri insanların halleriyle hâllendiklerine işaret etmektedir.

Eraydın’a göre, kalbî hastalıkların devâsı sohbet meclislerinde bulunmaktadır. Çünkü müşidlerin sohbetleri, gönüllere şifa sunan manevî bir ilaçtır. Ona göre sohbet, sâliki kötülüklerden uzaklaştırır, mâsiyetten, nefse haz veren davranışlardan alıkoyarak ruhunu güçlendirir. Bu sebeple kalp ilimlerinin kaynağı olarak sohbetlerinde önemi büyük olarak görülmektedir. Sohbetlerde mü’minler, kardeşlerine mir’at olmaktadır.

Eraydın: “İnsanların yalnız yaptıkları ibadetlerde nefislerine ve şeytana yenik düşme ihtimalleri olabilir. Bu tehlikeye karşı alınacak tedbir ise Allah ve Resulünün ahlâkı ile yaşamaya çalışan kimselerle yapacakları sohbetlerdir”¹⁹⁹ demektedir.

¹⁹⁷ Bakırcı, Saffet, *Sirac-i Münir*, Serendib Yayınları, Konya, 2009, s.150

• Aynı hadis Müslim, Zikir, 2699, Hüner Yayınları, C.II, s.485

¹⁹⁸ Tirmizî, Birr 17, 18,

¹⁹⁹ Eraydın, age. s.154

Ehl-i tasavvufa göre, sohbeta bir duygu aktarımı olarak bakmak gerekmektedir. Allah'ın rızâsına ulaşmak niyetiyle bir araya gelip, Allah'ı ananlara meleklerin şahitlik edeceğini ve sohbetten hâsıl olan sevapların, zuhur eden manevî feyzin cemaate fert fert aktarılacağı ifade edilmektedir. Zira Allah, kendisini ananlarla birlikte olduğunu Kur'ân' da birçok yerde haber vermektedir.

Sohbet ehli kimseler sohbet dışında geçirdikleri zamanlarda günahlarını ve işlemiş oldukları hata ve kusurları, sohbetle birlikte yeniden düşünüp tefekkür edip tövbe ve dua ile affını ummaktadırlar. Allah için bir araya gelinen sohbet meclislerine devam eden bir sâlik, her sohbeta nefsinin hesaba çekmekte ve aynı zamanda da zikir, tefekkür, tövbe ve dua ile Allah ile beraber olmaktadır. Sûfilere göre, Allah'ın razı olduğu, lütfu merhametiyle yer aldığı bu meclislerde ilahî feyiz mürşid kanalı ile aktarılmaktadır. Bu hal aktarımına ulaşan sâlik nefsinin ıslah yolundaki mücadelesinde daha kolay ve çabuk ilerleme kat etmektedir.

Günümüzde grup terapisini merkez alan psikoloji ekolleri; aynı durumda bulunan kişilerin bir araya gelmek suretiyle yapmış oldukları paylaşımların, kendilerinin hatalarını görmelerine ve bu yanlıştan dönmeleri yolunda gayretlerinin arttığı tespitlerini içermektedir.

Allah için bir araya gelen, duada bulunan zikir ve tefekkür ile bu hallerini, en güzel örnekleri model alarak düzeltmeye çalışan kimselerin katıldığı sohbet meclislerinde yetişen sâlikin, insanların kusur ve hatalarını görmemeye çalışıp onları affetmeye gayret ettiği ve Allah için affettiği oldukça önem arz etmektedir.

E. Râbîta

Abdullah Hânî'ye göre “râbîta, müşahede makamına ulaşmış, Zâtî sıfatların hakikatine ermiş kâmil bir şeyhe kalbi bağlamak, huzur ve gıyabında onun suretini hayalinde muhafaza etmekten ibarettir. Zira bu sıfatlarla sıfatlanmış kâmil şeyhi görmek, ‘onlar öyle kimselerdir ki görüldüklerinde Allah hatırlanır.’ mealindeki hadis gereğince, kalpte zikrin faydasını doğurmaktadır. Böyle bir mürşidin sohbeti ise, ‘onlar, Allah ile meclis kuranlardır’ mealindeki hadis gereğince de Allah ile kalbî beraberliğin oluşması sağlanmaktadır. Mürşid, bir oluk gibidir. Feyiz, onun okyanus gibi geniş kalbinden,

kendisine râbîta kuran müridin kalbine akar. Mürid, ‘kişi sevdiği ile beraberdir’²⁰⁰ hadisi gereğince onu daima hayalinde tutmak suretiyle şeyhinin vasıflarıyla vasıflanır ve onu sevmeye başlar. Hânî’ye göre fena fiş-şeyh (bütün varlığını şeyhinin manevî şahsiyetinde yok etme hali) fenafillâh’ın (bütün benliğinin Allah’ın varlığında yok olması hali) başlangıcıdır.’²⁰¹

Tasavvufî adab konusunda müstakil eseri olan İsmail Çetin’e göre râbîta “Nakşibendî sadatlarına göre Allah’a kavuşmaya ve vusule ulaştıran en kuvvetli vasıta’dır. Hatta maksadın kabesine kavuşmanın râbîta ile daha kolay olduğunu tasrih ettiler. Bunu ruhanî sohbet olarak tarif etmektedirler.’²⁰²

Nakşibendiyye kolunun müşidlerinden Mevlana Halid Bağdadi’ye göre, “mürid, müşidinden feyz alabilmek için kalbini, müşidinî kalbine bağlar. Ancak mürid, kalbini müşidinî kalbine hüznü olduğu halde ihlâs ve muhabbetle bağlar.” Ona göre mürid, müşidinî huzurunda bulunurken kalbinden gafleti, şehvet, kin, hırs ve öfkeyi atıp batınî feyz talep eder. Ayrıca müşidinden kendisine manen iltifat ve teveccüh etmesini bekler.²⁰³

Nakşibendi tarikinın müşidlerinden Sıbgatullah Arvasî (v.1287/1876), müridin müşidinî râbîta ederek elde edeceği feyz ve bereketin, konuşularak elde edeceğinden daha fazla olacağına inanırdı.²⁰⁴

Nakşibendi tarikinın adabları ile ilgili müstakil eserin müellifi olan Haşimi’ye göre; “râbîtanın aslı muhabbete dayanır. Muhabbet râbîtası, müridin müşide olan ileri seviyede sevgisi ve edebi ile gerçekleşir. Bu râbîtaya devam eden mürid, yavaş yavaş müşidinî boyasına boyanır, onun halleri ile hâllenir, ahlâkına bürünür, sevgisiyle tatlanır, güzelleşir ve kâmil bir insan olur. Çünkü muhabbet râbîtası seveni, sevilenin

²⁰⁰ Ebu Davud, Edeb, 112, 113

²⁰¹ Hânî, age. s.180, 181

²⁰² Çetin, *Tasavvûfî Adab*, Adab Yay. Isparta, 1982 s.202

²⁰³ Mevlâna Hâlid Bağdâdî, *Halidiyye Risâlesi*, (trc. Suat Demirtaş), Semerkand Yay. İst. 2010

²⁰⁴ Sıbgatullah Arvasî, *Minah*, (trc. Siraceddin Önlü Er, Hüseyin Okur), Semerkand Yay. İst. 2011, s.46

sıfatlarına sokar”. Ona göre kâmil mürşidin kalbi Allah’ın en fazla nazar ve tecelli ettiği bir mahaldir. Bu kalp, ilâhi aşk ve zikir ile mamur olmuştur. Ona bağlanan kalp de o aşk ve zikirden nasiplenir, beslenir, kuvvetlenir, mamur olur. Yeter ki mürid râbîta ile gafil kalbini uyanık kalbe bağlasın. Zira mürşidin Allah’a ulaşmada bir vesile olmaktan başka bir görevi yoktur.”²⁰⁵ Rabitanın kelime manasından yola çıkarak günümüzde yapılan araştırmalarda dikkat çekmektedir. Modern literatürün empati ya da telepati kurmak ile ifade ettiği şey aslında rabîta kurmak anlamına gelmektedir. Empati ve telepati kavramı üzerine yapılan araştırmalar her geçen gün artmaktadır. Bilindiği üzere empati, birbirlerine manevî bakımdan sıkıca bağlı iki canlı arasında, duygu ve hallerin aktarılması anlamında kullanılmaktadır. Wilcox’a göre, “Telepati ise, başka bir insanın zihinsel durumunu algılamaktır. O, iki zihin arasında kurulan doğrudan iletişimidir. İnsanların ben de tam bunu düşünüyordum demeleri bu tür bir iletişimin gerçekleşmesi sonucudur.”²⁰⁶ Wilcox’a göre, görüngülere dayanan çıkarımlar bizleri hep yanıltmaktadır. Ona göre gerçek olan, bizim göremediğimizdir.²⁰⁷ Süflî sıfatlarından kurtulup, ruhun kemâline ulaşmış ve hakikati saf bir bilgi halinde müşahede eden mürşidlerle kurulan râbîta usulünün, sâlikin kalbinde bilgiyi dolaysız elde etmesini, hal ve duygunun ise saf aktarımının mümkün olabileceği, psikoloji dünyasının da tespit edip araştırmalarına konu ettiği bir vakiydir. Bu yüzden bu tür bağlantılar artık günümüzde de dikkat çekmektedir.

Sûfilere göre, Allah’ın nurundan ve feyzinden râbîta yolu ile saf bir şekilde istifade eden sâlik, daha yoğun ve kuvvetli bir şekilde içsel yaşantısını muhasebe etmeye başlamaktadır. Mürşidinden aldığı feyz ile nefsinin ıslaha çalışırken irade ve güç kazanmaktadır. Böylelikle nefsinde mevcut olan öfke ve şehvet güçlerinin etkisini kırmaya ve kendinde yerleşmiş olan kin, hırs, intikam, şehvet gibi nefsi emmârenin arazlarından kurtulmaya çalışmaktadır. Tasavvufî adablara uymaya çalışan sâlik, başkalarının kusur ve hatalarını affetmeyi tercih ederek, kendisinin iç huzurunu ve

²⁰⁵ Muhammed Sâkî Haşîmî, *Arifler Yolunun Edepleri*, Semerkand Yay. İst. 2011, s.77, 78, 79

²⁰⁶ Wilcox, Lynn, *Sûfizm ve Psikoloji*,(çev. Orhan Düz), İnsan Yay. İst.2001,s.193

²⁰⁷ Wilcox, age. s.195

takvasını oluşturmaya çalışmaktadır. Zira sâlikin nihai hedefi ebedî yaşantısında cennet ve İlahi feyzin kaynağı olan Cemalullah ile şereflenmektir.

V-TASAVVUF GELENEĞİNDE AFFETMENİN MANEVÎ GELİŞİME ETKİLERİ

İnsanlar kimi zaman nefis ve şeytanın etkisi ile Allah'ın emirleri dışında işler yapabilirler. Onların yaptığı yanlış işlere kızmak ile o insanlara kızmayı birbirine karıştırmamak gerekir. Tosun'a göre; hata işleyen insanlara, acımak ve merhamet ederek doğru yola çağırarak muamele etmek daha güzeldir. Sûfilerin hata, kusur ya da farklı düşünce ve mezhepteki müslümanlara karşı hoşgörü ile yaklaştıklarına, onlara tevâzu ve müsâmaha gösterdiklerine dair tasavvufî eserlerde birçok söz ve hikâyeleri bulunmaktadır.²⁰⁸ Şimdi tasavvufî eserlerden yola çıkarak, sûfî gelenekte affi ve af ile alakalı olan kavramları, söz ve menkıbeleri inceleyeceğiz.

Kelâbâzî'ye göre sûfiler, Allah'ın iradesi ve şefaitle büyük günahların affedilmesini caiz ve mümkün görmüşlerdir. Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışındaki günahlardan dilediğini affeder. (Nisa, 4/48) ayetine dayanan sûfilere göre mü'min, büyük günahlarının affi konusunda Allah'ın lütfunu ve fazlını ümit eder, küçük günahlardan dolayı ceza görme bahsinde ise Allah'ın adaletinden korkar, zaten korku ve ümit arasında olmanın anlamı da budur. Zira af, mutlak surette ilahî iradenin takdirine bırakılmış, bu mevzuda Allah'ın iradesinin işleyebilmesi için büyük veya küçük günah gibi bir şart koyulmamıştır. Mutasavvıflara göre, bir günaha, sadece daha büyük bir günaha nispetle küçük denebilir, bundan dolayıdır ki, onlar Allah'ın hakkına tam olarak riyeti, yasakladığı şeylerin işlenmesine son vermeyi ve emrettiği hususları yerine getirmeyi, buna rağmen Allah'a layık amel edemeyeceklerinin şuuru içinde hareket etmektedirler. İnsanlar için de Allah'ın affını ve keremini en çok ümit eden ve nefisleri için endişe duyan kimseler olarak sûfiler, sanki Allah'ın tüm uyarıları sadece kendilerini hedef almakta ve Allah'ın tüm müjdeleri ise

²⁰⁸ Tosun, age. s.79

kendilerinin dışındakileri ilgilendirmektedir, gibi bir anlayış içinde bulunarak²⁰⁹ yaşamayı tercih etmektedirler.

İncelediğimiz tasavvufî kaynaklara göre sûfiler birçok açıdan affetmeyi benimsemektedirler. Genelde ve öncelikle Nefis Terbiyesi ve İslahı açısından affetmeyi tercih etmişlerdir. Tasavvufî gelenekte nefse ağır gelen şeyi yapmak, nefsin ıslahı ve terbiyesi açısından son derece önem arz etmektedir. Özellikle de öfke ve kırgınlık halinde affedebilmek nefse çok ağır geldiği için sûfiler, nefislerini Allah için affetmeye zorlamaktadırlar. Bu esası benimsemiş sûfiler, kendilerine yapılan bir haksızlık yaşadıklarında bu haksızlığı, ıslah edilmesi gereken kötü vasıflara sahip nefislerinin hak etmiş olduğunu düşünerek, nefislerine karşı su-i zan beslerler, kendisine haksızlık yapana ise hüsn-i zan besleyerek onları affederler.

Sûfilerin bu yolu seçerek hareket etmeleri üç yönüyle önem arz etmektedir. Birincisi manevî yolculuklarında nefse ağır geleni yapmak ki onlara göre nefis terbiyesi açısından bu şarttır, ikincisi ise affi ve hoşgörüyü seçen Allah'ın emrine ve sıfatlarına uygun davranmış olmak, üçüncüsü ise rahmet peygamberi olarak affetmeyi tercih eden ve insanların en hayırlısı ve en güzel ahlak sahibi olarak nitelendirilen peygamber'in ahlâkına uygun davranmış olmaktır.

Kuşeyrî'nin aktardığına göre; sûfilerden Hatim-i Esamm (v.237/851)'a: "İnsan herkesin zahmet ve sıkıntısına tahammül etmeli mi?" diye sorulunca Esamm: "Evet, insan kendi nefsi hariç herkese müsâmaha ile davranmalı." demiştir." Kuşeyrî konumuzla ilgili İncil'den şöyle bir alıntıya yer vermektedir: "Ey kulum! Sen kızdığın zaman beni zikret (ve affet), ben de kızdığım zaman seni zikredeyim (ve affedeyim).

Ve yine Kuşeyrî: "Hz. Musa'nın, "İlahî, senden, benim hakkımda bende olmayan şeylerin söylenmemesini (hakkımda iftira yapılmamasını) istiyorum" demesi üzerine Allah'ın ona: "Ben kendi Zâtım için yapmadığımı, senin için nasıl yaparım? İnsanlar

²⁰⁹Kelâbâzî, age. s.83, 84

benim hakkımda da olmadık şeyler söylerler; sen de benim gibi sabreyle”²¹⁰ diye vahyettiğini de aktarmaktadır.

Görülüyor ki; en çok sabreden Allah’tır. Kur’ân’da mülkün sahibi ve tüm güç O’nun elinde olan Allah, Zâtını sabırla, lütufla, Rahman, Rahîm ve Afîv gibi isimlerle tanıtmaktadır. Sûfilere göre Allah Zâtını böyle tanımlıyor ise iman edenlere düşen yegâne vazife, Rabbinin kendinî tanımladığı ahlâk üzere, O’nun sıfatları ile amel etmeye çalışmaktır.

Hucvirî, Allah için katlanmayı ve güzel ahlâkı ikiye ayırmıştır: Birisi halka karşı, diğeri Hakk’a karşıdır. Hakk’a karşı iyi ahlâklı olmak; Hakk’ın kazasına razı olmaktır. Halka karşı iyi ahlâklı olmak ise onlarla beraber olmanın verdiği ağırlığa ve sıkıntıya Hakk için katlanmaktır. Bunlardan her ikisinin temin ettiği fayda tâlibe ve sâlike aittir”²¹¹ demektedir.

Ehl-i tasavvufun uygulamaya çalıştıkları adablar vasıtasıyla edinmeye çalıştıkları haller vardır. Sülemi, bu konuda sûfilere Ebû Hafs’ın, Allah’a ve O’nun kullarına karşı edep nedir? hakkında sorulan soruya verdiği şu cevabı: “Allah’a karşı edep O’nun emirlerini ihlâs ile yerine getirmektir. Zahiren ve batınen güzel muamele yapmak, Allah’tan korkmak, çekinmek; bela sırasında halka rıfk ile genişlik zamanında hilm ile nefsin yoksulluğa düşmekten çekindiği zamanlarda cömertlik ve kerem ile davranmak gerekmektedir. Gücü yettiği zaman affetmek, insanlara merhamet ve şefkat göstermek, faziletli olmak, gelmeyene gitmek, kötülük yapana iyilik yapmak ve bütün müslümanlara hürmet etmek. Çünkü müslümanlardan her biri mutlaka Allah’ın bir lütfuna mazhardır. (Onun duası insanı rahmet-i ilâhiyye’ye sokar) dediğini”²¹² aktarmaktadır.

Sülemi’ye göre sûfî, halkla iyi geçinmelidir şöyle ki; kendisi yorgunluk ve sıkıntı çekecek, halk ise kendisinden rahat içinde bulunacak ve zarar görmeyecektir. Her

²¹⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s.468, 469, 471

²¹¹ Hucvirî, *age*. s.119

²¹² Sülemi, *Sülemi’nin Risâleleri*, (çev. Süleyman Ateş), Ank. Üniv. Basımevi, Ank. 1981 s.60

zaman kendi eksikliğini ve halkın kendisinden üstün olduğunu görüp, kardeşlerine ikramda bulunup, müridlere acıyıp, arkadaşlarının verdiği sıkıntılara katlanıp, onlara eziyet etmeyerek, hükmetmeye de kalkmamalıdır. Bu anlamda, ona göre sûfi kardeşlerine müsâmaha eder, kusurlarını hoş görür ama nefesine bu müsâmahayı yapmaz.²¹³ Burada Sühreverdi (v.632/1234)'nin naklettiği şu hadis önemlidir; Resulullah (s.a.s) ashabına: “Sizden birisi, Ebû Damdam gibi olamıyor mu?” diye sordu. Ashab: “Ebû Damdam ne yapardı?” diye sorduklarında, Efendimiz (s.a.s) : “ O her sabah: ‘Bugün bana zulmedene (gıybetimi yapıp haksızlık edene) hakkımı bağışladım. Bana vurana vurmayacağım, sövene sövmeyeceğim, zulmedene zulmetmeyeceğim’ derdi.”²¹⁴ •

Sühreverdi önemli tasavvuf klasiklerinden birisi olarak kabul edilen eserinde, müstakil olarak “Af ve Müsâmaha” ya ait bir bölüme yer vermiştir. Ona göre, sûfilerin güzel ahlâklarından birisi de; kusurları affetmek ve nefsi adına yapılan kötülöklere iyilikle mukabele etmektir. Bu konuda Süfyan es-Sevri (v.161/778)'den: “İhsan; sana kötölük edene iyilik etmendir. Çünkü iyilik yapana iyilik yapmak; al şunu, ver onu! der gibi, çarşıda yapılan ticarete benzer.” sözünü nakletmiştir.

Sühreverdi bu bölümde, tasavvuf mekteplerinden korku, hüçün ve sevgi ekölü olarak ta bilinen Basra mektebinden ve ilk dönem sûfilerinden olan Hasan-ı Basri (v.110/728)'den ihsan tanımını da aktarmıştır. Basri'ye göre ihsan; “ güneş, rüzgâr ve yağmur gibi, yaptığın iyiliği sadece bazılarına değil, herkese yapmaktır”²¹⁵

Tasavvuf klasik eserlerinden Tezkiretü'l-evliyâ adlı tabakât kitabının müellifi ve ünlü sûfilerden Feridüddin-i Attâr (v.618/1221) sûfilerden Ebû Muhammed Ruveym (v.300/915)'i anlatırken onun hoşgörü ile ilgili şu sözünü aktarmaktadır: “ Hükümleri din kardeşlerine uygularken hoşgörölü, kendine uygularken sıkı davranmak bilgenin

²¹³ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s.110

²¹⁴ Şihabuddîn Sühverdî, *Avârif'ül- Maârif*, (trc. ve tahrir: Dilaver Selvi), Umran Yay. İst. 1995, s.312

• Ebû Davud, Edeb 36,

²¹⁵ Sühverdî, age. s.324

hükmüdür. Çünkü hükümleri onlara uygularken hoşgörülü hareket etmek iman ve ilme tabi olmanın, kendine karşı sıkı hareket etmek ise vera'ın hükmüdür.”²¹⁶

Attâr “ Bir kimsenin sohbe ve hürmete layık olabilmesi için gözünün kör, dilinin dilsiz, kulağının sağır olması gerekir”²¹⁷ diyerek sûflere ait özelliklerden söz etmiştir.

Şöyle ki; sûfinin gözünün kör olması hatalara, kusurlara gözlerini kapamasını, nefesine yapılan haksızlıklarda dilini susturup, mukabele etmemesini ve kulağının sağır olması da kendi hakkında söylenen iyi ya da kötü şeyleri duymamasını anlatmaktadır. Zira sûfinin tüm meşguliyeti muhasebe üzerine kurulduğu için, kendi nefsiyle uğraşmaktan başkasını irdelemeye, eleştirip, kınamaya, tekfere ya da tazkir etmeye hakkı ve zamanı da yoktur.

İmam Rabbânî Mektubatındaki birinci cildin 98. mektubunda yumuşak başlılık ve bağışlamak üzerine Peygamberimizin, Hz. Musa'dan bir vakıyı aktardığı hadislerini zikretmiştir: “Musa b. İmran (a.s) Allah-ü Teâlâ'ya münacatı esnasında şöyle dedi: “Ya Rabbi, kulların en azizi kimdir?”, Allah-ü Teâlâ şöyle buyurdu: “Gücü yettiği halde bağışlayandır.” İmam Rabbânî; dünyanın zahirine aldanmanın akılsızlık alameti olduğunu, akıllıya layık olan şeyin, az olan günlerin fırsatını ganimet bilip; bu küçük fırsatı Allah rızâsına çalışıp sarf etmek gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, Allah'ın kullarına iyilik etmek ve Allah'ın emrine ta'zim ile kullarına şefkat göstermenin her ikisi de, ahiret azabından kurtulmak için, iki büyük asıl köktür.²¹⁸ Tasavvuf geleneğinde büyük sûflilerden kabul edilen İmam Rabbânî, bu düşüncesi ile merhametin ve şefkatin ahiret azabından kurtaracak iki önemli amel olduğunu vurgulamaktadır.

Abdülkadir Geylânî ise Allah rızâsını kazanmak için nefsi kontrol etmenin önemini, nefisleriyle mücadele edenlere yönelik on hasletten söz ederken şöyle açıklamıştır: “ Nefsi ile mücâhede edenler kendisine zulmedilse de, insanların birine beddua etmekten sakınmalıdır. Gerek söz, gerek hareket ile karşılıklı bulunmayıp, Allah-ü Teâlâ için

²¹⁶ Feridüddin Attâr, *Evliya Tezkireleri*, (çev. Süleyman Uludağ), Kabalcı Yay. İst. 2005, s.444

²¹⁷ Attâr age. s.629

²¹⁸ İmam Rabbânî, age. c.I, s.248, 250

sabretmeli, katlanmalıdır. Çünkü bu haslet, sahibini yüksek derecelere kavuşturur. Bu hasletin sahibi dünya ve ahirette yüksek makamlara, şerefli derecelere kavuşur. Yakın veya uzak insanlar tarafından sevilir.”²¹⁹

Eşrefoğlu Rumi ise, “Ey kardeşim! Öfkelendiğini affet. Gizli taraflarını ve ayıplarını ortaya dökme. Sen bu şekilde hareket ettiğin takdirde senin gizli tarafların ve suçların da mahşer halkından gizlenir. Kat kat sevap ve ecir alırsın”²²⁰ demektedir.

Kusurları affedip örtmenin üzerinde ısrarla durmuş olan sûfîler için böyle bir davranış aynı zamanda ayb örten, Settar olan Allah’ın ahlâkıdır.

Ebû Hureyre (r.a)’den rivayet edildiğine göre, Nebi (s.a.s) şöyle buyurdu: “Bir kul, bu dünyada başka bir kulun ayıbını örterse, kıyamet gününde Allah da onun ayıbını örter.”²²¹

Onlara göre güzel ahlâk, Allah’ın sıfatları ile ahlâklanabilmek ile mümkündür. Bu sebepten ötürü tasavvuf eserlerinde her dönem de aynı tavsiye ve uyarılara rastlanmaktadır.

Hasan Harakanî (v.425/1033) birine hitaben: “ Eğer sana dervişlerin kaç derecesi olduğu sorulursa, şu cevabı ver: ‘Birincisi gayret, ikincisi ayıp örtmek, üçüncüsü özür dilemek, dördüncüsü sükût etmektir.’²²² Böylelikle sûfîler, kendilerine gelen sıkıntılara ve dertlere sabredilmesini tavsiye etmektedirler.

Klasik tabakât kitaplarından Nefâhat’ül Üns’ün müellifi Molla Câmî (v.892/1492), Davud Nebi (a.s) nin, “Ya Rab hizmet için elimi ve yüzümü yıkıyordum. Şimdi beni sohbeta davet ediyorsun, sohbet için gönlümü ne yıkayabilir?” dediğini Hakk Teâlâ’nın

²¹⁹ Geylânî, *Gunyetü’l- Tâlibin*, (çev. A. Faruk Meyan), Berekat Yay. İst. s.493

²²⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekkin Nüfus*, Arslan Yay. İst. 1971, s.248

²²¹ Nevevi, *Riyâzü’s Salihin*, c.II, s.218

²²² Ebû’l Hasan Harakânî, *Seyr ü Sulûk Risâlesi*, (haz: Sadık Yalsızuçanlar), Sûfî Kitap Yay. İst. 2006, s.47

da, “Dert ve hüzün” buyurduğunu aktarmaktadır.²²³ Molla Câmî de sûfilik yolunda dertlerin mevcudiyetinin zarurî olduğunu ve nefsi terbiye ile ıslahta sıkıntıların önemli bir sınama aracı olduğunu bilerek sabırlı olmak gerekliliğini ifade etmektedir.

Dünya hayatının dertleri, sıkıntıları, bela ve musibetleri gerek maddî gerekse manevî yönden olsun hep insanların birbirleri ile ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar şu ya da bu sebeplerden ötürü birbirleriyle sınanırlar, daima birbirini hoş görmenin, sabretmenin ve affetmenin olduğu bir dünya hayatı elbette ki imtihan boyutundan çıkan bir dünya olurdu ki o zaman insanlarda, nefis ve şeytanın tasallutundan uzak birer melekler olurlardı.

Kur’ân’da dünya hayatının, bir imtihan vesilesi olarak yaratıldığı buyrulmaktadır. Takvada kimin kime üstün olacağı, bu sınavdan geçilirken yapılan ameller ve niyetlere göre belirlenecektir. Bu sebeple sûfiler insanlardan gelen her şeyin zor bir sınav olduğunun şuuru içinde daima uyanık bulunulmasını tavsiye etmektedirler.

Molla Câmî sûfilerden Murtâiş (v.328/939)’in “tasavvuf nedir?” sorusuna verdiği cevabı aktarmaktadır. Murtâiş’e göre tasavvuf; İşkal (zorlaştırmak), telbis (ayıpları örtmek), ve kıtman(sır saklamak ve gözlemek) dir.”²²⁴ Buradaki zorlaştırma nefse muhalefet etmek ve kontrol etmek manasında kullanılmıştır.

Ebû Tâlib Mekkî sûfilerin üç alametinin; “İstememek, çekişmemek ve eğer birisi kendisiyle çekişmeye kalkarsa susmak”²²⁵ olduğunu ifade etmektedir.

Çünkü öfke ve şehvet, bu yolculuğunda sûfiyi durmaksızın zorlayacak en önemli iki kuvvettir. Zira bu iki kuvveti kontrol altında tutmak ciddi bir iradeyi gerektirmektedir. Özellikle affetmek bahsinde öfke ve nefretin kontrolü oldukça güçleşmektedir.

²²³ Molla Câmî, age. s.167

²²⁴ Molla Câmî, age. s.363

²²⁵ el-Mekkî, *Kutu'l- Kulub*, c. IV, s.359, 360, 361, 182

Bu konuda büyük sūfîlerden Mevlâna'ya göre nefsanî bir sıfat olan öfke ve nefret de nefis gibi ateştedir. Ona göre öfke cehennem ateşinin bir tohumudur. Bu durumu Mevlânâ Mesnevi'de şöyle anlatmaktadır;

“Hiddetin, kızgınlığın cehennem ateşinin tohumudur, mayasıdır. Aklını başına al da, o hiddet ateşini söndür. Çünkü o ateş senin için bir tuzaktır. Bu öfke ateşi, ancak iman nuru ile söndürülür. Bir hadis gereği, kıyamette cehennem; ‘Ey İmanlı kişi çabuk geç, çünkü senin nurun bizim ateşimizi söndürüyor’ diyecektir. Mevlâna, “nurun yok iken hiddete kapılmayan hilm sahibi bir kişi isen, bilmiş ol ki; hiddet ateşin sönmemiştir, vardır, diridir, fakat gülle örtülmüştür. İman nuru olmadan gösterilen hilm, bir yüz örtüsüdür. Bu ateşi iman nurundan başka bir şey söndüremez”demektedir.^{•226}

Küçük'e göre “Kontrol edilmeyen öfkenin, insanı köleleştireceğine işaret eden Mevlâna, sâlikte olması gereken öfke-hilm dengesinin ideal boyutunun Hz. Ali'de olduğu gibi; öfkenin de, hilmin de Allah için olmasıyla tahakkuk ettirilebileceğini belirtir.”²²⁷ Mevlâna Hz. Ali'de ki bu dengeye atfen şöyle demektedir; “Hiddet, öfke padişahlara padişaktır. Fakat bizim kölemizdir. Ben öfkenin ağzına gem vurmuşumdur. Hilmimin kılıcı, hiddetimin boynunu vurmuştur da bu yüzden Hakk'ın hışmı, bana rahmet ve rahat olmuştur.”²²⁸

Sūfîler “ölmeden evvel ölmek” esasını benimsemektedirler. Onlar için bu ölüm, nefsin kötü vasıflarının ölümüdür. Özellikle öfke ve şehvet güçlerinin etkisiyle açığa çıkan benliğin kötü taraflarının bertaraf edilmesini içermektedir. Onlara göre insandaki benlik ancak kullukla, ilahî sıfatları kazanmakla terbiye edilebilir. Her kim yüzünü kendi nefsinden çevirip Hakk'a yöneltirse, işte o ölmeden önce ölmek şerefine mazhar

• Mevlânâ, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, (trc. Şefik Can), Ötüken Neşr. İst.1997, c.III- IV s.275 (b. 3480,3481)

²²⁶ Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c.III- IV s.275

²²⁷ Osman Nuri Küçük, *Mevlâna'ya Göre Manevî Gelişim*, İnsan Yayınları, İst.2009, s.582

• Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. I, s.242, 243 (b.3798,3799)

²²⁸ Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. I, s.242, 243

olmuştur. Allah'ın gösterdiği yoldan gitmek, sözde durmak, Mevlâ'ya yönelmek, Rububiyet'ini kabul etmek, kötü huylardan vazgeçmek, iyi huylarla süslenmek suretiyle gerçek kulluğu ispat etmekten ibarettir. Kim ki bu sıfatları üzerinde bulundurursa, Hakk'a yönelişi tam manasıyla gerçekleşir"²²⁹

Mevlâna'ya göre ilahî sıfatlarla bezenmenin yolu ise Allah'a teslim olmaktan geçer. Mevlâna: "Ey Müslüman! Allah'ın ezeli dileği, senin başının kesilmesi de değildir. Senin O'na teslim olmandır. Bu sebeple O'na candan teslim olmayı iste, dile"²³⁰ demektedir.

Sûflere göre, affedici ya da cezalandırıcı olan asıl hüküm sahibinin ve faili mutlak olanın Allah olduğuna teslim olurlar ise kendi hiçliklerini de görmüş olacaklardır. Zaten onlar için nihai hedefte kendi benliklerinden sıyrılıp Allah'ta fena bulmaktır.

Mevlâna bu konuda "Ey nohut, belalara uğra, kayna da, ne varlığın kalsın ne de sen kal.(b.)" "Vallahi sen önce Hakk'ın sıfatlarından ayrıldın da geldin, tekrar çevikçe acele et, yine O'nun sıfatlarına dön!"²³¹ demektedir. Mutasavvıflara göre, yaşanan her durum Allah'ın dilemesiyledir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre kul, yaşadığı her şeyi Allah'tan bilmelidir. Ona göre "her şeyi yaratan ve takdir eden O' dur. Bir eziyetten dolayı sızlanıp dövünmemelidir. Zira bunlar, Allah'ın kulu terbiye etmesi içindir. Yaratma ve sebepler, Allah'ın elinde bir asa gibidir. Allah terbiye olması için bunları kula musallat eder. Her şeyi Allah yarattığı için, kul bela da olsa Allah'a icabet etmeli ve sızlanmadan sabretmelidir. Şayet kulun nefsi, sabrı terk edecek olursa, Allah bela asasıyla onu yine kendine sevk eder.

²²⁹ Rûfâî, *age*. s.196

• Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. III, s.333 (b. 4177)

²³⁰ Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. III, s.333

• Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. III, s.334 (b. 4178)

• Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. III, s.334 (b.4182)

²³¹ Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. III, s.334

Dolayısıyla Allah'ın cefası da kul için vefadır. O halde kul, Allah'ın belası ile ferahlanmalı, herkese Allah için lütuf ve hilm ile muamelede bulunmalıdır. Zira insanların elinde hiçbir şey yoktur. Veren de alan da Allah'tır.²³²

Mevlâna'ya göre; “insanlar sebeplere nazar ederler ve işleri o sebeplerden bilirler. Ona göre esbap bahanedir ve işi gören başkasıdır. Halk sebepleri, arifler ise müsebbibi görürler, zira fail-i mutlak Allah'tır.”²³³

Sûfilere göre asıl hesap görücünün Allah olduğunu kabul etmek, aynı zamanda kendi hiçliğini teyit etmektir. Onlar mümkün olduğunca birbirleri hakkında hükümde bulunmamayı, yargılamamayı ve hatalarını affetmeyi, kendi benliklerini hiçleştirmek yolunda oldukça önemli görmektedirler. Zira söz ve amelleri bu görüşlerini yansıtmaktadır.

Sûfilerden Ebû Ali Dekkak (v.405/1014) bu konuda: “Dikkat et, onun için herhangi bir mahlûka düşman olma! Böyle yapacak olursan, sen senin olduğunu iddia etmiş olursun. Oysa sen kendinîn değilsin, senin bir Rabbin (sahibin) var. İşini O'na bırak, kendi mülkünde düşmanlığı kendisi yapsın”²³⁴ tavsiyesinde bulunmaktadır.

Molla Câmî, Hallac-ı Mansur'un hayatından söz ederken şunları nakletmiştir: “Hüseyin b. Mansur Allah dostlarının tabiatında mevcut olan şefkat ve merhametten dolayı ve yaşadığı makamların bir gerçeği olarak, kendisini öldürmeye çalışanların hepsine de hayır duada bulunmuş, Allah'tan cümlesine merhamet etmesini dileyip demiştir ki: ‘Allah'ım! Ben maddî varlığımı senin ulûhiyetinde yok ettim. Maddî varlığımın, ulûhiyetin üzerindeki hakkı için beni katletmeye çalışanlara senin merhamet etmeni diliyorum’”²³⁵ dediğini ifade etmektedir. Câmî, sûfilerden Yahya b. Muaz (v.258/872)

²³² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Cilâi'l- Kulüb Zikrullah*, (haz. Ferzende İdiz), Hacegan Yay. İst. 2012, s.33

²³³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh* (trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın), İz Yayıncılık, İst.1994, s.XIX

²³⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s.584

²³⁵ Câmî, age. s.302

Râzî'nin “Kim dosttan gelen musibet ve nimetleri, dosttan gayri olarak görürse, dostu görmedi” ve “Marifet ehli yeryüzünde yalnızdır, insanlarla ünsiyetleri yoktur.” ile “Gerçek muhabbet iyilikle artmaz, kötülükle eksilmez.” sözlerini nakletmiştir.

Câmî'ye göre:“Allah’u Teâlâ ile sohbet etmek üç yolla mümkündür: Allah’ın lütfunu görmek, kendi kusurunu ve halkın mazeretini görmek. Bu üç yoldan başka bir yol yoktur. O,“Halkı mazur gör. Çünkü yaratılmış olan yani mahlûkattan sadır olan her şey Hakk’ın iradesi ile olur, bütün kâinat onun kudreti ve hükmü altında mecburi bir durumdur. Kendi kusurunu gör ki, ancak bu yolla Cenab-ı Hakk’ın lütfunu yâd edersin.”²³⁶

Burada dikkat edilecek bir diğer husus, başkasının ayıbını göreninde bu ayıptan berî olmadığıdır. “Mevlâna, kişinin bir başkasında gördüğü ayıbın, gerçekte görenin kendisine ait olduğunu, âlemin ayna mesabesinde bulunduğunu ileri sürmüştür. Mevlâna, kusurları çibanlara benzetir. Kendinde olandan tiksiniyor, rencide olmadığı halde, başkasında görünce rahatsız olan insanlar, aynalardan uzaklaşmış, başkalarının kusurlarıyla avunup, kendinî unutmuş kimseler gibidir”²³⁷ demektedir.

Ebû Amr Dimaşki, “kusurlara göz yummayı, âlemi noksanlık gözüyle görmek, belki her türlü noksandan münezzehe olan varlığı müşahede için, gözü her türlü noksanlığa kapamak”²³⁸ olarak tasavvuf tanımını içinde açıklamaktadır.

Mevlâna, insanın başkalarının kusurlarını, görmek, araştırmak yerine önce kendi kusurlarını görüp, araştırması ve düzeltmeye çalışması gerektiğini ifade etmektedir; “Kendi ayıbını gören can, ne mutlu bir candır. Bir kimse birinin ayıbını görse, onu kendi satın almış olur”²³⁹ demektedir. Ona göre başkalarının kusurunu arayanlar mutlaka buldukları kusurları kendileri de işleyeceklerdir.

²³⁶ Câmî, age. s.189, 228

²³⁷ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s.XXII

²³⁸ Câmî, age. s.308

²³⁹ Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c. II, (b.3034)

Adamın biri İbrahim b. Edhem’le uzun müddet yol arkadaşlığı yapmıştı. Ayrılacağı zaman da ona: “Yapmış olduğum birçok saygısızlık sebebiyle benden incinmiş olabilirsiniz” dedi. İbrahim b. Edhem ona şunu söyledi: “Ben senin dostunum, seni seviyorum, dostluk ve sevgi senin ayıplarını ve kusurlarını görmeme engel olan bir perde olmuştur. Sevgi sebebiyle ben kendimi bile görmedim, senin iyi mi, kötü mü yaptığını nereden göreceğim.”²⁴⁰

Attâr’ın aktardığına göre sûfilerden Ebû Abdullah Muhammed b. Hafif (v.372/982), “Kulluk ne zaman dürüst olur?” sorusuna “Kul kendi işlerini tamamıyla yüce Allah’a havale edip belalar içinde sabredince” cevabını vermiştir. Yine Muhammed b. Hafif, takvayı, “seni Allah’u Teâlâ’dan uzaklaştıran her şeyden uzaklaşman”²⁴¹ olarak ifade etmektedir.

Attâr, Harakanî’den de konumuzla alakalı olarak şunları aktarmıştır: “Allah’tan Allah’a bakan halkı göremez.” Harakanî’ye göre; “Civanmertlik üç çeşmeli bir deryadır: Biri cömertlik, ikincisi şefkat, üçüncüsü de halktan doymuş olup, Hakk’a muhtaç olmak.”²⁴²

Sûfilerden Ebû’l Hasan el- Verrak şöyle diyordu: “Afta kerem; dostunun hatasını affettikten sonra bir daha hatırlamamaktır.”²⁴³

İbn Arabî, âriflerin ahlâkından söz ederken affetmeye özellikle değinmektedir:“ Arif ayağa kalktığı zaman Rabbine kıyam için ayağa kalkar. Rabbinin gazabı için gazap eder. Rabbinin rızâsı için rızâ gösterir. Kötülük yapana da iyilik yapana da iyilik yapar. Her işte Allah’a başvurur. Ne kendi nefsi için intikam alır ne Rabbi için! Ancak O’ndan özel bir emir alırsa, O’nun emriyle hareket eder. Eğer O, ona emretmezse, sabıka-yı hal içinde müşahede ettiğinde Hak ile affetmeyi”²⁴⁴ tercih eder, demektedir.

²⁴⁰ Câmî, age. s.172

²⁴¹ Attâr, age. s.522, 521

²⁴² Attâr, age. s.619, 622

²⁴³ Câmî, age. s.327

²⁴⁴ Muhyiddin İbn Arâbî, *Marifet ve Hikmet*, (çev. Mahmut Kanık), İz Yay. İst.2006, s.163

Sûfilere göre öfke, hased, kin ve intikam duyguları şeytandan ve nefistendir. Bu sebeple affetmek kulun amel ve ibadetlerini engellemeye çalışan nefis ve şeytanın sevmediği bir özelliktir. Sûfiler nefisini terbiye ederek, seyr ü sulûkünde yoluna oturmuş olan şeytanı bertaraf etmek yolunda çalışan kimselerdir. Bu terbiye ile aynı zamanda Allah'a imanını ve teslimiyetini güçlendirerek, güzel ahlâka ulaşmaya çalışmaktadırlar. Salih amel ve ibadetlerini engellemeye çalışan nefis ve şeytan, onları öfkeye, ceza vermeye, kine ve hırsla sürüklerken Allah için affetmelerini de engellemiş olacaktır. Zira ehl-i tasavvufa göre, nefis ve şeytan sinsidir.

Mevlâna bu konuda; “nefis ve şeytan yol kesicilerdir. Eğer iç âleminde nefis-i emmâre senin yolunu vurmasaydı, yol kesiciler, yani şeytanlar sana nasıl el uzatabilirlerdi? Ayrıca seni kötülöklere sevk eden şehvetten o güçlü, gizli memur yüzünden, gönöl; hırsla, tamaha, afete esir olmuştur. Zavallı insan, o gizli memur olan şehvetin yüzünden hırsız oldun, ayartıldın, iyi huylarını kaybettin, kendini berbat ettin de dışarıdaki insafsız memurlar, şeytan ve kötü huylarda seni büsbütün kahretmeye yol buldular”²⁴⁵ demektedir.

Sûfilerden Murtaîş (r.a), tasavvufu güzel ahlâk olarak tanımlamıştır. O: “Bunun da üç türü vardır: Birincisi, Hakk ile beraberdir. (maa'l-Hakk). Bu, riyâsız olarak emirleri eda etmektir. İkincisi, halk ile beraberdir. Bu, büyüklere karşı saygı, küçöklere karşı şefkat, emsal ve akvana karşı insafllı ve adil olmak ve her şeyden yüz çevirmek, (başkalarından kendine karşı adil olmalarını beklememek) ve insaf talep etmemek esasını muhafaza ile olur. Üçüncüsü nefis ile beraberdir: Bu da hevâya, hevese ve şeytana uymamakla olur. (İnsanın Hakk'a, halka ve kendine karşı olan vazifeleri). Herhangi bir kimse, bu üç manayı nefsinde doğru bir şekilde tatbik ederse, güzel huylulardan olur, demekte ve anlattığı bu husus, Aişe-i Sıddika (r.a) nın sözüne uymaktadır. Hz. Aişe'ye sorulmuş: “Bize peygamber'in ahlâkını anlat” Aişe'de şöyle demiş: “Allah Teâlâ'nın Kurandaki şu sözünü okuyunuz: Affi al, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir” (Araf,7/199)

* Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c.III, s.325 (b.4063.4064.4065)

²⁴⁵ Mevlâna, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c.III, s.325

Başkasını affet, onlara daima iyilik yap, fakat bunun karşılığında kimseden bir şey bekleme, bilgisizlerden kendini sakındır²⁴⁶ demiştir.

Konumuz açısından şu iki hadis burada önem arz etmektedir: Enes b. Malik(r.a), Resulullah'(s.a.s) ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Cennette yüksekçe köşkler gördüm ve Cebrail’e: “Bunlar kimler için Ya Cebrail!” diye sordum: “Öfkesini tutan ve insanların kusurlarını müsâmaha ile karşılayıp affedenler içindir.” dedi.*

Ebû Hureyre (r.a)'nin rivayetine göre; Hz. Ebû Bekir (r.a), Resulullah (s.a.s) ile bir mecliste oturuyor iken, içeri bir adam geldi ve Hz. Ebû Bekir'e (r.a) ileri geri, çirkin sözlerle konuşmaya başladı. Ebû Bekir (r.a) susuyor, Hz. Resulullah (s.a.s) da tebessüm ediyordu. Sonra, Hz. Ebû Bekir (r.a), adamın söylediklerinin bir kısmına karşılık verdi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.s) gazaba gelerek kalkıp gitti. Hz. Ebû Bekir (r.a), arkasından yetişip: “Ya Resulullah! O bana kötü kötü konuşurken siz tebessüm ediyordunuz. Sonra ben, bazı sözlerine karşılık verdim, hemen kızıp kalktınız, niçin?” diye sordu. Resulullah (s.a.s) de: “ Sen susarken, senin yanında bir melek, senin adına ona mukabelede bulunuyordu. Fakat sen konuşmaya başlayınca, şeytan gelip işe karıştı. Artık şeytanın bulunduğu mecliste ben oturacak değildim. Ya Eba Bekir, üç şey var ki hepsi de haktır: Kendisine zulmedilen bir kul, zulmedeni affeder ve bağışlarsa, muhakkak Allah onun şerefini yüceltir”^{*} diğer bir hadis-i şerifte ise; “ Sana zulmedeni affetmen, senden ilişkiyi kesene gitmen, sana vermeyene vermen en şerefli ahlâktandır”²⁴⁷ buyrulmuştur.

Kuşeyri'nin aktardığına göre: “İbadet ehli zahidlerden birinin bir koyunu vardı. Bir gün onu, ayağının biri kırılmış üçayağı üzerinde topallarken gördü. “Bunu kim yaptı?” diye

²⁴⁶ Hucvirî, *age.* s.119, 122

* Bkz. verilen hadise mealen benzeyen diğer bir hadis, Tirmizi, Sünen Birr ve Sıla, 58

* Ebû Davud, Edeb 41,

²⁴⁷ Sühreverdi, *age.* s.324, 325

sorduğunda hizmetçisi, “Ben yaptım” dedi. Zahid, “Niçin yaptın?” diye sorduğunda hizmetçisi “Seni üzme için” dedi. Bunu duyan zahid, “Hayır ben üzölmeyeceğim, tam tersine ben sana bu işi emreden şeytânı üzeceğim; git sen hürsün” dedi.²⁴⁸ Zahidin bu davranışı nefesine ağır gelmesine rağmen, şeytan ile mücadele etme yolundaki kararlılığına işaret etmektedir.

Sûfilerden Ebû Bekir Verrak (v.320/932)’tan nakledilen şu sözler de dikkate şayandır: ‘Allahü Teâlâ kuldân sekiz şey ister: kalpten istediğı iki şey: Emre hürmet, Hakk’ın halkına şefkat. Dil den istediğı iki şey: Tevhidi ikrar ve halka yumuşak muamele etmek. Beden den istediğı iki şey: Allahü Teâlâ’ya taatta bulunmak ve mü’minlere yardım etmek. Huydan istediğı iki şey: Allah’ın hükmünde sabır göstermek ve Hakk’ın halkına karşı halim selim davranmak.’ Yine Verrak; “Haramdan sakınır gibi kötü ahlâk tan sakınınız”²⁴⁹ demiştir.

Mevlâna’da eserlerinde, ahlâk-ı zemime olarak nitelendirilen huyları kötölemekte ve insanları bunları yapmamak konusunda ikaz etmektedir. Arpaguş’a göre, Mevlâna’nın alçakgönüllölük, hoş görmek, affetmek, cömertlik, sabırlı olmak, sözünde durmak, sır saklamak gibi huyları da methettiğı ve sürekli olarak insanları bu yönlerle teşvik ettiğı görölmektedir. Ona göre alçakgönüllölük ve tevâzu insanı yücelten bir değerdir. İnsan topraktan yaratılmıştır. Bu sebeple alçakgönüllü ve tevâzu sahibi olmalıdır. Suyun yukarıdan aşağıya akıp, aşağıdan yükselmesi, buğdayın, yukarıdan aşağıya, toprağı, yerlere karışıp, oradan baş çıkarıp yükselişi ve tüm meyvelerin tohumunun yerden bitmesi gibi, bütün nimetlerin felekten yere inerek alçalmakla temiz canlara gıda olması, insanın tevâzu sahibi olması için misâl olarak verilmektedir.²⁵⁰

²⁴⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s.469

²⁴⁹ Attâr, *age*. s. 487, 489

²⁵⁰ Sâfi Arpaguş, *Mevlâna ve İslam*, Vefa Yay. İst.2008, s.659

Sûfilerden Ebû Hüseyin b. Hindi Farisi, güzel ahlâk için; “Allah’ü Teâlâ’dan şikâyetçi olma haline son vermek, O’nun emir ve fermanına gönül rahatlığı ile ve memnuniyetle uymak, halk ile iyi geçinmek ve onlara tahammül etmek”²⁵¹ demiştir.

Abdülkadir Geylânî sûfilere, “Mevcudatın tamamına ehemmiyet verme, aldırış etme. Hiçbir şeyi de mühimseyerek anma. Hiçbir şey, seni Allah sevgisinden alıkoymasın. İnsanlar ve diğer varlıklar seni bağlamasın, Allah’tan gafil etmesin. Ancak, onların anlayabilecekleri hususlarda kendileriyle konuşabilir, meşgul olabilirsin. Sırf sadaka kabilinden, bazı hususlarda kendilerini idare edebilirsin. Bu bahislerde, Resulullah (s.a.s)’in şu sözleriyle amel edersin: “İnsanları idare etmek bir sadakadır.” Onlara, İzzet ve celal sahibi Rabbinin bahşış ve ihsanlarından verirsin. Allah’ın sana olan ikramlarından bir şeyle kendilerine ikramda bulunursun. Onlara şefkat, merhamet ve lütufla muamele edersin. Onlara mülayim ve yumuşak davranırsın. Bu durumda, senin ahlâk ın İzzet ve celal sahibi Hakk’ın ahlâk ından olur. Fiillerin de Allah’ın emri ile yapılmış fiiller cümlesinden sayılır”²⁵² tavsiyelerinde bulunmaktadır.

Mutasavvıfların önde gelen müridleri hassaten güzel ahlâkı edinme üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu konuda nefis ve şeytan ile mücadelede en kararlı mü’minlerden oldukları söz ve menkıbeleriyle ifade edilmektedir.

Kuşeyrî ise “Müridin en başta gelen ahlâkının, kimden gelirse gelsin gönül hoşluğu ile sıkıntılara tahammül etmek, karşılaştığı şeylere rızâ göstermek, içine düştüğü zarar ve fakirliğe sabretmek, az olsun çok olsun kendisinin hakkı olan bir hususta muhatapları ile çekişmeyi ve bir şey istemeyi terk etmek” olduğunu ifade etmektedir. O ahlâk ile ilgili olarak Ebû Bekr Vasîti (v.320/932)’nin: “Büyük ahlâk, kulun Allah Teâlâ’yı ileri derecede tanımasından dolayı, (kalbini O’nunla meşgul edip) kimseye hasım olmaması ve herkesi affettiği için kimsenin de kendisiyle çekişmeye girmemesidir”²⁵³ sözünü nakletmiştir.

²⁵¹ Câmî, age. s.375

²⁵² Geylânî, *Fethu’r-Rabbâni ve’l-Feyzu’l-Rahmani, Abdulkadir Geylani’nin Sohbetleri*, s.305, 306

²⁵³ Kuşeyrî, *Risâle*, s.467, 735

Sûfiler affetmeyi tercih edip, uygulamaya çalışarak; kini, hasedi ya da öfkeyi hiç bilmeyen ilk hallerine, yaradılıştaki özlerine dönmeye çalışmaktadırlar. İlk çocukluktaki hallerimizde böyledir. Çocuklar kavga ettiklerinde kin tutmaz, hemen barışırlar, kimseyide Allah’a şikâyet etmezler.

Muhammed b. Abdullah Hânî (v.1279/1862) Behcetü’s- Seniyye adlı eserinde affedebilmek ile ilgili özel bir bölüm altında şöyle demiştir: “...sana karşı yapılan hatalarda ise en iyisi onu affetmen ve ona tahammül göstermendir. Belki de en güzel şekilde idare etmendir. Hatta onun için bir özür sergisini açmandır; bu özür ister yakından ister uzaktan ilgilendirsin! Zira kardeşlik hakkı için bu gereklidir. Hatta bu hususta şöyle denilmiştir: ‘Kardeşinin bir hatası için yetmiş mazeret üretmelisin. Buna rağmen kalbin ikna olmazsa, o zaman kalbine dönüp şöyle demelisin: ‘Ne kadar da katırsın! Kardeşin yetmiş defa özür diliyor, yine de özrünü kabul etmiyorsun, asıl hatalı sensin.’ Muhammed b. Abdullah Hânî bunları Şâ’rânî (v.973/1565)’nin Hukuku’l-İslam adlı eserinde ifade ettiğini”²⁵⁴ de bizlere nakletmektedir. Sûfilerin üstadları aynı zamanda dönemlerinin en önemli âlimlerindedir. Kur’ân, hadis ve fıkıh ilmine vakıf bu âlimler, devamlı surette nefis ve şeytan ile ilgili mücadelelerinde ilimlerinin dışına çıkmayarak hareket ettikleri görülmektedir.

Fakih Ebü’l-Leys Semerkandi (v.373/983), “Sana düşen vazife, önceki büyüklerin hallerine ve ahlâklarına tabi olmaktır. Zira Allah Teâla, Rasulullah’ın ashabını, birbirlerine olan şefkat ve merhametlerinden ötürü övmüştür ve Kur’ân’da, “Onlar kendi aralarında merhametlidirler.(Fetih 48/29) buyurmuştur. Onlar, hem müslümanlara hem de bütün canlılara karşı merhametli idiler. Onlar gayr-i müslimlere karşı bile merhametle davranırlarken müslümanlara karşı nasıl merhametli olmasınlar ki!” demektedir.

Affetme fiilinin sadece dostlara, ihvanlara ya da diğer mezheplerdeki Müslümanlara karşı değil, herkese yapılmasının tavsiye edilmesinin sebebi şudur; kalpler Allah’ın elindedir, bugün kâfir olanın yarın iman ile ve hatta kâmil seviyede bir iman ile şereflemeyeceğinin garantisini kimse veremez. Zira iman etmese bile, kul açısından

²⁵⁴Abdullah Hânî, age. s.134

önemli olan kendi halidir. Kendinin güzel bir ahlâka ve mutmain olmuş bir nefse sahip olmasıdır. Bu nedenle hiçbir zaman karşıdaki insanların, iman ve nefisleriyle ilgili durumlarına hallerine hükmetmek, yargılamak özelde sûfilerin, genelde mü'minlerin üzerlerine vazife kılınmamıştır. Kur'ân'da hangi şartlarda cihadın yapılacağı ve tebliğinde yine hangi şartlarda ve usullerde yapılacağı açıklanmaktadır. Bunun dışındaki imani, ameli hiçbir konuda zanna göre hareket edilmemesi de vurgulanmaktadır. Sûfiler durumlarını, ayetlerle ve hadislerle belirtilen cihad ya da tebliğ usulleri dışında, insanlara karşı sû-i zanda bulunmadan hareket etmeye çalışan, sadece kendi nefisleri ile meşgul olan kimseler olarak tanımlamaktadırlar.

Semerkandi'nin eserine alıntılıdığı Hasan-ı Basri'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte önemlidir; Rasulullah (s.a.s) şöyle buyurmuşlardır: “Benim ümmetimin abdalları cennete, çokça namaz kılmaları veya çokça oruç tutmaları sebebiyle girmezler, onlar herkese merhametli, temiz kalpli, cömert gönüllü ve bütün müslümanlara karşı şefkatli olmaları sebebiyle cennete gireceklerdir”²⁵⁵ devamla Enes b. Malik'ten rivayet edilen bir diğer hadisi aktarır; Nebi (s.a.s); “Müslümanların senin üzerinde dört hakkı vardır: Onların iyiliklerine yardımcı olman, günahkârları için Allah Teâlâ'dan af dilemen, hastalarını ziyaret etmen, günahlarından tövbe edenleri sevmen”^{256*} olarak buyurmuşlardır.

Tasavvuf klasik eserlerinden sayılan *Hatmu'l-evliya* adlı eserin müellifi ve ünlü bir sûfi olan Hakim Tirmizi (v.320/932), velilerin ahlâkı için:“Allah'ın velileri ve sadakat ile onlara bağlı olanlara gelince; insanların rızâsı, öfkesi, kabulü veya reddi onların kalbinde herhangi bir yankı bulmaz. Onların hali; hakkı ve rahmeti uygun olan vakitte kullanmak üzerinedir...”²⁵⁷ açıklamasında bulunmaktadır.

²⁵⁵ Beyhaki, Şüabü'l-İman, 7/439; Hadis no:10891. (thk. Abdülali Abdülhamid Hamid.), Bombay, Dârü's-Selefiyye, 1986.

²⁵⁶ Semerkandi, *age.* c.II, s.74

eD .zkb*ylemi, Firdevs, 1/372; Hadis no: 1499.

²⁵⁷ Hakîm Tirmizî, *Hatmu'l- Evliya*, (haz. Salih Çift), İnsan Yay. İst.2006, s.177

Attar'ın aktardığına göre, İbrahim b. Şehriyar Kâzerûnî (v.426/1034) sûfiler için: “Tuttuğun yolda kardeşlerini kendinden önde tut ki, Allah da seni önde tutsun.” ve : “Dünyada geçen şu birkaç gün içinde çıplaklık, açlık, zillet ve yoksulluk yakana yapışırsa sabret, zira bunlar geçer ve ahiret nimetine ulaşırın”²⁵⁸ tavsiyesinde bulunmaktadır.

Sûfiler birlik ve beraberlik açısından da, insanlara su-i zan ile değil hüsn-ü zan ile yaklaşmayı esas edinmişlerdir. Çünkü onlar hüsn-ü zan ile insanları affetmeyi tercih ederek, ihvan şuurunun cemaatler içinde yaygınlaşması, insanların en güzel ahlâka sahip olarak, birbirlerine model olmaları, birlik ve beraberliklerini arttırıp, dayanışmalarını güçlendirmeleri, cemiyetin düzenliliği ve devamlılığı açısından da son derece önemli görülmektedir.

Necdet Tosun'un aktardığına göre “Ali Öztaylan Efendi'nin, ‘Her şeyi latif görmekte fayda var. Her şeye Muhammedi bir gözle bakacaksın. ‘Ben ne küfrü teftişe memurum, ne hayrı tespite memurum’ diyerek herkese karşı hüsn-ü zan üzere olmak gerek. Hiç kimse hakkında su-i zan da bulunmamak lazım. Filanca şahıs şöyle kötü böyle kötü diye konuşmamak lazım. Ne malum beş dakika sonra tüm kötü huylarından kurtulmayacağı’²⁵⁹ sözleriyle insanlar arasında ki iletişimde olumsuz davranmamanın, kalp kırmamanın ve gıybet ederek sû-i zanda bulunmamak gerektiğini ifade etmektedir.

Kelâbâzî'ye göre kendi nefislerini hor ve hakir görme, nefisleriyle ilgili sû-i zan'da bulunma konusunda azami derecede ileri gidenler sûfilerdir. Ona göre, tasavvufta esas olan; Allah hakkında ve Allah'ın kendi dışındaki diğer kulları hakkında hüsn-ü zan beslemek tasavvufta esastır.²⁶⁰

Sülemi, sûfilerin adabını ihtiva eden bir Risâlesinde: “Onların adabından biri de bütün hallerde Allah'a taati tercih etmek, nefsi suçlamak, dostlardan öğüt kabul etmek, demektedir. Verrak ise: ‘Şunlar bütün dinlerin üzerinde birleştiği şeylerdir: Kul gizli ve

²⁵⁸ Attâr, *age*. s.686

²⁵⁹ Tosun, *Derviş Keşkülü*, s.95

²⁶⁰ Kelâbâzî, s.84

açık her zaman Mevlâsına itaat eder, hiçbir an O'nun emirlerine aykırı gitmez, kendisine kötülük edene iyilik eder, nefsin arzusuna uymaz, nimet zamanında şükreder, şiddet zamanında sabreder, kendinden aşağı olana ikram eder, kendisiyle müşavere edenin sözünü dinler'demektedir. Sûfilerin adabından bir diğeri de, dostlarından çıkan hatadan dolayı onları mazur görmek, büyük günah işleme ya da farzı terk etme dışında, dostlarını kınamamaktır. Tirmizi, 'Allah'a karşı güzel terbiye, uzuvlarından hiç birini O'nun rızâsına aykırı hareket ettirmemendir; O'nun halkına karşı güzel davranmak Hakkın, onları terbiye için yaptığı işlerden ötürü, onları mazur görmek, bir farz veya sünnete muhalefet dışında onları kınamamandır'²⁶¹ demektedir.

Bu hususta Ma'rufî Kerhî (v.201/816)'nin: "Dünyaya Davud b. Nasra't-Tai (v.165/781)'den daha az değer veren hiçbir kimse görmedim. Dünyanın ve dünya peşinde koşanların, onun nazarında hiçbir kadri kıymeti yoktur. Gerçi zamanın fukarası afet ve kusurla dolu idi. Lakin yine de o onlara kemal gözü ile bakar, iyi insanlar olarak görürdü"²⁶² dediği rivayet edilmektedir.

Klasik tabakat eserlerinden olan *Tabakâtü'l- Kübrâ* müellifi Şa'rânînin aktardığına göre; İbrahim Dûsûkî şöyle anlatıyor: 'Zübeyr (r.a) namazda fazlasıyla huzurlu olur, adeta dış âlemlerle ilgisi kesilirdi. Bazı kendini bilmezler: 'Gösteriş için yapıyor' dediler. Bir defasında secdede iken, başına kaynar su döktüler, yüzü haşlandı; ama namazda farkına varmadı; selam verir vermez, bağırmağa başladı; halini sordu, durumu anlattılar. Kızmadı: 'Yaptıkları bu işten dolayı Allah onları bağışlasın' dedi, hayli zaman, yüzünün sancısını çekti"²⁶³ dediği rivayet edilmektedir.

Tasavvuf geleneğinde affetmenin sâlikin manevî gelişimine yaptığı etkileri ve affetmeyi ahlak edinen sûfilerin kemâlata doğru terakki ettiklerini klasik tabakât kitapları ışığında, sûfilerin söz ve menkıbeleri ile aktardık.

²⁶¹ Süleymî, *Süleymî'nin Risâleleri*, s.41

²⁶² Câmî, age. s.172

²⁶³ İmam Şa'rânî, *Tabakâtü'l Kübrâ*, (trc. Abdülkadir Akçiçek), Doğan Ofset, 2.baskı, İst.1985, c. I, s.47

VI. AFFETMEK İLE İRTİBATLI TASAVVUFİ İSTİLAHLAR

Çalışmamızın başlarında affetmek ile aynı manada yahut paralellik gösteren kavramları açıklamıştık. İncelediğimiz eserlerde güzel ahlâk, sabır, hilm, mürüvvet, fütüvvet, merhamet, rızâ ve tevekkül kavramlarının affetme ile ilgili ya doğrudan ya da dolaylı olarak affi işaret ederek kullanıldığını ve hepsinin de affetme fiilinin kişinin ahlâkında yerleşmesiyle bağlantılı olduğunu gördük.

Buradaki kavramların birçoğu tasavvuf geleneğinde nefsin kontrol altına alınmasında ve ahlâk-ı hasenenin içeriğini oluşturmaktadır. Allah'ın af ve mağfiretine nail olmak için yapılan tövbe ise, Allah'a arz edilen özel bir hali ve durumu ifade etmektedir. Kişinin tövbesi ve bu tövbesindeki ihlâsı ile devamlı bir surette Hakk'ın rahmetine nail olarak, güzel ahlâkı elde etmesinde nefsi terbiyesi sürat kazanmaktadır. Tövbe ve istiğfarın Allah'ın indindeki yerinin önemi ayet ve hadislerde açıktır. Zira sûfî içinde, yaptığı tövbe mevcut halinin tekâmül etmesinde çok ayrı bir öneme haizdir. Bu kavramların incelenmesine güzel ahlâk kavramı ile başlayacağız. Çünkü zemmedilen tüm ahlâkî sıfatların aksine medh ve övgüye şayan olan tüm güzel sıfatlar da genel itibariyle güzel ahlâk içinde yer almaktadır.

A. *Güzel ahlâk(ahlâk -ı hasene)*

Ahlâk-ı hasene olarak ifade edilen güzel ahlâk kavramı; sabır, tevâzu, hilm ve merhametle birlikte alçakgönüllülüğü, diğergâmlığı, âlicenaplığı, affetmeyi ve şecâati de içine alan çok geniş bir kavramdır. Sabırlı, hoşgörülü, yumuşak başlı, merhametli, cömert insanlar güzel ahlâklı olarak nitelendirilmektedirler. Nakıs olan insanda bu vasıfların hepsi bir arada bulunmamaktadır. Sûfiler, güzel ahlâk içinde zikredilen tüm bu vasıflara sahip olmaya azmederek, nakıslıktan kemâlâta doğru yol almak için çaba sarf etmektedirler.

Zira ahlâk-ı hasene ile ilgili tasavvuf kaynaklarından alıntıladığımız sözler ya da menkıbeler sûfilerin bu yoldaki usul ve adablarını, gayret, tavsiye ve uyarılarını içermektedir.

Kotku'ya göre; güzel ahlâk sahibi olmak ahrette yüksek dereceleri kazandıran salih amellerin en önemlilerinden bir tanesidir.

Ona göre, amellerin tartılacağı ahiret gününde mizanda, ahlâk-ı haseneden daha ağır gelen bir amel olmayacaktır. Kotku'nun aktardığı hadise göre ' ahlâk-ı hasene sahibi bir kimse, o güzel ahlâkı sayesinde çok oruç tutan ve çok namaz kılan bahtiyar kimselerin eriştiği derecelere nail olacaktır.' Ona göre, bir hadiste de, dünya ve ahrette saadet ve kurtuluşun muhakkak kalplerinde imanlarını ihlâsla yaşatanlar ve kalplerini her türlü gıll u gışdan arî ve her türlü mezmum ahlâklardan beri tutanlar ve bhusus kibir, gurur, ucub, riyâ, hırs, hased, gazab ve şöhret ve emsalinden temizleyenler için olduğu belirtilmektedir. Peygamber Cabir (r.a) in rivayetiyle; 'Bana en sevgiliniz ve kıyamet gününde meclis cihetinden en yakınınız, ahlâken en güzel olanınızdır.' buyurmuştur. Kotku'ya göre, salihlerin sıfatlarını beyan eden bir hadis-i şerifte; '...onların gönüllerinde hiçbir kimse için gıll ü gış, hıyanetlik ve dargınlık, kin, hased gibi şeylerde bulunmaz. Bütün zahiri ve manevî günahlardan ve ahlâk-ı mezmumelerden de hiç birisi üzerlerinde bulunmaz. Riyâ, kibir, kin, gazab, hırs, hased, ucub ve gıybet gibi çirkin ve mezmum olan huylardan da beridirler', buyrulmuştur."²⁶⁴

Kerem sahibi büyük bir sûfi olduğu rivayet edilen• Ebû Abdullah Kalânsî'ye: "Mezhebini hangi temel üzerine bina ettin?" diye sordular. O şu üç temelden söz etti; "Kimseden hakkımızı vermelerini istememek, nefislerimizden halkın haklarını yerine getirmesini istemek, başımıza gelen her şeyde nefislerimizi kusurlu görmek."²⁶⁵ Ebû Amr Mekki'ye: "Kerem nedir?" diye soruldu: "Dostların kusurlarını görmezlikten gelmektir."dedi. Ebû Osman'ın da: " Kerîm özür diler, kötü kişi ise böbürlenir" dediği rivayet edilmektedir. Abdullah İbn Hafîf (v.372/982)'e sorulmuş: "İnsana ne zaman kerem sahibi denir?" demiş ki: "Halkın eziyetlerine katlanıp ta onlara kötülükle karşılık vermezse o insan kerem sahibidir.", dediği"²⁶⁶ rivayet edilmektedir.

²⁶⁴ Kotku, *age.* s.62, 64, 69

• Molla Câmî, *age.* s.252

²⁶⁵ Tûsî, *age.* s.182

²⁶⁶ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri,* s.100

Ebû Osman Hirî (v.298/910)'nin hocası ve ikinci tabaka sûfîlerinden* olan “Şah Şüca Kirmânî (v.276/889): “Güzel ahlâkın alâmetinin, insanlara eziyet vermemek ve halkın yükünü çekmek” olduğunu ifade etmiştir.

Kuşeyrî'nin aktardığı bir menkıbeye göre “Bir adam Ahnef b. Kays'a kötü sözler söyledi. Peşine takılarak söylemeye devam etti. Mahallesine yaklaşıncaya Ahnef durdu, ona döndü ve ‘Ey genç, eğer başka söyleyeceğin bir şey kaldıysa onu da burada söyle ki, mahallenin toy gençleri senin bana kötü söylediğini işitip sana eziyet etmesinler’ dedi.

Rivayet edildiğine göre, Kays b. Asım evinde oturuyordu. Hizmetçisi elinde şiş yapılan demirle içeri girdi. O sırada demir Kays'ın çocuğunun başına düştü, çocuk öldü. Hizmetçi kadın korkudan dehşete kapıldı. Onu bu halde gören Kays ‘Korkma, sen Allah rızâsı için hürsün!’ dedi. “Şöyle anlatılır: küçük çocuklar Veysel Karani'yi görünce kendisine taş atarlardı. O da çocuklara, ‘Eğer illa atacaksanız ufak taşlardan atın da bacağım yaralanıp namaz kılmama mani olmasın derdi.’”²⁶⁷

Ünlü sûfîlerden Beyazîd-i Bestâmî (v.234/848), gönül alçaklığı ile Şeyh Mütevelli ise, isâr ve infakla, Allah'a kavuştum dediler. Şahî Nakşibend'in de;”tevâzu sahibi olan kimseyi incitmez, tahkir etmez, zillet kanadını yere koyar”, dediği²⁶⁸ rivayet edilmektedir.

Güzel ahlâk nefsin terbiye edilmesi ve sürekli mücadele edilmesiyle kazanıldığı gibi, Allah bazı kullarını da bir takım güzel ahlâk sıfatları ile yaratmıştır. Sûfîlere göre sâlike düşen görev, kendisinde mevcut olan yaradılış, mizaç özelliklerinin güzelliklerini açığa çıkarıp kemâle eriştirmektir. Öfkeyi hilme, kibri tevâzua, kini affa çevirerek ahlâk-ı hasene yolunda gayret sarf etmektir.

B. Hilm

* Molla Câmî, age. s.223

²⁶⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s.468, 469

²⁶⁸ Çetin, İsmail, *age.* s. 96

Hilm, öfkenin galeyana gelmesi noktasında nefse gem vurmaktır. Hilm sahibi olmak ise (=tehallüm) öfke galeyana geldiği zaman nefsi tehlikelerden önlemeye çalışmaktır. İnsanın hilmi, ancak organlarına sahip çıkması; elini vurmaktan, dilini kötü sözden, kulağını çirkin şeyleri dinlemekten, gözünü gereksiz şeylere bakmaktan alıkoymasıyla mümkün olabilir. Hilmin karşıtı olarak kullanılabilir en yakın kelime kızma ve öfkelenme anlamına gelen ‘tezemmür’ sözcüğüdür.

İsfahânî’ye göre af ve hoş görme (safh) bunlar hilmin tezahürleri ve kaynaklarıdır. “Hilm, nefsin öfkeden alıkonmasını sağlamaktır ve ona göre bu sayede yiğitliğe ulaşılır.”²⁶⁹ İsfahânî “Bil ki affetmenin verdiği tat, cezalandırmadan alınan tattan çok daha güzeldir. Çünkü affetmenin lezzeti, akıbet bakımından övgüyle anılırken, cezalandırmanın tadı sonrasında pişmanlık getirir. Cezalandırma, güç ve iktidar sahipleri için olabilecek en düşük haldir. Ceza, sızlanma ve serzenişin bir yanındır. Kendisine haksızlık edenle arasında şeffaf bir perdeden başka bir şey bulunmamasına rızâ gösteren kimse insafa gelip böyle yapmalıdır²⁷⁰ demektedir.

“Abdullah İbn Muğaffel, Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ‘Muhakkak ki Allah, insanlara yumuşak davranıp onları himaye eden bir dosttur. Her işte ve durumda yumuşaklığı sever. İnsanlara karşı yumuşak davranmanın karşılığında verdiği hiçbir şeyi şiddet ve sertlik karşısında vermez.’”²⁷¹ Aynı hadisi sahih-i Müslim’de de görmekteyiz.*

“İbn Abbas (r.a) şöyle anlatıyor: Peygamber (s.a.s) Eşecci Abdilkays’a şöyle buyurdu: ‘Gerçekten sende Allah’ın sevdiği iki özellik vardır. Bunlar; hilm ve teennidir.’”²⁷²

Suhreverdi’ye göre hilm sahibi olmak ile ilgili hadisler ve haberler, insanın çevresindekilere yumuşak ve güzel yüzle davranmasının ve sûflerin tekke ve benzeri

²⁶⁹ İsfahânî, *Erdemli Yol*, s. 257, 97

²⁷⁰ İsfahânî, *Erdemli Yol*, s.258

²⁷¹ Buhari, age, s.148

* Müslim, *Birr*,2593, Hüner Yayınevi, C.II, s.442

²⁷² Buhari, age, s.180

yerlerde, Allah'ın rahmetinin genişliğine nazar ederek, insanların tabiatlarına göre davranmalarını, onları gereksiz yere zorlama ve tekellüfü terk etmeleri, güzel sözler ve latifelerle muhabbet etmelerinin sıhhatine delalet etmektedir.²⁷³ Ona göre “sûfînin halvetinde gözü ağlar, celvetinde yüzü güler. Yüzündeki tebessüm; kalbindeki nurların eseridir.”²⁷⁴

Rivayet edilir ki; eşeği çamura saplanmış zor durumda kalan bir ihtiyar, dost düşman herkese haksız yere kötü kötü söyleniyormuş, bu kötü sözlerden padişah da nasibini alıyormuş. Tefavukki padişah oradan geçmekte imiş ve ihtiyarın bu haksız kötü sözlerini işitmiş, hiddetlenmiş ve idamına karar vermiştir. Ancak hilm sahibi olan padişah bakmış ki ihtiyarın eşeği balçığa saplanmış, adam cefa içinde, onun bu haline acımış ve öfkesi gitmiş, ihtiyarın sözlerini bağışladığı gibi ona birçok hediyeler de vermiş, Sa'di Şirâzî (v.691/1292) bu hikâyeyi aktardıktan sonra “hiddet zamanında yumuşak davranmak ne hoştur” demektedir.²⁷⁵

Sûfilere göre hilmin, nefsin kendi çıkarları doğrultusunda değil, sadece Allah'ın rızâsı için gösterilmesi gerekmektedir. Aksi şekilde yapılan hilm, nefse hizmet etmekten öteye gitmemektedir. İlahi mağfireti elde etmek için hilme sahip olan sûfiler nefislerine karşı yapılan haksızlıkları affedip, sabır gösterme erdemine ulaşmaktadırlar.

C. Merhamet

Rahm kökünden gelen merhamet kelimesi lügatte; şefkat gösterme, acıma, birini esirgeme anlamlarına gelmektedir.²⁷⁶

Kur'ân'da Allah'ın en çok zikredilen sıfatlarından birisi olan Rahman ve Rahim isimleri de doğrudan merhameti içermektedir. Kur'ân'da Allah kullarına sonsuz ve hesapsız merhametli olduğunu ve O'nun rahmetinin her şeyi kuşattığını bildirmektedir.

²⁷³ Sûhreverdî, *age.* s. 327, 330

²⁷⁴ Sûhreverdî, *age.* s.326

²⁷⁵ Sâdî Şirâzî, *Bostan*, (haz. Azmi Bilgin), Semerkand Yay. İst. 2012, s.128

²⁷⁶ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ank.2006,s.621

O, kullarına da merhametli olmalarını emrederken, merhametli olan kullara hesapsız mükâfatlandırılacaklarını buna mukabil merhamet etmeyen ve zalim olan kullara ise şiddetli azabını vaad etmektedir.

Nitekim “Cerir b. Abdullah (r.a)’dan rivayet edildiğine göre, Rasulullah; ‘Her kim insanlara merhamet etmez ise Yüce Allah da ona merhamet etmez buyurmuştur.’”²⁷⁷

Hakîm Tirmizî: “Mü’min, halkla olan muamelelerinde Hakk’a uymak suretiyle Allah’ı kendine örnek alır. Zaten Allah da ondan böyle davranmasını ister. Kişi, insanların Hakka karşı kötü davrandığını gördüğünde kalbinde onlara öfke duyar ve kalbinde bulunan güç harekete geçer. Ancak bu durumda yine rahmet araya girer, öfkeyi yatıştırır ve sözü yumuşatır. Bununla birlikte, nefsin ve şeytanın tesiri altında bulunan, aynı zamanda gururlu ve kibirli olan zorba bir inatçıyla karşılaştığında, mü’min onun Hakka karşı inatçı bir şekilde davranmasına müsaade etmez. Böyle bir durumda kalpte bulunan güç harekete geçer, rahmet ise bir kenara çekilir”²⁷⁸ demektedir.

“Ey ulu kimse sen gaflet içerisinde uyumayasın. Halka merhametli ol, onları görüp gözet. Zamanın döneceğini ve sana galip geleceğini düşün ve ondan sakın. Garazsız öğüt acı ilaç gibi olsa da derde devadır”²⁷⁹ diyen Sa’di, ölümün insana galip geleceğini ve kişinin kendisinin de Allah’ın merhametine muhtaç olacağını dolayısıyla bu dünyada kendisi merhametli olursa yarın da Allah’ın ona merhamet edeceğini vurgulamaktadır.

“Bir derviş, Allah’a şöyle yalvarıyordu: ‘Ya Rabbi, kötülere merhamet eyle; iyilere zaten merhamet etmiş bulunuyorsun ki onları iyi yaratmışsın.’”²⁸⁰ İyilik yapanlar iyilikleri sebebiyle aklarını umabilirler ancak kötülük yapanlar ise kötülükleri sebebiyle mağfiret olunmaktan ümitlerini kesebilirler, bu ise onların daha fazla dua ile merhamete ihtiyaçlarının olduklarının göstermektedir.

²⁷⁷ Müslim, Fezail,2319,Hüner Yayınevi, C.II, s.304

²⁷⁸ Hakîm Tirmizî, *Hatmu'l- Evliya*, s. 176, 177

²⁷⁹ Şîrâzî, *Bostan*, s.76

²⁸⁰ Şîrâzî, *Gülîstan*, (haz. Azmi Bilgin), Semerkand Yay. İst.2012, s.215

Sûfilere göre, Allah'tan kötülük yapanların ıslahını ve affedilmelerini istemek gereklidir. Çünkü iyiyim ya da kötüyüm diyen hiç kimse hakikatte akıbetini bilemez, iyilik yapanlar bir zaman sonra kötülöklere, kötölük yapanlar ise bir zaman sonra iyiliklere dönebilirler. Bu yüzden sûfilere göre, herkese mağfiret edilmesi için dua edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Allah'ın Kur'an'da kötölük yapanlara vaad ettiği azap çok çetin olarak tanımlanmıştır. Hakikatte merhametin kemali, öncelikle sâlikte affetmeyi ahlâk haline getirip, kötölük yapan kimselerinde yaptıkları kötölüklerden pişman olarak ıslah olup, azaba duçar olmamalarını dilemektir.

D. Mürüvvet

Lügatte mürüvvet “dostlarının kusurlarını görmezlikten gelmek, kişinin hal ve hareketlerini en iyi ve en güzel seviyede tutması, sağlam, güçlü ve ahlâkî haslet ve faziletlerle donatılmış kişilik”²⁸¹ anlamlarına gelmektedir.

Sülemiye göre, sûfilerin adabından biri de mürüvvetle meşgul olmaktır. Sülemi mürüvvetle ilgili, “ Bir insanda şu üç huy birleşmedikçe o adamın mürüvveti tam olmaz: İnsanların ellerinde bulunanı ummaktan vazgeçer, duyup incindiği sözlere sabreder, kendi nefsi için sevdiğini başkaları için de sever”²⁸² demektedir.

Zira “Sizden birisi kendisi için istediğini mü'min kardeşi içinde istemediği müddetçe iman etmiş olamaz”²⁸³ hadisi inananların kendi nefsi için istediği her şeyi, affi, iyiliği, güzelliği, dünya ve ahiret saadetini diğer mü'minler içinde istemez ise, imanının tam olmaması tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına vurgu yapmaktadır.

Sûfilerden, Seri Sakatî (v.527/870), mürüvveti: ‘Allah'ın emir ve nehiyelerini yerine getirmek, en yüksek ahlâk ile Allah'a yaklaşmak’ olarak tanımlamıştır. Cüneyd-i Bağdâdî (v.298/910) ise mürüvveti, ‘nefsini hiç kimseden üstün görmemek’ olarak tanımlamaktadır. Ebû Hafs mürüvveti, ‘dünyada malını ve mevkiini kardeşlerine vermen, ahiretleri içinde onlara dua etmen’ olarak Ebû Osman'ın ise; ‘Mürüvvet nefsinin

²⁸¹ Uludağ, *age*. s. 264

²⁸² Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s. 92

²⁸³ Buhari, *Cami'üs-Sahih*, İman 7

muhalefetlerden (Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan) korumak olarak, Abdullah İbn Mübarek'in ise, mürüvveti, 'Allah'a yönelenden yüz çevirmemek, olarak tanımladıkları rivayet edilmektedir.²⁸⁴ Serrâc'ın aktardığına göre“ Seri Sakatî'ye 'mürüvvet nedir?' diye sordular. Şu karşılığı verdi: 'Nefsi kirlerden arıtmak, insanlara insaf ve adaletle muamele etmektir. Bundan fazlasını yapan, fazilet sahibi olur.' dediği rivayet edilmektedir.”²⁸⁵

Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği bir hadis'te, Peygamber; 'Kişinin keremi dininde, mürüvveti aklında ve soyluluğu da güzel ahlâkıdadır.' buyurmaktadır.²⁸⁶

Mürüvvet kavramı dostların kusurlarını görmezden gelmeyi içerdiği için, sûfilere göre mürüvvet sahibi olmak insanların kusur ve hatalarını affetmek, hatta görmemektir.

E. İsar

Lügatte îsar; fedakârlık, başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden önde tutmak, bir insanın fayda sağlama ve zarardan korunma konusunda kendisinden çok başkalarını, özellikle dostlarını ve din kardeşlerini düşünmesi, diğergâmlık anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf geleneğinde Ebû'l- Hüseyin en-Nuri'nin yolu olarak bilinen Nuriye ekolü îsarı esas alır. Nuri'nin ; “Allah'ım bazı kişilere mutlaka azap edeceksen onların yerine cehennemde beni yak!” dediği rivayet edilmektedir. Aynı zamanda îsar fütüvvet ehli arasında da ana esaslardan kabul edilmektedir.²⁸⁷

Çünkü îsar, Kuran'daki “İhtiyaç sahipleri oldukları halde, kardeşlerini kendilerine tercih edenler”(Haşr,59/9) ayetini esas alarak kardeşini kendine tercih etmektir.²⁸⁸

²⁸⁴ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s.57

²⁸⁵ Tûsî, age. s.205

²⁸⁶ Semerkandî, age. c.II. s. 205

²⁸⁷ Uludağ, age. s.190

²⁸⁸ Yılmaz, age. s. 121

Hucvirî'ye göre îsar, “Affi al, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”(A’raf,7/199) ayetiyle Peygambere emreden Allah’ın hükmüne boyun eğerek, başkalarına yardım işi ile meşgul olmaktır. Îsârın hakikati, yoldaşlıkta bir arkadaşın, arkadaşının hakkına riayet etmesi, yoldaşının hukukunu gözetmesi ve onun nasibi ve payı için kendi nasibinden ve payından vazgeçmesi²⁸⁹ demektir. Kelabazi’ye göre, îsârın fazileti; başkalarına ait olsun düşünceleriyle ihtiyacı ve isteklerinden feragat edip, diğerlerini kendine tercih etmektir.²⁹⁰

Aktardığımız bilgilere istinaden, îsar düşüncesi ile hareket eden bir toplulukta sevgi, kardeşlik ve muhabbetin ulaşacağı zirve elbette ki yadsınamaz bir öneme haizdir. Böyle topluluklarda kin, öfke ve düşmanlık yerine, affetme, hilm ve tevazu ile muamele etmek öne çıkmaktadır. Sûfilerin düşüncesine göre, sâlik Allah rızâsı için kardeşlerinin işlerine koşarak, onlara yardım ederek aralarındaki ünsiyet bağlarını da kurmuş olacaktır. Ünsiyet bağı kurulan insanlar arasında elbetteki kusurları affetmemeye ya da düşmanlığa sevk edecek hallerin oluşması beklenmemektedir.

F. Rızâ

Sülemi, “Rızâ, kalbin baştan geçen olaylara üzülmemesi, kaderin hadiseleri karşısında huzur duymasıdır. Ona göre, iyi ya da kötü hallerin başa gelmesi rızâ sahibinin tutumunu değiştirmez. Rızâ halinde kuvvet kazanan kimsenin gözünde, nimetler ile mihnetler bir olur. Çünkü hepsi de aynı kaynaktan gelir. Rızâ başa geleni kalp huzuru ile karşılamaktır. Rızâ olanın dışı ve içi düzgün olur. Hiçbir hale güvenmez, hiçbir olayda onu rahatsız etmez”²⁹¹ demektir. Sûfilerin nihai amacı, Allah’ın kendilerinden razı olmasıdır. “Rızâ”, Allah’ın kendisinden razı olmasını düşünerek kendi rızâsından vazgeçmektir. Mutasavvıflardan öylesi vardır ki; Hakk’ın iradesi ve sevgisi, onu Allah’ın kendisinden razı olmasını düşünmekten dahi geçirmiştir.

²⁸⁹ Hucvirî, *age.* s.302

²⁹⁰ Kelâbâzî, *age.* s.134

²⁹¹ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s. 27

Kendisinin razı olmasını ise hiçbir zaman aklına getirmez. Horasanlılara göre “rızâ, ister istemez gelen her hale memnun olmaktır.”²⁹²

Sülemi'nin aktardığına göre, Peygamber (s.a.s) Efendimiz, “ Üç şey vardır ki kul onlarla dünyanın ve ahiretin iyiliklerine ulaşır: Bela zamanında sabır, kazaya rızâ ve genişlik zamanında dua etmeyi buyurmuştur. Ahmed İbn Hanbel'in, ‘Rızâ üç şeyden ibarettir: İradeyi terk etmek, kazanın geçişine kalben sevinmek, kalbinden tedbiri atmamak ve Allah, kişinin lehinde ve aleyhinde ne yaparsa yapsın, razı olmaktır.’ dediği rivayet edilmektedir.

Hasan Basri, Allah'ın her takdirinin kul için hayırlı olduğuna dikkat çekmektedir. Onun bu meyanda “Allah'ın mü'min için yaptığı her şey, hoşuna gitsin gitmesin kendisi hakkında hayırlıdır.” dediği rivayet edilmektedir. Şeyhlerden biri şöyle demiştir: ‘Razı olanların yapacağı iş; iradeyi ve temenniye bırakmak, Allah'ın hükmüne ve kazasına razı olmak ve Allah sevgisini, nefis sevgisine tercih etmektir.’ Ebû Süleyman Darani ise “Kalp arzularından temizlenirse hoşnut demektir.” Sehl İbn Abdullah da, “Allah mahlûkatı yarattı, tedbirlerini ona perde yaptı. Tedbirini Mevlâna ve gerçek dostuna terk et, O seni gözetir ve korur.” dediği Cafer es-Sadık (v.148/765) (r.a)'ın ise, “Kulluk üçtür: Allah'ın vaadiyle emretmek, hükmüyle hükmetmek ve Allah'ın kazasına sabretmek” dediği rivayet edilmektedir.²⁹³

Nakşibendi kolunun müridlerinden Hacı Muhammed Parsa (v.822/1419)'nın “İnsanların hangi sıfatta buldukları ve sonlarının hangi sıfat üzere olacakları bilinmez. Bazen güvenlik içinde, bazen de ıstırap içinde olurlar. Herkes bir sıfat kazanmakla kemale erişir, ancak yine de işlerin sonu hep hayret ve şaşkınlık olur. Bedenden vazgeçmek ve gaybî tasarruflara teslim olmak gerek. Kendi varlığını da tamamıyla vacib'ül vücud olan Allah'a bırakıp teslim etmek gerek. Zira başlangıç ve orta bilinir, sonuç ise bilinmez” dediği aktarılmaktadır.²⁹⁴

²⁹² Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s. 126

²⁹³ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s. 91

²⁹⁴ Muhammed Parsa, *Risâle-i Kudsiyye*, (trc. Hasan Almaz), Semerkand Yay. İst.2010, s. 91

Sufilere göre yaşanan her durum Allah'ın izni ile olmaktadır. Çünkü fail-i mutlak Allah'tır. Başına gelenlerde esbabın değil de Müsebbibin farkına vararak hareket etmeye çalışan sâlik, mutlaka yaşadıklarında kendisi için bir hayrın olduğuna teslim olarak, hikmetini anlamaya çalışır ve nefesine gelen her durumu gönül hoşluğu ile kabul etmektedir. Bu teslimiyet ve rızâ hali tasavvuf geleneğinde “Kahrında hoş, lütfunda hoş” cümlesi ile ifade edilmektedir.

G. Tevekkül

Sülemi, tevekkülü, “kalbin Allah'ın verdiği garantiye güvenmesidir. Kalbin şeref göstermekten, böbürlenmekten uzak durmasıdır. Tevekkül, varlıkta ve yoklukta halin bir olmasıdır. Doğru tevekkül yokluk zamanında huzurlu, varlık zamanında rahatsız olmaktır. Hareketin kaderi değiştirmeyeceğine kesin olarak inanmak ve Allah'ın vaadini doğrulamak”²⁹⁵ olarak tanımlamaktadır. Mevlâna Halid Bağdâdî (v.1242/1827); varlığında, kendinden ve amellerinden ümidi kesip, bunlara güvenmeyip, yalnızca Mevla'ya güvenmek gerektiğini, bunu yaparken de Yüce Rabbi için hüsn-ü zan edip, O'nun fazlına sınıksız sarılmak, güvenmek gerektiğini²⁹⁶ ifade etmektedir.

Tevekkül sahih olunca o kimseye tafviz, teslim ve mücâhede de sahih olur. Tafviz, nefsin arzuladığı her şey hususunda onu suçlamak, ona ters hareket etmek ve Allah'a dayanmaktır. Çünkü o, Allah'ın kullara şefkatini bilmektedir. Eğer kul, bütün hallerinde Allah'a sığınır, Allah'tan başkasıyla hiçbir ilgisi kalmazsa işte o zaman ona tevekkül doğru olur. Teslim ise tedbiri terk etmek, halleri başla göz üzerine kabul etmek, onları güleç yüzle karşılamaktır. Mücâhede ise gücü yettiği kadar emirlere uymak, nefsi ibadet ve taate zorlayıp ibadetten zevk alacak duruma getirmek, diyerek, Sülemi teslim ve tevekkülün tamamıyla Allah'a dayanması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁹⁷

Tasavvuf geleneğinde teslim ve tevekkülünün tamamıyla Allah'a dayanması için sulûk eden bir sâlikin, Allah'tan gelen her şeye teslim olup, tevekkül ederek amellerini

²⁹⁵ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s. 25

²⁹⁶ Bağdâdî, age. s. 111

²⁹⁷ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s. 126, 127

işlemeye gayret etmesi, bela ve musibetle karşılaştığında da sabır, hilm ve af ile muamelede bulunması gerekmektedir.

H. Sabır

Yılmaz'a göre; sabır, elem, sıkıntı ve belalara sızlanmayı terk etmek demektir. Nefse haz veren şeylerden uzaklaşmak diye de tarif edilmiştir. Sabır kökünden türemiş kelimeler Kur'ân'da 103 yerde geçer. Hadislerde de sıklıkla rastlanan sabır kavramını Peygamber, dinin yarısı olarak nitelendirmiştir.²⁹⁸

“İbn Ömer, Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ‘ İnsanlar arasına karışıp da onların eziyetlerine karşı sabreden mü'min, insanlara karışmayan ve eziyetlerine sabretmeyen kimseden daha hayırlıdır.’²⁹⁹

Yılmaz'a göre, sabır tasavvufta bir makam olduğu kadar ahlâkî bir kavramdır. Ona göre, Allah'tan gelen iptila iki türlü olur. Birincisi; insanlar vasıtasıyla gelen ve insanların uzaklaştırmaya güç yetiremediği eziyet ve belalardır ki bunlar, insanların kendisi aleyhinde dedikodu etmeleri, iftira etmeleri veya hakkını almaları gibi. İkincisi ise doğrudan Allah'tan gelen ve yine kişinin savuşturmaya gücünün yetmediği eziyet ve belalardır. Her iki durumda da sabredenlerin sayısız ve hesapsız bir karşılık görecekları ayetlerle haber verilmiştir.³⁰⁰

Mekki'ye göre, nefse en ağır, en zor gelen ve nefsin en sevmediği şey sabırdır. İnsan tabiatına en acı ve şiddetli gelen odur. Çünkü nefis sabırda acı çeker, zira öfkelenildiğinde gazabı tutması ancak sabırlı olmasıyla mümkündür. İnsanın nefisini ezmesi ve yumuşaklığı elde etmesi ancak sabırla mümkündür. Tevâzu ve kendini gizlemek de ayrı bir sabır ister. Edep ve güzel ahlâk da sabırla elde edilir. Halka eziyet etmemek ve sıkıntılarına tahammül göstermek sabırla sağlanır. Nefisler bunları kabul etmez, sıkıntıya ve şiddete başvurmak onları daha fazla memnun etmektedir. Bir haberde şöyle zikredilir: ‘Amellerin en faziletlisi, nefislerin zorlanarak yaptığı

²⁹⁸ Yılmaz, age. s.270

²⁹⁹ Buhari, age, s.127

³⁰⁰ Yılmaz, age. s. 170

amellerdir.’ Bunun için Allahü Teâlâ, muttakî ve sadıklara şiddetli sıkıntı ve zorluklarda sabrı şart koşmuştur, sadakat ve takvalarını sabır sayesinde gerçekleştirip kemalâtlarını onunla tamamlamıştır. Allah; ‘ Onlar sıkıntı, hastalık ve savaş anında da sabredenlerdir. Onlar, sadık olanlardır ve takvaya ulaşmış kimselerdir.’ (Bakara.177) buyurarak, normal zamanda yaşanan kötü durumlar bela ve musibetlerin yanında en şiddetli anlarda da sabredenleri, sadık ve takvaya ulaşmış kimseler olarak nitelendirmektedir.

“Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur.”(Şura:41)

“Kim sabreder ve affederse, şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer büyük işlerdendir.” (Şura:43) ayetlerinde kulların iki türlü davranışlarından söz edilmektedir:

Birinci hareket, yani karşılık verme ve hakkını alma isteği, kulun kendi adına istediği adalet talebidir. Adalet de güzeldir ve haktır. İkinci davranış, yani af ve sabır ise fazilettendir. Allah bu davranışın daha güzel ve takvaya daha yakın olduğunu buyurmaktadır. Bu makamda olan kimseler, kendilerine zulmedildiğinde karşı tarafa zulüm yapmayan ve hakkını da aramayan kimselerdir ve özellikle övüldükleri vasıf, huşu ve kalp sükûnetidir. Bu sükûnet ve huşu ise Allah Teâlâ’nın ahirette vereceği güzel karşılık sebebiyle kalbin mutmain olmasıdır. Çünkü Allah’a kavuşmak çok yakın, dünyanın son bulması ise çok süratlidir. İşte bu huşu ve kalp sükûneti, övülmeye daha layıktır. Mekkî’ye göre takva makamların en yükseği olduğu gibi sabır da hallerin en faziletlisidir. Ayrıca en şerefliisidir. Çünkü Allah, sabrı emrettikten sonra onun aslında kendisine ait olduğunu belirterek, sabrı şerefli kılmıştır.

“Sabret senin sabrın ancak Allah iledir.”(Nahl:127)

“Rabbin için sabret”(Müddessir: 7)³⁰¹ ayetleri buna delil gösterilmektedir.

Ahmed Bican Yazıcıoğlu, Allah âşıklarına göre sabrı, “bütün dünya belası o kişinin üzerine gelse ‘ah!’ bile dememektir, şeklinde tarif etmekte, vefadan, cefadan, acıdan, nimetten, musibetten değişiklik göstermeyen, özürsüz olmayan sabırlı kişinin katında

³⁰¹ el- Mekkî, *Kutu'l- Kulub*, c.II, s.246, 247, 251, 252

bütün bunlar birdir. Belki hepsi de kendisini bela mancinığa koyar, kaza denizine atar ama sonundan hiç korkmaz, endişe duymaz. Her kim canından üşenmezse sevdiğine, cananına kavuşmaya yol bulur”³⁰² demektedir. Çünkü Allah âşıklarının “aşk bedeli” canlarını, başlarını Allah’a sunmaktır. Onun için tasavvuf geleneğinde, şuttar yolunun erenleri candan geçmiş ve aşk uğruna sabredip, başlarını feda etmeye hazır olan sûfilerdir.

“Cüneyd-i Bağdâdi’nin, ‘Bela ariflerin kandili (ışığı), müridlerin uyarıcısı, mü’minlerin salahı, gafillerin ise helakidir. Hiçbir kimse, bela ve musibete maruz kalıp razı olmadıkça ve sabretmedikçe imanın tadını bulamaz’ dediği ve sûfilerden Dehhak’ın ‘ Kim ki, her kırk günde bir bela veya gam, keder veyahut musibetle karşılaşmazsa, onun için Allah katında bir hayır yoktur’ dediğini”³⁰³ rivayet edilmektedir.

Ayet, hadis ve sûfi sözlerinden aktardıklarımıza göre sabır zaten affetme ile iç içe geçmiş bir ameldir. Çünkü sâlikin nefesine hakaret karşısında susup sabır göstermesi zamanla kalbi sükûnete erdirerek affa vesile olmaktadır. Nefesine yapılan eziyet, haksızlık yahut zulüm karşısındaki sabırda Allah için olduğu müddetçe sâliki affa ve hatta haksızlık edenin affı için duaya sevk etmektedir.

İ. Tövbe

Lügatte tövbe, Allah’a dönmek anlamına gelmektedir. Bir görüşe göre tövbe üç unsuru birleştirir; günaha pişmanlık, şimdiki halde günahı terk, gelecekte de günah işlememeye niyettir. Kaşânî (v.730/1329)’ye göre dönmek anlamındaki tövbe çeşit çeşittir; günahattan itaate dönmek, tabiattan şeriata dönmek, zahirden batına dönmek, halktan Hakk’a dönmek³⁰⁴ anlamlarına gelmektedir.

Sülemi’ye göre de; tövbe, her türlü kötü halden, her türlü iyi hale dönmektir. Her harap olanı onarmak, her isyanları harap etmektir. Tövbe, tab’ı (nefsi duygularını) giderip ilme uymak ve kulun eğrilikten doğruluğa dönmesidir. Zayi edilen geçmiş

³⁰² Ahmed Bîcan Yazıcıoğlu, *Envarü'l- Aşikin*, (sad. M.Faruk Gürtunca), Huzur Yay. İst. 623

³⁰³ Gazzalî, *Kalblerin Keşfi*, (trc. Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yay. İst.1993, s. 24

³⁰⁴ Abdürrezzak Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (trc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İst.2004, s.156, 157

vakitlere sürekli pişmanlık duymak, işlenen aykırı davranışları düzeltmektir. Tövbe, her kötülükten dönmek ve bu dönüşünde sebat etmek, ihmali telafiye çalışmak, bozduklarını düzeltmektir.³⁰⁵

“Necmeddin-i Kübrâ, tövbeyi isteyerek ve severek yapmak gerektiğini” özellikle tavsiye etmektedir. Çünkü o, zorlanarak yapılan tövbenin, ümitsiz ve zorlanan kimsenin imanı gibi olduğunu ki, böyle bir imanında makbul olmayacağını³⁰⁶ ifade etmektedir.

Şa’rânî’nin aktardığına göre; “Ali Zeynelabidin ‘Allah, tövbe eden hatalı mü’min kulunu sever. Sûfilerden Müzeni ise; ‘Din kardeşlerinden bir cefa görürsen, bil ki yaptığın hata icabıdır, derhal Allah’a dön ve tövbe et. Ayrıca bir sevgi göreceksin olursan Allah’a karşı olan taatinden hâsıl olduğunu bil ve şükret.’ dediği rivayet edilmektedir.³⁰⁷

Sûfiler kendilerine uğrayan bir bela, musibet yahut cefanın, nefislerinin işlediği günahlar ve kusurlar dolayısıyla oluştuğuna inandıkları için, kendilerine haksızlık edeni affederler ve neden bunu yaşadığının hesabını nefislerine sorarlar. Bunun içinde devamlı surette tevbe ederek, kardeşlerinden gelen her türlü hatayı affetmeye çalışmaktadırlar. Çünkü tevbe etmek, onların nefislerini temizlemeye çalıştığı gibi kendilerinin kusurlarını fark ettiren dolayısıyla başkalarının kusurlarını kolayca affetmelerine vesile olan önemli bir ameldir.

Yine Şa’rânî’nin aktardığına göre; “Said b. Cübeyr’e halkın en ağabeyi kimdir? diye soruldu: ‘Kalbini günahla yaralayan; sonra tövbe edip dönen, yaptığı hatalı işlerini her hatırladıkta; iyi amellerini az ve küçük bulan kimsedir’³⁰⁸ olarak ifade etmektedir.

Yine tevbe bahsinin af ile ilgisine gelecek olursak; sûfînin tevbesinin kabulünün şartlarından birisi de; kendisinin de başkalarını affetmesidir. Kendisinin İlahi mağfirete nail olması için onun da başkalarına merhamet edip affetmesi gerekmektedir. Bir başka

³⁰⁵ Sülemi, *Sülemi’nin Risâleleri*, s. 23

³⁰⁶ Necmeddin-i Kübrâ, *Tarikatlarda On Esas*, (şrh. İsmail Hakkı Bursevî, trc. Rahmi Serin), Pamuk Yay. İstanbul, s.60, 61

³⁰⁷ Şa’rânî, *Tabakâtü’l- Kübrâ*, c. I, s.109, 123

³⁰⁸ Şa’rânî, age. s. 152

açıdan hatalı olanın özür dilemesi yahut özre vesile herhangi bir hareketi de yaptığı şeyden pişmalığı, bir nevi tevbeyi ifade etmektedir. Özellikle sûfî özür dileyeni affederek onun tevbesine vesile olmaktadır. Hatasını fark etmeyen ya da haksızlığa devam edeninde, yaptıklarının farkına varıp tevbe etmesi içinde sûfî devreye girmekte, onu affederek, hilm ile yardım ederek tevbesine vesile olmaktadır. Bir kişinin af ve müsamaha yolu ile işlemiş olduğu kötü işlerden tevbe etmesine vesile olmak elbetteki sâlikin sulûkünde önemli bir köşe taşı haline gelmektedir.

J. Fütüvvet

Çalışmamızın içeriğini oluşturan affetmek, hoşgörülü, hilm ve tevâzu sahibi, cömert, diğergâm, âlicenap, başkasını kendisine tercih eden îsar gibi kavramların birçoğunun cemiyet hayatındaki yansımaları ahilik ve fütüvvet teşkilatlarında görmemiz mümkündür.

Küçükkaya'nın aktardığına göre, "Köprülü, fütüvvet mesleğinin sâlikleri olan ahilerin, herhangi bir esnaf topluluğu olmayıp ahilik teşkilatı üzerine istinat eden, akidelerini o vasıta ile yayan bir tarikat sayılabileceğini, birçok tasavvufî düstur ve kurallarla mücehhez olan ahiliğin birçok tarikattan esinlendiğini"³⁰⁹ ifade etmektedir. Sülemi'ye göre, Fütüvvetin esası daima bütün işlerinde ve sözlerinde için dışın bir olması, yaptığı işlerle övünmeyi bırakmak, dinin gereklerini gözetmek, sünnete uymak, Allah'ın buyruklarını tutmak, yasaklarından kaçmaktır. Doğruluk, vefa, cömertlik, utanma, güzel huy ve kerem sahibi olmaktır. Kötü işlerden ve dostların kötülüğünü dinlemekten kaçınmak, ahde vefa göstermek, kinden ve kötü düşünceden uzaklaşmak, Allah için sevmek, Allah için düşmanlık etmek, mal ve mevkiini dostlardan esirgememek, onların başına kakmaktan vazgeçmek, iyileri sevmek, onlarla sohbet etmek vb. şeyler hep fütüvvetin gereklerindedir.³¹⁰ Fütüvvetin aslı, bir kulun Allah'ın rızâsını elde etmek için sürekli başkalarının işlerine koşturması yardım etmesidir.

³⁰⁹ M. Askeri Küçükkaya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, Mostar Yay. İst.2012, s. 105

³¹⁰ Sülemi, *Sülemi'nin Risâleleri*, s.92, 93

Sülemi, sûfilerden “Ebû Ali Dekkak’ın ‘Bu fütüvvet ahlâkı en mükemmel haliyle Resulullah Efendimizde (s.a.s) bulunmaktadır. Kıyamet günü herkes nefsim nefsim diyerek nefsini kurtarma derdine düşerken O, “ümmetim ümmetim”, diye ümmetinin derdine düşecektir, dediğini Fudayl b. İyaz (v.187/803)’ın ise: ‘Fütüvvet, din kardeşlerinin kusurlarını affetmek’ olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Sûfilerden, Süfyan-ı Sevri’ye fütüvvetten soruldu: ‘dostların kusurunu affetmektir.’dedi. Sülemi burada Fakir Mansur’un şu şiirini aktarmaktadır: “Tut ki sandığın gibi ben kötülük ettim, peki ama kardeşliğin sonucu nerede? Sen de benim yaptığım gibi kötülük yaparsan, faziletin ve mürüvvetin nerede kalır?”³¹¹

Sûfilerin her şartta başkalarını kendilerine tercih etmeleri feta ahlâkının gereklerinden kabul edilmektedir.

Mevlâna fütüvveti; “Kişinin nefsanî varlığından mevhum benliğinden kurtulması; ilâhi aşk uğruna her şeyini vermeyi göze alması”³¹² olarak tanımlamaktadır.

Fütüvvet’in gereklerinden biri olarak Sülemi fetanın şu beş şeyi nefsinde taşıması gerektiğini ifade etmektedir. Emanet, sıyanet, sıdk, güzel kardeşlik ve içi düzeltmektir. Ona göre, kim bunlardan birini terk ederse o adam fütüvvet şartları dışına çıkmış olur. Hekimlerden biri şöyle demiş: “Kimde şu altı huyu bulursan onun tam fütüvvet içinde yaşadığına hükmet: Aza şükretmek, çok musibete sabretmek, cahili hilmle idare etmek, cimriyi sehasıyla terbiye etmek, yaptığı iyiliğe insanlardan karşılık istememek, önce yaptığı bir iyiliği yıkmamak.” Sûfilerden birine: Fütüvvet nedir? denmiş de şöyle cevap vermiş: “Hiç kimsenin kötülüğünü anmamaktır.”³¹³ İsfahânî’ye göre;“ Hilm sayesinde yiğitliğe ulaşılır. Yiğitlik, nefsin korku ve hırs gibi yerilmiş hallerden alıkonması”³¹⁴ olarak ifade edilirken bilinenin aksine yiğitliğin insanlara karşı gösterilen cesareten çok nefse karşı gösterilen cesaret olduğu vurgulanmaktadır.

³¹¹ Sülemi, *Sülemi’nin Risâleleri* s.92, 93

³¹² Küçük, age. s.562

³¹³ Sülemi, *Sülemi’nin Risâleleri*, s. 93

³¹⁴ İsfahânî, age. s.97

“ Sûfilerden birisi şöyle demiştir: ‘İnsanlardan ancak, kendisiyle birlikte bulunduğu sürece iyiliğini arttırdığın, kötü halini azalttığın, ona karşı bir kusur işlediğinde seni bağışlayan, kendisine bir kötülük ettiğinde senden özür dileyen, sana yük olmayan ve senin sıkıntılarını gidermede sana yeten kimse ile arkadaş ol.’³¹⁵ Dikkat edilecek olursa arkadaşlık ve kardeşlik bahsinde kusurları örtmek ve affetmek üzerinde durulmaktadır.

Salihlerden birisi şöyle demiştir: ‘İnsanlardan ancak şu dört durumda hali değişmeyen kimse ile kardeş ol: kırgınlık, rızâ, aşırı istek ve nefsin arzuları.’ Özellikle nefsin kötü ahlâkı devreye girdiğinde arkadaşlık ya da kardeşlik hukuku çok kolay ihlal edilebilmektedir.

Ediplerden birisi şöyle der: ‘İnsanlardan ancak şu sıfatlara sahip kimse ile arkadaş ol: Sırrını gizler, iyi halini yayar, kusurunu örter, bir sıkıntı ve felaket anında yanında olur, bir nimet ve rağbet edilecek durum olduğu zaman seni kendisine tercih eder. Bu sıfatta bulmadığın kimse ile arkadaş olma, kendi nefsinle yetinmeye çalış’³¹⁶ yönündeki ifadelerin hepsi de şecâat ve feta ahlâkı kapsamında değerlendirilmektedir.

Kara’nın aktardığına göre İbn Batuta; Ben dünyada fityan-gençler ve ahi kardeşler adı verilen bu kimselerden daha güzel davranan kimseyi görmedim. Bunlar gelen ve giden yolculara daha fazla ilgi ve sevgi göstermekte, şefkat ve iltifatta çok daha fazla ileride bulunmaktadır,³¹⁷ demektedir.

Aktardığımız bilgilere göre fütüvvet ehli olan sûfi aynı zamanda insanları da Allah ‘ın rızasına nail olmak için affeden yiğit kimselerdendir.

VII- AFFETMENİN PSİKOSOSYAL BOYUTU

Bauman’a göre sosyoloji, en başta insan dünyası hakkında bir düşünme biçimidir. Ona göre sosyolojiye belirli karakterini veren şey, insan eylemlerini geniş çaplı oluşumların öğeleri olarak görme alışkanlığıdır. Bu oluşumlar karşılıklı bir

³¹⁵ el-Mekkî, *Kutu’l Kulub*, C.IV, s.359

³¹⁶ el-Mekkî, *Kutu’l Kulub*, C. IV. s.360, 361

³¹⁷Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay. Bursa, 2008, s. 85,86

bağımlılıktır. Buradaki bağımlılık, ferдин eyleme girişme ihtimalinin ve eylemin başarı şansının, öteki fertlerin ne yapabileceklerine bağılı olarak değiştii bir durumdur. Burada Bauman insanların davranışlarının birbirlerini doğrudan etkilediğini ve ilişkilerin de bu etkileşimin ürünü olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Bauman'a göre sosyologlar, insanın muhtemel ve fiili davranışlarını ve sonuçlarını, ne yaparlarsa yapsınlar başka insanlara bağımlı olmalarını, insanların her zaman ve kaçınılmaz olarak başkaları ile iletişim, ortaklık, mübadele, rekabet, iş birliği halinde yaşamalarının önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre aynı zamanda sosyologlar; aileler, akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri, örgütler, cemaatler ve düzenli insan etkileşimi ile bir arada tutulan başka gruplaşmalar üzerinde de durmaktadırlar.³¹⁸

Sosyologlar, insanın sosyal yaşantısındaki birlikteliklere önem verirken sosyal psikologlar “fert için zaruri olan şeyin, günlük idraklerinin ve faaliyetlerinin bir mana ve bütünlüğe kavuşmasından ibaret olduğunu” vurgulamaktadırlar. İnanç ve tutumların ferдин şahsiyetine bir devamlılık, onun günlük idrak ve faaliyetlerine bir mana verdiğini ve çeşitli hedeflere hizmet edip, farklı ihtiyaçlarda da aynı devamlı organizasyonların doğuşuna yol açabileceğini³¹⁹ ifade etmektedirler. Bu açıdan din psikologları sağlıklı ruh psikolojisine sahip bireylerin iyimser, dışa dönük ve kendiliğinden olduklarını yavaş yavaş dinen olgunlaşmaya çalıştıklarını buna mukabil, hasta ruh yapısına sahip insanların kötümser, içe dönük olduklarını ve olgunlaşmalarının parça parça sürdüğünü³²⁰ ifade etmektedirler.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri iman diğeri ise ahlâk tır. Ahlâk sosyal hayatın, kültür ve medeniyetin temel taşlarından biridir. Kültür ve medeniyet hayatının gelişimi cemiyet hayatının düzen ve devamlılığına bağılı olmaktadır. Cemiyet içinde doğup yetişen fertlerin ruh ve ahlâk yapılarının sağlıklı olması bu düzen ve devamlılık için son derece önem arz etmektedir. Zira sağlıksız ruh

³¹⁸ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, (trc. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay. İst. 1998, s. 16, 19

³¹⁹ David Kreech, S.Richards Crutchfield, *Sosyal Psikoloji* (trc. Erol Güngör), Ötüken Yay. İst.1980, s. 232, 235

³²⁰ Holm, age. s. 111, 112

ve kötü ahlâka sahip bireylerden müteşekkil oluşmuş gruplar ya da cemiyetler kargaşa, buhran, şiddetli acı ve savaşlarla varlıklarını koruyamamaktadırlar.

Güngör'e göre batı dünyasında ki siyasî sosyal çöküş ve dağılma ile sonrasındaki mistik cereyanların artışında çok sıkı bir münasebet görenler olmuştur. Ortak iddiaya göre, batı medeniyetlerinin çözülme dönemlerinde, dünya hayatı insan için çekilmez bir hale gelmekte, maddi sefaletlerin acıların yanı sıra manevî bakımdan da tatmin bulamayan, kendini boşlukta hissedip huzursuz olan kalpler başka başka âlemlerde kurtuluş ve huzur aramaktadırlar. Çünkü onlar yaşanan ıstırapların yegâne gerçek olduklarına inanmaktadırlar bu ise onların algılarında katlanılabilecek bir durum değildir.³²¹

Bu açıklamalardan sonra tasavvufun insanlara fert bazında ve cemiyet bazında teşekkül etmeye çalıştığı ahlâkî yaşantıya değineceğiz. Genelde İslam dinî özelde tasavvuf, dünya hayatında gördüklerimizin ve yaşadıklarımızın hakikat olmadığını ancak hakikatin eksik birer parçaları olduğuna dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla dünyada olup bitenlerin ve insanların kusurlu olduğunu, yaratıcının ve hakikat âleminin ise kusurdan münezzehe olduğunu ifade etmektedirler. Ancak insanların kemale erişerek, dünya hayatındaki ıstırapları geride bırakacaklarını huzur ve saadete ulaşacaklarını ifade etmektedirler. Bu genel dinî düşünceden yola çıkarak sûfiler, bireysel anlamda imanî ve ahlâkî düsturları yaşantılarına uygulamak suretiyle hem psikolojik hem sosyolojik ve hem de kul olarak sağlıklı bir ruh yapısına, terbiye olunmuş ve ıslah edilmiş bir nefis ile ruhî tekâmüle ulaşmak için gayret göstermek gerektiğini ifade etmektedirler.

Sûfilerin İslam'ın farz ve sünnetlerini yerine getirirken; kâmil bir mürşid gözetiminde zikir, tefekkür, sohbet ve hizmet ile kul olarak kemalâta doğru yol almaları aynı zamanda da sosyolojik olarak buldukları toplumun ahlâkî yükselişlerine hizmet etmelerine vesile olmaktadır. Zira mutasavvıflara göre, bütünüyle Allah'ın rızâsını elde etmek için kin, intikam, hırs, öfke, kıskançlık, gurur ve kibir gibi kötü ahlâklardan uzaklaşmaya çalışmak gerekmektedir. Sûfiler daha hoş görülü, affedici, hilim ve tevâzu sahibi olarak diğer insanların iyiliklerini kendi nefislerine tercih eden, cömert ve fedakâr insanlardan müteşekkil guruplardan sayılmaktadırlar. Bu yönleriyle hareket

³²¹ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay. İst.1982, s. 165, 166

eden kişiler, topluluklar ne kadar çok artar ise takdir edilir ki cemiyet hayatı da o oranda ilmî, irfanî ve ahlâkî açıdan düzenli ve kaliteli etkileşimler ile yüksek bir dereceye ulaşacaktır.

Sosyolojik hayat fertlerin aile, akrabalık, komşuluk, guruplar ve cemaatlerle olan ilişkileri içinde iletişimi, ticareti, iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Her bir fert bu ilişkiler ağı içerisinde yaşamını sûfilerce öngörülen ahlâk -ı hasene üzerine bina ettiği takdirde haksızlıklar, kin, intikam ve hırslar, kavga ve kargaşalar yaşanmayacaktır.

Psikolojik açıdan her bir fert diğerleri ile münasebete girdiği her çeşit etkileşim türünde aynı zamanda birbirinin imtihanı durumundadır. Tam da bu noktada, insanların birbirleriyle olan imtihanlarının kazanılmasında salt Allah için elde edilmeye çalışılan güzel ahlâkın önemi devreye girmektedir. Zira aynı zamanda “eşlerin, evlatların, canların ve malların birere imtihan vesilesi olduğunu” buyurmakta olan Allah, elbette ki kimi insanı yekdiğerine imtihan sebebi kılmaktadır. Zaten beyan edildiği şekilde dünya hayatı ve insanlar gerçek birer imtihanlılardır.

Sûfilere göre, insanların bu imtihanların esbap olduğunun ve gerçek müsebbibin Allah olduğunun şuuruna vararak gösterecekleri her güzel ahlakın, gerek psikolojik ve gerekse sosyolojik açıdan ilişkileri olumlu tesis etmek yönünde insanların birbirlerinin kusur ve hatalarını “affetmelerinin” önemi sosyo-psikolojik açıdan bir kez daha öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Affedebilmek olgun bir ahlâkî yapıyı ifade etmektedir. Tasavvuf geleneğinde affin faziletine erişmek için sûfînin nefsinin ıslah ve terbiyeden geçirmesi ve güzel ahlâka ulaşması oldukça önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Çalışmamızın konusu olan “affetmek” kavramını öncelikle, affetmenin bir davranış şekli, dinî, vicdanî bir duygu ve tecrübe olması sebebiyle, psikoloji verilerini dikkate alarak değerlendirdik. Daha sonra affetmek kavramını güzel ahlâka ulaşmada nefis, kalp ve ruh ile doğrudan ilişkili olduğu için de dinî naslar ışığında özellikle tasavvufun bilgi ve uygulamalarını esas olarak inceledik.

Kur’ân, sünnet ve ilahî isimler incelendiğinde af ve mağfirete son derece önemli vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Allah’ın insanların güzel ahlâkını övdüğü ve pek çok yerde bu övgüyle birlikte affi, sabrı, hilmi ve tevâzuyu ahlâk edinenlerin mükâfatlandıracağı açıkça vaat ettiği ayetlerle delillendirilmiştir. Aynı övgüyü ve tavsiyeleri hadislerde de görmekteyiz. Bununla birlikte Allah’ın af ve mağfireti de içeren Esmâ-ü’l Hüsna’sı insanları birbirlerini affetmeye, hoş görmeye ve haklarını helal etmelerine doğru yönlendirmektedir.

Sûfîlerin hayatları incelendiğinde onların nefis terbiyesi ve ıslahı açısından affetmeyi önemli esaslardan biri olarak kabul ettikleri görülmüştür.

Sûfîlere göre asıl affedici ya da cezalandırıcı gerçek hüküm sahibi faili mutlak olan Allah’tır. Dolayısıyla faili mutlak’ın hükmüne teslim olmak için benliklerini hiçleştirmek yolunda, affetmek önemli bir unsurdur.

Onlara göre öfke, haset, kin ve intikam duyguları şeytan ve nefistendir. Bu sebeple affetmek kulun amel ve ibadetlerini engellemeye çalışan nefse ve şeytana karşı kuvvetli bir mücadele için gerekmektedir.

Sûfîler affetmeyi tercih edip uygulamaya çalışarak kin, haset, intikam gibi duyguları bilmeyen yaradılışlarındaki saf öze dönmeye çalışmaktadırlar.

Sûfiler insanlara s u-i zan ile değil hüsn-  zan ile yaklaşmayı, cemiyetin birlik ve beraberliğinin tesisi, îsar ve dayanışmanın temeli olarak görmektedirler. İnsanlara af ile muamele etmek bu birlik açısından son derece önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Onlar birbirlerini Allah için affedip, birbirlerine sabır ve hilm ile muamele etmeyi ve böylelikle güzel ahlâka ulaşmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca İlahi af ve mağfirete nail olmak için gösterdikleri ıslah ve terbiyedeki gayret ve hassasiyetleri söz ve uygulamalarında adap ve usul niteliği kazanmıştır.

Yine bu çalışma sonucunda af kavramının pek çok tasavvufi kavramla olan irtibatını açıkça görmekteyiz. Mesela  fke, kin, kibir, haset, gurur gibi kavramların affetmeyi engellediklerini buna mukabil tövbe, zikir, tefekkür, benliğin hiçe sayılması, sohbet ve mürşit etkisi ile de sabrın, merhametin, edep ve vakarın, mürüvvetin,  sarın ve güzel ahlâkın tüm unsurlarını dolayısıyla affetmenin zeminini oluşturan ve sağlamlaştıran önemli temeller olduğunu tespit etmiş olmaktadır.

Tasavvuf geleneğinde s fının tüm yaşamının Allah'ın mağfiretine ve rızasına uygun ameller işlemek yolunda ciddi bir seyr   sul k  içerdiği görülmüştür. İnsanın aslı tabiatına eşref-i mahlûka dönüş süreci, nefsin şiddeti ve şeytanın vesveseleri ile mücadelede sağlam bir niyeti ve iradeyi gerektirmiştir. Onların bu sürece, seyr-  sul k n  tamamlamış bir rehber gözetiminde insan hayatının zorunlu kıldığı yaşamsal ihtiyaçlar dışında, kalplerini m siv dan Allah'a döndürmek suretiyle devamlı bir muhasebe ve murakabe ile ulaşmaya çalıştıkları da oldukça açıktır.

Çalışmamızda nefsini ıslah ve kontrol ederek affeden s fının, Allah'ın mağfiret vaadine ulaşmak noktasında birbirlerini affetmeye, birbirlerine merhamet göstermeye, hilm ve yumuşaklık ile davranmaya çalıştıkları açıkça görülmüştür. Aynı zamanda affetmenin ruh ve beden sağlığına yaptığı olumlu etkileri ve cemiyet hayatının dirlik ve düzenine katkılarının son derecede önem arz ettiği görülmüştür. Öyle ki affetmek, kişideki ruhsal gerginliği azalttığı gibi cemiyet hayatında ki çatışmaları da önemli ölçüde gidermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Arpaguş, Sâfi, *Mevlâna ve İslam*, Vefa Yay. İst. 2008
- Arâbi, Muhyiddin, Marifet ve Hikmet, (çev. Mahmut Kanık), İz Yay. İst. 2006
- Arvasî, Sibgatullah, *Minah*, (trc. Siraceddin Önlü Er, Hüseyin Okur), Semerkand Yay. İst. 2011
- Attâr, Feridüddin, *Evliya Tezkireleri*, (çev. Süleyman Uludağ) Kabalcı Yay. İst. 2005
- Aydın, Hayati, *Kur-an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay. İst. 2005
- Ayni, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay. İst. 1992
- Ayten, Ali, *Psikoloji ve Din*, İz Yay.İst.2012
- *Din Psikolojisi*, (Çev.Editör: Ali Ayten), İz Yay. İst.2012
- Bağdadi, Mevlâna Halid, *Halidiyye Risâlesi*, (trc. Suat Demirtaş), Semerkand Yay. İst. 2010
- Bakırcı, Saffet, *Sirac-i Münir*, Serendib Yayınları, Konya, 2009
- Başar, Alaaddin, *Esmâü'l- Hüsnâ*, Zafer Yay. İst. 2004
- Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, (trc. Abdullah Yılmaz) Ayrıntı Yay. İst. 1998
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Câmi' li-Şuabi'l-iman*, (thk. Abdülali Abdülhamid Hamid.), Bombay, Dârü's-Selefiyye, 1986.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ank. 1999
- Buhari, *Sahih*, (trc. Abdullah Feyzi Kocaer), Hüner Yayınları, Konya,2003,
- Buhari, *el-Edebü'l Müfred*, (trc.Ramazan Sönmez), Hüner Yay. Konya,2011
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l Beyan*, (iht. ed. M. Ali Sabuni), Damla Yay. 2. Baskı,
-----, *İlahi İsimler* (Tuhfe-i Recebiyye), (haz. Selim Çakıroğlu), Sûfi Kitap Yay. İst. 2008
-----, *Ferahu'r Ruh*, (haz. Mustafa Utku), Uludağ Yay. İst. 2006
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay. İst. 2005
- Cemel, H. İzzeddin, *Ayet ve Hadislerle Esmâü'l- Hüsnâ*, (trc. Abdurrahman Poyraz, Mustafa Nuhoglu), Ravza Yay. İst. 2000
- Cilî, Abdülkerîm, *Hakikat'i Muhammediyye*, (çev. Muhammed Bedirhan), Nefis Yay. İst. 2010
- Çamdibi, Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi*, Çamlıca Yay. İst. 2011
-----, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, Çamlıca Yay. İst. 2012
- Çetin, İsmail, *Tasavvûfî Adab*, Adab Yay. Isparta, 1982
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay. Ank. 2006

- Ebû Davud, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İst.1992
- Ece, Hüseyin K. *İslamın Temel Kavramları*, Beyan Yay. İst. 2006
- El-Cezuli, Süleyman, *Delâilü'l- Hayrat*, (haz. İbrahim Tozlu), Semerkand Yay. İst. 2011
- El-İsfahânî, Rağıb, *Müfredat*, (trc. Abdulkaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yay. İst. 2010
- , *Erdemli Yol*, (Ez-Zaria ila Mekarimi'ş Şeria), (çev. Muharrem Tan), İz Yay. İst. 2009
- El-İskenderi, İbn Ataullah, *El-Hikem*, (trc. ve şerh: Ömer Faruk Hilmi), Tuğra Neşr. İst. 2010
- El-Makdisi, İzzuddin Abdusselam, *Sırların Çözümü ve Hazineilerin Anahtarları*, (çev. Hayri Kaplan), İnsan Yay. İst. 2001
- Ed-Deylemi Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar, *el-Firdevs bi-Mesur el-Hitab*, (thk Saïd b. Besyuni Zaglul.), Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- El-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kutu'l Kulub*, (trc. Dilaver Selvi, Ali Kaya), Semerkand Yay. İst. 2006
- El-Muhasibi, Haris, *Er-Riaye*, (Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay. İst. 2009
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay. İst. 1990
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, (sad. Faruk Meyan), Bedir Yay. İst. 1981
- , *Cilâü'l Külüb Zikrullah*, (haz. Ferzende İdiz), Hacegan Yay. İst. 2012
- Eşrefoğlu Rumi, *Müzekkin Nüfus*, Merve Yay. İst 2007
- , *Müzekkin Nüfus*. Arslan Yay. İst. 1971
- Gazzalî, Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-dîn* (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay. İst. 2002
- , *El-Maksadü'l Esna Şerh-u Esmâi'llahi'l-Husna*, (trc.Yaman Arıkan), Uyanış Yayınevi, İst.1983
- , *Kalplerin Keşfi*, (trc. Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yay. İst. 1993
- , *Kimyâ-yı Saâdet*, (çev. Mehmet Faruk Görtunca), Sağlam Yay. İst
- Geylânî, Abdulkadir, *Gunyetü't- Tâlibin* (çev. A. Faruk Meyan), Berekat Yay. İst.
- , *Fethu'r Rabbâni ve'l Feyzu'l Rahmani*, Sohbetler, (trc. Yaman Arıkan) Uyanış Yay. İst. 1985
- Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay. İst. 1982
- Gürsoy, Kenan, *Etik ve Tasavvuf*, Sûfi Kitap Yay. İst. 2008
- Hacı Bektaşî Velî, *Makalât*, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), TDV. Yay. Ank. 2011
- Hânî, Muhammed B. Abdullah, *Behcetü's Seniyye* (trc. Siraceddin Önlüer), Semerkand Yay. İst. 2011
- Hanbel, İbn, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İst.1992
- Harakanî, Ebû'l Hasan, *Seyr ü Sulûk Risâlesi*, (haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfi Kitap, İst, 2006

- Hâşimî, Muhammed Sâkî, *Arifler Yolunun Edepleri*, Semerkand Yay. İst. 2011
- Havva, Sâid, Ruh terbiyemiz, *İslam Tasavvufu*, (trc. İbrahim Sarmış, Said Şimşek), Kayıhan Yay. İst. 1995
- Holm, Nils G. *Din Psikolojisine Giriş*, (çev: Abdül Kerîm Bahadır), İnsan Yay. İst. 2004
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV. Yay. Ank. 2011
- Hucvirî, *Keşfu'l Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay, İst. 1982
- Ildırar, Mehmet, *Nefs Terbiyesi ve İlahi Huzur*, Semerkand Yay. İst. 2012
- İbn Ebi'd Dünya, *Hadislerde İnsanlarla Geçinmek*, (Arp. Neşr. Muhammed Hayr Ramazan ile Dâr İbn Hazm 1998), (trc. Hamdi Yıldız) Ocak Yay. İst. 2006
- İbn Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İst.1992
- İbn Mace, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İst.1992
- İmam Malik, *Muvatta*, Çağrı Yayınları, İst.1992
- İmam Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Merve Yay. İst. 1977
- İmam el- Kurtubi,(ve diğer), *El-Cami'u li Esmâi'llahi'l -Hüsnâ*, (Der. Hamid Ahmed Tahir el-Besyuni,ve diğer), (editör: Osman Arpaçukuru), Polen yayınları, İst. 2007,
- İmam Şa'rânî, *Tabakâtü'l -Kübrâ*, (trc. Abdülkadir Akçiçek), Doğan Ofset, 2. Baskı, İst. 1985
- İlmi Araştırma Dergisi, İst. Eylül 2009,Sy.63
- İncil, Kitabı Mukaddes Şirketi, İst.1998
- Kara, Ali, *Esmâü'l- Hüsnâ ile Şifa*, Karaca Yay. İst. 2007
- Kara, Mustafa, *Necmeddin-i Kübrâ*, Hassa Mimarlık Kültür Yay. İst. 2008
- , *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay. Bursa, 2008
- Karaman, Hüseyin, *Ebû Bekir Razi 'nin Ahlâk Felsefesi*, İz Yay. İst. 2004
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur-an'da “İnabe” Kavramı- Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf İlmi Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9 (2008) Sy.22
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Taarruf*, (haz. Süleyman Uludağ) Dergah Yay. İst. 1979
- Kaşani, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, (trc.Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İst.2004
- Konuk, A. Avni, *Füsusü'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), M. Ü. İFAV Yay. İst. 2005
- Konevî, Sadreddin, *Esmâü'l- Hüsnâ Şerhi*, (trc. Ekrem Demirli), İz Yay, İst, 2007
- Kotku, Mehmet Zahid, *Tasavvûfî Ahlâk*, Bahar Yay. İst.

- Kreech, David, Crutchfield S. Richards, *Sosyal Psikoloji* (trc. Erol Güngör), Ötüken Yay. İst. 1980
- Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc. Dilaver Selvi), Semerkand Yay. İst. 2009
- , *Letaifü'l-işarat tefsir sûfi kâmil li'l-Kur'âni'l- Kerîm* / Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdül Kerîm b. Hevazin Kuşeyrî, 465/1072 ; thk. İbrâhim Besyuni . -- 2. bs. -- Kahire : el-Hey'etü'l-Mısırîyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981.
- Küçük, Osman Nuri, *Mevlâna 'ya Göre Manevî Gelişim*, İnsan Yayınları, İst. 2009
- Küçükkaya, M. Askeri, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, Mostar, İst. 2012
- Kütübü Sitte Muhtasarı*(trc. ve şrh: İbrahim Canan), Akçağ Yay. Ank.1990
- Mevlâna Abdurrahman Molla Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, (trc. Şerh ve ilaveler: Mahmud Lamii Çelebi, Seyfettin Oğuz), Furkan Yay. İst. 2008
- Mevlâna, *Fihî Ma Fih* (trc.Ahmed Avni Konuk, haz.Selçuk Eraydın),İz Yayıncılık,İst.1994
- , *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, (trc. Şefik Can), Ötüken Neşr. İst. 1997
- Mısırî, Niyazi, *Niyazi Mısırî Divanı ve Şerhi*, (şerh. M. Efdal Emre), Gelenek Yay. İst. 2012
- Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İst.1995
- Müslim, *Sahih*, Çağrı Yayınları,İst.1992
- Müslim, *Sahih*,(trc.tahric: Abdullah Feyzi Kocaer), Hüner Yayınevi, Konya,2005,
- Necmeddin-i Kübrâ, *Tarikatlarda On Esas*, (şerh. İ. Hakkı Bursevî, trc. Rahmi Serin), Pamuk Yay. İst.
- Nesai, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İst.1992
- Nevevi İmam, *Riyâzü's Salihin*, (trc. şrh: Yaşar Kandemir vd), Erkam Yayınları, İst.2001,
- Nurbahş, Cevad, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, (trc. Nezahat Holsan), Kurtuba Kitap Yay. İst. 2000
- Nursî, Sâid, *Mektubât*, Şah-Damar Yayınları, İstanbul: 2012
- Parsa, Muhammed, *Risâle-i Kudsiyye*, (trc. Hasan Almaz), Semerkand Yay. İst. 2010
- Rufai, Ahmed, *Vaazlar* (El-Burhan'ül Müeyyed), (sad. Naim Erdoğan), Pamuk Yay. İst. 2005
- Sarıçam, İbrahim, *Hazreti Peygamberimizin Çağımıza Mesajları*, TDV. Yay. Ank. 2010
- Sayar, Kemal, *Sûfi Psikolojisi*, Timaş Yay. İst. 2008
- Selvi, Dilaver, "Beyzâvî Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva", *Tasavvuf İlmî Araştırmalar Dergisi*, Yıl:11 Sy.26, İst. 2010
- Semerkandi, Ebü'l Leys, *Tenbihü'l Gafilin* (trc. Hüseyin Okur) İst. 2011
- Serrâc Tusi, Ebü Nasr, *El-Lüma* (trc. H. Kâmil Yılmaz), Altınoluk Yay. İst. 1996

- Sert, H.Emin, *Kur-an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilgi Yay. İst. 2004
- Sühreverdi, Şihabuddin, *Avârifü'l- Maârif*, (trc. ve tahric: Dilaver Selvi), Umran Yay. İst. 1995
- Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Hakaikü't-tefsir.* / Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemi, 412/1021 ; tahkik Seyyid Umran. -- Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004/1421.
- , *Sülemi'nin Risâleleri*, (çev. Süleyman Ateş), Ank. Üniv. Basımevi, Ank. 1981
-, *Uyubu'n- Nefs ve Müdavatüha*,(trc.Cemal Aydın), Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İst.2012
- Şîrâzî, Sâdî, *Bostan*, (haz. Azmi Bilgin), Semerkand Yay. İst. 2012
- Şîrâzî, Sâdî, *Gülîstan*, (haz. Azmi Bilgin), Semerkand Yay. İst.2012
- Tirmizi, *Sünen*, Çağrı yayınları, İst.1992
- Tirmizi, Hakim, *Hatmu'l -Evliya* (haz. Salih Çift), İnsan Yay. İst. 2006
- Tosun, Necdet, *Derviş Keşkülü*, Erkam Yay. İst. 2012
- , *Zikir ve Tefekkür*, Hacegan, İst. 2010
- Uludağ, Süleyman, "Celal", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*,
- , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay. İst. 2001
- Uyanık, Mevlüt, *İslam Bilgi ve Felsefesinde Kalbin Anlaması*, Araştırma Yay. Ank. 2005
- Uysal, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yay. İst. 1996
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. İst.
- Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji* (trc. Orhan Düz), İnsan Yayınları, İst.2001
- Yazıcıoğlu, Ahmed Bican, *Envarü'l -Aşikin*, (sad. M. Faruk Gürtunca), Huzur Yay. İst.
- Yeğin, Abdullah, *Yeni Lugat*, Hizmet Vakfı Yay. İst. 1997
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İst. 2004
- Yılmaz, Ömer, "Tasavvuf Kültüründe İnsan Dünya İlişkisi", *Tasavvuf İlmi Araştırmalar Dergisi*, Yıl:8 (2007)
- Yiğit, Yaşar, *Peygamberimiz ve Hoşgörü*, Diyanet İş. Bşk. Yay. Ank. 2010
- Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (çev. Ragıp Güzel) Çelik Yay. İst. 2009